

Tfs

TIDSSKRIFT FOR SAMFUNNSFORSKNING

3-2007 ÅRGANG 48

Denne digitale versjonen av Tfs er publisert på Institutt for samfunnsforsknings nettsider, og kan kun leses på skjerm. Artikkene kan kjøpes for nedlasting og print på www.idunn.no. Abonnement på tidsskriftet kan bestilles på www.universitetsforlaget.no

Tidsskriftet er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med ISF eller forlaget, er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring utover dette bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar, og kan straffes med bøter eller fengsel.

TIDSSKRIFT FOR
SAMFUNNSFORSKNING
NR 3, 2007

Innhold

Artikler

- HANS-ERIK RINGKJØB OG JACOB AARS
Partidemokrati uten deltakere?
Om partienes nominasjonsprosesser i lokalpolitikken 319
- GURO ÅDNEGARD SKARSTAD
Den sunne, den giftige og den ustabile: Fiskens møte med
vitskap og forvaltning 349
- ANN-HELÉN BAY, OTTAR HELLEVIK OG TALE HELLEVIK
Svekker innvandring oppslutningen om velferdsstaten? 377

Foredrag/Aktuell debatt

- TARJEI HAVNES OG FREDRIK WILLUMSEN
På kino uten kontroll
Kommentar til Christer Thrane 409
- CHRISTER THRANE
Sluttreplikk til Havnes og Willumsen 421
- LEIF PETTER OLAUSSEN
Sluttreplikk til Nils Christie 429
- KLAUS MOHN
Stoltheit og fordom
Økonomane sitt samfunn – og samfunnet sin økonomi 435

Bokanmeldelser

- HARALD DALE-OLSEN
Bent Sofus Tranøy: Markedets makt over sinnene 451
- MASUDUR RAHMAN
Trond Løyning: Økonomisk sosiologi 454
- KNUD KNUDSEN
Anne Lise Ellingsæter og Arnlaug Leira (red.):
Politicising Parenthood in Scandinavia 458
- BRITA BUNGUM
Torild Hammer & Einar Øverbye (red.):
Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier 460
- Sammendrag 464
Forfattere 466

TIDSSKRIFT FOR SAMFUNNSFORSKNING

*Utgitt av Institutt for samfunnsforskning
med støtte fra Norges forskningsråd*

Redaksjonens adresse:

Postboks 3233 Elisenberg, 0208 Oslo. E-post: tfs@samfunnsforskning.no

Redaktør:

Karl Henrik Sivesind (ansv.), Elin Haugsgjerd Allern,
Jo Saglie og Iselin Theien

Redaksjonssekretær:

Katrine Denstad

Redaksjonsråd:

Gunn E. Birkelund, Universitetet i Oslo
Haldor Byrkjeflot, Rokkansenteret
Anne Lise Fimreite, Universitetet i Bergen
Anders Johansen, Universitetet i Bergen
Knud Knudsen, Universitetet i Stavanger
Anh Nga Longva, Universitetet i Bergen
Bente Rasmussen, NTNU
Erling Sandmo, Universitetet i Oslo
Anders Todal Jenssen, NTNU
Halvard Vike, Universitetet i Oslo
Nils Aarsæther, Universitetet i Tromsø

Tidsskrift for samfunnsforskning utkommer fire ganger årlig: vinter, vår, sommer og høst.

Priser for abonnement 2007   Institusjon: NOK 900,-   Student: NOK 250,-
Privat: NOK 500,-   E-abonnement: NOK 1000,-
Løssalg: NOK 98,-

Abonnerer du på tidsskriftets papirutgave koster e-abonnement kr 200,-. Les mer om e-abonnement på www.idunn.no.

Artikler gjengitt i tidsskriftet reguleres av bestemmelser gjengitt i avtale om normalkontrakt for utgivelse av litterære verk i tidsskrift av 13. mars 2006 mellom Den norske Forleggerforening, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening og Forvaltningsorganisasjonen LINO. Avtalen kan leses på hjemmesiden til Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening: <http://www.nffo.no/avtaler6.htm>

Indeksert blant annet i: Sociological Abstracts/Social Sciences Citation Index/
Current Contents – Social and Behavioral Sciences/Studies on Woman and Gender Abstracts/
Sociology of Education Abstracts/Historical Abstracts

Henvendelser om abonnement, forsendelse og annonser rettes til: Universitetsforlaget AS,
Postboks 508 Sentrum, N-0105 Oslo, Norge. Telefon 24 14 75 00. Telefax 24 14 75 01.
e-post: abonnement@universitetsforlaget.no

Opplysninger om tidsskrifter og bokutgivelser fra Universitetsforlaget er tilgjengelig via tidsskriftets egen hjemmeside: www.universitetforlaget.no/tfs

© 2007 Universitetsforlaget etter avtale med Institutt for samfunnsforskning

Grafisk form: Terje Langeeggen, Krasis design. Sats: Laboremus Prepress AS.
Printed in Norway by AIT Trykk Otta AS

ISSN 0040-716X

Partidemokrati uten deltakere? Om partiernes nominasjonsprosesser i lokalpolitikken

HANS-ERIK RINGKJØB
hans-erik.ringkjob@rokk.uib.no

JACOB AARS
jacob.aars@rokk.uib.no

PARTY DEMOCRACY WITHOUT PARTICIPANTS? CANDIDATE NOMINATION AT LOCAL LEVEL

Political parties play a crucial role in recruiting and nominating candidates for local elections, and in this article two questions are raised concerning that role in local nomination processes: How are these nomination processes organised, and what criteria are used by the selectors? In local elections, voters have the opportunity to elect their local political leaders. However, the election is only the final step in a long recruitment process dominated by the political parties. Prior to this, both self-selection among potential candidates and selection by political parties have narrowed down the pool of candidates among whom the voters are eventually entitled to choose. Particularly important for

understanding the outcomes of recruitment is the process of nomination. Our study is based on interviews with nomination committee leaders in 28 local parties located in four different municipalities. We observe nomination processes that are strikingly similar from one party to the next, and dominated by standard operating procedures. Furthermore, the political parties apply numerous criteria in their selection. The criteria however reflect general norms and expectations for the final list. These concern representativeness, both social and substantive, and that the list must appeal to all segments of the electorate. The most important criterion in selection is that candidates express an interest in local politics, but in order to compose a list with broad voter appeal, the parties are obliged to consider the social representativeness of a list.

Key words:

- Local elections
- Political parties
- Nomination
- Recruitment
- Representation

Frie politiske valg er sett på som grunnsteinen i ethvert representativt demokrati. Det er gjennom valg folkestyret kommer til uttrykk ved at velgerne velger sine representanter til folkevalgte organ. Den siste norske maktutredningen forstår nettopp demokratiet, det vil si folkestyret, som et formelt beslutningssystem konstituert gjennom flertallsvalg og folkevalgte organer (Østerud, Engelstad & Selle 2003:19ff). Men i praksis vil det å stemme si å kunne velge mellom ferdig utarbeidete listeoppsett. Velgerne kan velge mellom ulike lister, og ved kommunevalg kan de i tillegg stemme på personer. «Vareutvalget» er bestemt på forhånd. Det gjør at en rekke premisser for frie politiske valg blir lagt lenge før valget finner sted. Og både ved lokal- og riksvvalg er det i all hovedsak de politiske partiene som er premissleverandører. Da blir prosessene internt i partiene, før vi kommer til selve valget, vesentlige. For å få et helhetlig bilde av rekrutteringsprosessen, blir partienes nominasjoner helt sentrale. Denne artikkelen omhandler nominasjonsprosessene på lokalnivået.

Dersom vi ser alle partienes nominasjonsprosesser under ett, er det snakk om en omfattende prosess der mer enn 73 000 kandidater stilte til valg i 2003. Men disse 73 000 utgjør bare en liten del av befolkningen, 1,6 %. Videre er det en gruppe kandidater som er prioritert av partiene, nemlig kandidater med stemmetillegg. Dette gjelder 7400 kandidater, eller 0,16 % av befolkningen. Ser vi på forholdet mellom hvor mange som nomineres av de valgbare, er 97,9 % fjernet når valglistene er klare. Dette understreker hvor viktig partienes nominasjonsprosesser er for det valget velgerne har. Tross dette har vi liten innsikt i det lokale nominasjonsarbeidet.

Nominasjonene er partienes inngripen i rekrutteringsprosessen. En innledende antakelse er at partienes nominasjonsprosesser er sterkere normstyrt enn de foregående og de etterfølgende fasene av rekrutteringsprosessen. På denne bakgrunnen vil vi anta at partienes nominasjonsarbeid vil bidra til at valglistene blir mer representative for velgerne. Vi skal i denne artikkelen undersøke to forhold som vi mener har betydning for utfallet av nominasjonsprosessene (jfr. Valen 1988):

- Hvordan er nominasjonsprosessene organisert?
- Hvilke kriterier legger partier og andre listestillere til grunn når de nominerer kandidater til valglistene?

Trekk ved organiseringen av nominasjonsarbeidet kan føre til at prosessen blir mer eller mindre inklusiv, og dette kan i sin tur få konsekvenser for listens sammensetning. Trekk ved partienes preferansestruktur vil si noe om hvilken vekt partiene legger på representativitetshensynet.

Studien er basert på intervjuer med representanter for nominasjonskomiteene – i hovedsak lederne – i samtlige partier i fire norske kommuner ved kommunevalget i 2003. Det gjelder kommunene Gjemnes, Marnardal, Røyken og Kristiansund, totalt 28 personlige intervju. Kommunene varierer både i størrelse, fra 4000 til 17 000 innbyggere, og antall partier/lister som stilte til valg, fra fem til åtte. En tilsvarende undersøkelse ble gjennomført i de samme kommunene etter valget i 1995 (Ringkjøb 1997). Dette gjør det mulig å sammenlikne over tid. Intervjuene fra 2003 er supplert med data fra en spørreskjemaundersøkelse til et utvalg av listekandidater ved kommunevalget samme år. Det ble sendt ut spørreskjemaer til 2018 kommunestyrekandidater, og 53,4 prosent returnerte skjemaene. En kandidatundersøkelse gjennomført etter valget i 1991 i de fire undersøkelseskommunene, der 73 prosent svarte, gjør at vi også for kandidatene har sett på endring over tid.¹ Vår undersøkelse er ikke representativ for norske kommuner statistisk sett, men den peker på en rekke sider ved de lokale nominasjonsprosessene som vil være relevante i de fleste norske kommuner.

PARTIENE I LOKALPOLITIKKEN

En undersøkelse av nominasjonsprosesser i norske kommuner vil hovedsakelig være en studie av hvordan de politiske partiene går frem når de stiller lister ved kommunevalg. Partiene utgjør en betydningsfull del av mulighetsstrukturen (Schlesinger 1994:47ff.) i den lokalpolitiske rekrutteringen ved at de representerer den viktigste kanalen inn til offentlige tillitsposisjoner og ved at de velger ut kandidater til disse posisjonene etter bestemte kriterier.

De politiske partiene i lokalpolitikken opererer langs to dimensjoner, en vertikal og en horisontal (Saiz & Geser 1999; Saglie 2002; Ringkjøb 2004). Den vertikale dimensjonen dreier seg om kommunepartiet som en del av en større, nasjonal partiorganisasjon organisert rundt en felles ideologi. Men det synes som om betydningen av denne siden ved partiene har avtatt. Det viser seg nemlig at de aktive i kommunepartiene i all hovedsak retter sin oppmerksomhet mot lokalpolitikken (Offerdal & Ringkjøb 2002:130), det vil si mot den horisontale dimensjonen ved kommunepartiene.

Når en ser på den horisontale dimensjonen, vendes blikket mot den politiske hverdagen i kommunene. I kommunepartiene er det som skjer på kommunehuset styrende for aktiviteten. Et økt kommunalt oppgaveomfang har medført større saksmengde og mer tidsbruk for å skjøtte vervene som folkevalgt. For å «effektivisere» driften og redusere antall møter, slås møtene sammen (Ringkjøb 2004). Denne utviklingen har sammenheng med det dramatiske fallet i medlemmer som partiene har opplevd (Heidar & Saglie 2002:35). Det blir færre og færre å dele arbeidsbyrden på. Konsekvensen er at det brukes mindre tid på partiens organisasjonsarbeid.

Utviklingen har likevel ikke rokket ved partienes dominerende posisjon som rekrutteringsvei. Av alle kommunestyrerepresentanter er 95 % valgt på partilister. Det viser nettopp at hvem velgerne velger blant, er kontrollert av partiene. Utviklingen har heller ikke i vesentlig grad svekket betydningen av kommunene som skoleringsarena for fremtidige rikspolitikere. Selv om det er færre nå enn før av stortingsrepresentantene som har lokalpolitisk erfaring, har fortsatt over 3/4 en fortid som kommunestyrerepresentanter (Hansen, Hovik & Klausen 2000; Aars, Fimreite, Flo & Tranvik 2006). Dermed er partiene rekrutteringskanal både til lokalpolitikken og videre inn i rikspolitikken. På dette området møtes kommunepartienes horisontale og vertikale dimensjoner. Et lokalpolitisk tillitsverv kan være første fase i en videre politisk karriere på andre forvaltningsnivå. Dermed bindes de to sidene ved partiene sammen ved at erfaring opparbeidet i lokalpolitikken bringes oppover både i partiorganisasjonen og folkevalgte organ.

Men selve den politiske entreen skjer som oftest gjennom kommunepartienes nominasjonsprosesser. Den første utvelgelsen av potens-

elle rikspolitikere finner sted når partiene nominerer kandidater til kommunevalg. Partienes nominasjonsprosesser i lokalpolitikken blir dermed relevante både for å forstå hvem som blir valgt lokalt og som en viktig del av nominasjonen til nasjonale valg.

Med bakgrunn i den betydning partienes nominasjonsprosesser i lokalpolitikken har, skal vi se på hva som karakteriserer nominasjonsfasen i kommunepartiene frem mot et kommunevalg. Hvilken betydning har organiseringen av nominasjonsprosessene for utvelgelsen av kandidater, og hvilke kriterier legger partiene til grunn når de velger ut sine listekandidater?

NOMINASJONEN: EN DEL AV REKRUTTERINGSPROSESSEN. Nominasjonsfasen er imidlertid bare én av flere faser i en lengre rekrutteringsprosess der de få gradvis blir utskilt fra de mange. Vi skal derfor innledningsvis plassere nominasjonen inn i den bredere rekrutteringsprosessen.

Rekrutteringen av folkevalgte skal ivareta flere hensyn i et demokratisk styresett. For det første skal rekrutteringen resultere i utvelgelsen av gode ledere (Strøm 2004:221). I så måte utgjør rekrutteringen av politisk lederskap en utsiling av kandidater med noen ønskede egenskaper. For det andre skal rekrutteringsprosessen føre til at partiene kan tilby velgerne kandidater som de oppfatter som attraktive. Rekrutteringen skal bidra til å opprettholde valgenes kompetitive karakter. Dette kriteriet kan overlappes det første, men gjør det ikke nødvendigvis. For det tredje er det et vanlig krav at den endelige sammensetningen av kandidater og representanter gjenspeiler befolkningen når det gjelder viktige sosiale og demografiske bakgrunnstrekk (Mansbridge 1999; Phillips 1995; Pitkin 1972:60ff.). I denne artikkelen er vi opptatt av hvilke hensyn utvelgerne selv legger vekt på. I hvilken grad er de opptatt av å skaffe dyktige kandidater, og i hvilken grad er de opptatt av å sette sammen en liste som reflekterer sammensetningen av partimedlemmene – eller de velgerne de håper å tiltrekke seg?

Rekrutteringen av det politiske lederskapet betraktes gjerne som en prosess i flere stadier (Bäck 2000; Prewitt 1970; Norris & Lovenduski 1995). I utvelgelsens første fase skilles de juridisk valgbare ut fra resten av befolkningen. Innenfor den gruppen skilles det ut et min-

dre sjikt av politisk aktive, gjerne kalt «aspiranter». Neste steg er utslingen av potensielle rekrutter innenfor gruppen av politisk aktive. Det er innenfor dette sjiktet at partiene (eller andre aktører) nominerer dem som faktisk blir listekandidater. Partiene nominerer imidlertid ikke «flatt». De prioriterer noen kandidater fremfor andre. Det kan gis et stemmetillegg til et visst antall av de øverste kandidatene på listen. Hvor mange dette er, avhenger av antallet representanter som skal velges.² Dermed skjer det en ekstra utvelgelse blant kandidatene, før velgerne slipper til. Partienes og de andre listenes kandidater utgjør så det tilbudet velgerne stemmer på. Blant disse skjer den endelige utvelgelsen av representanter.

Det er vanlig å skille mellom tilbuds- og etterspørselsbaserte forklaringer (Norris & Lovenduski 1995:14f.). Det er også vanlig å bruke selvutvelgelse (om tilbud) og utvelgelse (om etterspørsel) (Prewitt 1970:27ff.). Tilbudsforklaringene dreier seg om kandidatens egen motivasjon til og muligheter for å stille til valg, mens etterspørselsforklaringene betoner hvilke preferanser de som velger ut kandidater vektlegger. Det er rimelig å anta at tilbudsfaktorene er viktigst i de tidligste fasene av rekrutteringen, mens etterspørselsfaktorene blir viktigere jo nærmere vi kommer valget. Nominasjonen av listekandidater foregår relativt sent i rekrutteringsprosessen. Nominasjonene er trolig den fasen i rekrutteringen der etterspørerne er mest aktive. Nominasjonsprosessene er således utvelgernes arena.³

Det er en kjent sak at selvutvelgelse fører til skjev representasjon. Når det er opp til den enkelte å avgjøre, blir individuelle ressurser avgjørende for hvem som faktisk velger å delta. Men sosial skjevhet oppstår ikke bare som resultat av selvutvelgelse. Vi kan derfor si at det påligger partier og andre listestillere et særlig ansvar for å motvirke skjevheter som oppstår på grunn av selvutvelgelse i rekrutteringsprosessens tidligere faser. Ettersom partiene er kollektive aktører som opptrer på en offentlig arena, er det heller ikke helt urimelig å anta at partienes nominasjoner er mer normstyrt enn de foregående fasene i rekrutteringsprosessen (Hellevik & Skard 1985). Vurderingene til den enkelte potensielle deltaker vil være basert på noen normer om hva som er passelig adferd. Men all den tid den enkelte slipper å forklare sine avgjørelser offentlig, er det større sjanse for at

beslutninger om for eksempel å melde seg inn i et parti, er basert på interesse- eller nyttebetraktninger.

Men nominasjonen er også en viktig arena for partiene til å fremme sine egne interesser. Ikke alltid, men i noen tilfeller kan disse komme i konflikt med rådende normer. Ved å studere partienes nominasjonsarbeid vil vi presumptivt få den beste tilgangen til utvelgernes preferanser, eller de kriteriene de legger til grunn når de velger ut kandidater.

Når det gjelder partienes preferanser i nominasjonsprosessene, kan vi skille mellom to hovedkategorier av kriterier: dyktighetskriterier på den ene siden og representativitetskriterier på den andre siden (Offerdal 1976:30; Seligman 1964:617). Når partiene legger vekt på dyktighetskriterier, ser de etter personlige evner hos potensielle kandidater, slik som antatte lederegenskaper, tale- og overbevisningsevner og ulike former for kunnskap. I tillegg kan erfaring og interesse være viktige kvaliteter hos et kandidateme. Representativitetskriterier handler om hvorvidt den enkelte kandidaten bidrar til at listen gjenspeiler velgerne eller partiets medlemmer som helhet. Representativitet har en sosial og en holdningsmessig dimensjon. Sosial representativitet viser til objektive bakgrunnstrekk ved kandidaten, slik som kjønn, alder og geografisk tilhørighet. Holdningsmessig representativitet dreier seg om kandidatens standpunkter i saker som er viktige for partiet.

Men selv om partienes preferanser er viktige i nominasjonsfasen, er det også andre faktorer som har betydning for sammensetningen av den endelige listen. Den ene er at partier og andre som stiller liste ikke velger fritt de kandidatene de selv ønsker. Mye er fastlagt på forhånd, ved at noen potensielle kandidater selv ikke ønsker å stille til valg. Dette gir seg utslag i at partiene kan oppleve vanskeligheter med å fylle listene. Men det kan også medføre at partiene kan ha vanskeligheter med å finne kandidater fra bestemte grupper, selv om de skulle ønske å sette sammen en liste som er et tverrsnitt av medlemmene eller velgerne.

Ved siden av partienes egne preferanser, vil trekk ved organiseringen av nominasjonsprosessen legge føringer på utfallet. Her er det særlig to forhold vi oppfatter å være sentrale. For det første vil organiseringen av deltakelsen i nominasjonsarbeidet kunne påvirke utfal-

let av prosessen. Hvilke organer har formelt og uformelt hånd om nominasjonsarbeidet? Hvem har tilgang til nominasjonene, og hvem deltar faktisk? For det andre vil organiseringen av arbeidet med å søke etter listekandidater potensielt være viktig for hvordan den endelige sammensetningen av listen blir. Hvor søker partiene etter kandidater, og hvor mye anstrenger de seg for å få tak i gode kandidater eller et tilstrekkelig høyt antall kandidater?

DEN LOKALE NOMINASJONEN I PRAKSIS

Spørsmålet om de organisatoriske prosedyrene handler om prosessen fra at det nedsettes en nominasjonskomité og frem til det endelige nominasjonsmøtet. Sentralt er spørsmålet om hvordan denne prosessen struktureres i partiene og i hvilken grad det er inklusive eller eksklusive prosesser. Studier av rekruttering til nasjonale valg skiller gjerne mellom sentraliserte og desentraliserte prosesser (Gallagher 1988:4). I norsk sammenheng er nominasjonen ved stortingsvalg desentralisert, ved at listene blir satt opp av hvert enkelt fylkesparti. Selv forsøk på sentral styring er blitt avvist (Valen 1988), dog med enkelte unntak (Valen, Narud & Skare 2002).⁴ Sentraliseringsgraden er trolig mindre viktig når vi kommer til lokalvalg, selv om geografi ofte er en viktig dimensjon i lokalpolitikken. Men her er det variasjoner særlig ut fra partistørrelse. I større kommunepartier er det ikke uvanlig med desentraliserte prosesser, der lokalavdelingene er sentrale i forslagsfasen, mens nominasjonskomiteen utarbeider et endelig listeforslag som nominasjonsmøtet vedtar. I de mindre kommunene vil det imidlertid være viktig å se på hvordan nominasjonen er organisert ved å svare på spørsmål som hvem er ansvarlig for nominasjonen, på hvilken måte nominasjonsarbeidet er lagt opp og hvordan blir selve nominasjonsarbeidet gjennomført.

Videre vil de organisatoriske prosedyrene regulere deltakelsen i nominasjonsprosessene. Åpnes det for bred deltakelse, eller er det en liten gruppe som er sentral i utvelgelsesprosessen? I hvilken grad det åpnes for bred deltakelse, vil også kunne ha betydning for om nominasjonene blir preget av konflikt eller ei. Jo bredere deltakelse, desto større vil sjansene være for at det er ulike syn på hvilke kriterier som skal legges til grunn for et partis liste. Partienes dørvokterfunksjon er av stor betydning når den demokratiske kvaliteten på rekrutterings-

prosessene vurderes. Hellevik (2002) hevder at partienes nominasjonsprosesser sikrer at ulike hensyn, eksempelvis geografi, alder, kjønn, blir lagt til grunn som viktige kriterier, og han drøfter velgerne innflytelse ved valg i forhold til partienes innflytelse. Han sier: «Prinsippet om velgersuverenitet og demokratisk medbestemmelse taler for å gi velgerne påvirkningsmuligheter. Hensynet til kontinuitet, kompetanse og en sosialt og politisk balansert sammensetning i den folkevalgte representasjonen taler for at partiet må utøve innflytelse over hvilke kandidater som kommer med» (Hellevik 2002:12). Helleviks argument er i tråd med oppfatningen om at partienes nominasjoner er sterkere normstyrt enn fasene i rekrutteringsprosessen som omfatter selvutvelgelse eller selve valget. Men hva om partiene både lokalt og nasjonalt er i ferd med å bli for de få? Jo færre som deltar i de politiske partiene, desto færre er det som avgjør hvem som skal være våre representanter og hvilke normer som skal legges til grunn i rekrutteringsprosessen. Fortsetter medlemstallene å synke, vil vi kunne nærme oss en situasjon der de «mange» partimedlemmene ikke lenger kan kontrollere lederskapet i partiene, eller at partiene blir utsatt for små grupperinger internt som overtar styringen, eksempelvis avgjør nominasjonen. Da fremstår ikke lenger de interne prosessene i partiene som særlig demokratiske, og om de representerer kontinuitet og kompetanse, synes usikkert.

Vårt andre spørsmål retter seg mot partiene som utvelgere av potensielle kandidater og hvilke kriterier partiene legger til grunn i denne utvelgelsen. Dette handler om krav eller ønskemål fra partienes side i forhold til hvem som ønskes på listene og hvordan listene som helhet skal fremstå (Hellevik & Skard 1985:125). Utvelgelseskriteriene sier noe om hvem partiene slipper inn i og hvem som holdes utenfor det politiske systemet.

Tidligere undersøkelser har vist at partiene ikke kan velge og vrake mellom potensielle kandidater. Derimot har bildet vært at partiene har hatt store problemer i utvelgelsen, ikke fordi aktuelle kandidater manglet de rette egenskapene, men fordi det var mangel på aktuelle kandidater. De lokale nominasjonene handler dermed ikke alltid om konkurranse om plass på listene. Nominasjonene blir heller en konkurranse mellom partiene om å få tak i villige listekandidater. Dette står i skarp kontrast til nominasjonene i forbindelse ved stortingsvalg

(Valen et al. 2002). Spørsmålet er om utvalgskriteriene endres når kandidatene er vanskelige å finne. Føres det opp færre kandidater på listene, eller er det selve listeoppsettet som endres? Sammenlignet med en stortingsnominasjon, vil uansett partiene stå overfor helt andre vurderinger dersom konkurransen mellom kandidatene uteblir. Det vil videre ha stor betydning for hvordan selve nominasjonsprosessen skal vurderes. Med få kandidater vil nominasjonsmøtet ikke kunne gjøre stort annet enn å godta den listen som foreligger fra nominasjonskomiteen. Svarene kan best finnes i praksisfeltet, så la oss se nærmere på hva datamaterialet forteller oss.

ORGANISERINGEN AV NOMINASJONSPROSESSENE

UTVELGERNE VELGER SEG SELV. Det sentrale organet i utvelgelsen er partienes nominasjonskomiteer. Komitémedlemmene er partienes utvelgere. En nominasjonskomité har som oppgave å utarbeide et ferdig listeforslag som fremlegges for nominasjonsmøtet. Det er norm at en uavhengig nominasjonskomité på fritt grunnlag legger frem et forslag til valgliste på nominasjonsmøtet. En uavhengig nominasjonskomité har vi når komiteen er frikopleet fra resten av partiet for eksempel ved at flertallet av komitémedlemmene ikke er aktuelle som kandidater. Men det eksisterer også normer for hvordan en komité skal settes sammen.

Ser vi på kommunepartiene i vår undersøkelse, er det likevel ikke uvanlig med partier uten nominasjonskomiteer. Her er det store forskjeller mellom partiene (se også Hellevik & Skard 1985). Hele 39 % har ikke egne komiteer. I enkelte tilfeller er det til og med én eller to personer som har tatt ansvaret alene uten å ha blitt valgt som nominasjonskomité. Årsaken er at de få partipolitisk aktive i realiteten utgjør kommunepartiet. Som en sa: «Vi har i grunnen veldig få medlemmer, så det ble til at styret tok seg av alt som hadde med nominasjonen å gjøre.» Effektiviseringen av partiarbeidet gjelder også for nominasjonskomiteene. Partiene velger ikke egne komiteer, men lar etablerte organer ta seg av nominasjonsoppgaven: «Vi er jo et styre på fem personer, og vi er òg nominasjonskomité.»

I undersøkelsen rapporterer flere at nødvendighetshensyn gjorde at de måtte ta ansvaret for nominasjonen. En Høyre-representant sa det slik: «Grunnen til at jeg ble leder for nominasjonskomiteen, var at jeg

var Høyres eneste representant i kommunestyret, og når jeg ønsket at vi skulle stille liste, fikk jeg jobben.» Partier som ikke var organisert med egne nominasjonskomiteer, forteller tilsvarende historier. Utviklingen kommer også til syne ved at 80 % av komitémedlemmene var listekandidater. I en undersøkelse fra 1995 viste det seg i tillegg at 55 % av de nominerte komitémedlemmene også var forhåndskumulerte (Ringkjøb 1997:111).⁵

Ser vi på organiseringen av nominasjonsprosessen og komiteen, varierer det med partistørrelse. Småpartiene, og partier som ikke stilte liste ved 1999-valget, velger mer pragmatiske løsninger enn partier med godt fotfeste i kommunene. Den formelle varianten er preget av at kommunepartiet har valgt en komité som på selvstendig grunnlag lager et listeforslag og det er formalisert hvem som skal være komitémedlem. Det sikrer en bredde blant komitémedlemmene som muliggjør rekruttering av kandidater fra hele kommunen samt at det gir komiteen legitimitet.

Undersøkelsen av 95-valget viste at komitémedlemmene i all hovedsak var partiveteraner med i snitt 20 års partipolitisk erfaring. Bildet er noenlunde det samme nå. Partienes utvelgere er fortsatt ringrever i lokalpolitikken. Det er ikke uvanlig at komitémedlemmer har vært ledere for kommunepartiet, gruppeledere eller sågar ordførere. Hovedkriteriet synes å være lang fartstid og et stort kontaktnett. Mange har da også erfaring fra tidligere nominasjonsarbeid. Videre prøver man å sikre en viss balanse i komiteene med tanke på kjønn, geografi og alder. Det synes vanskelig å få med kvinner og ungdom, mens det er lettere å få representert ulike deler av kommunen.⁶ Av de 28 ansvarlige var bare fem kvinner (18 %). Partienes utvelgere er middelaldrende menn med lang erfaring i lokalpolitikken.

Samlet viser dette at skillet mellom utvelgerne og resten av partiet i mange tilfeller er fraværende. Partiene synes ikke å ha nok ressurser i form av tillitsvalgte som kan ivareta rollen som komitémedlem. Dermed blir også organer som nominasjonskomiteer skjevt sammensatt på samme måte som eksempelvis kommunestyrene er det. Resultatet er at man står igjen med få utvelgere fra de gruppene som er underrepresenterte og som partiene gjerne vil rekruttere, nemlig kvinner og ungdom. Det er de allerede aktive som også må ta seg av denne delen av partiarbeidet. Dermed blir utvelgerne ofte selv listekandidatene, og

ikke bare det, de utgjør gjerne toppkandidatene. Utvelgerne velger seg selv. Slik reproduseres skjevhetene både i partiene og i folkevalgte organ. Det samme kan skje både med partienes arbeidsmåte og politikktutforming. Partiene blir statiske organisasjoner med minimal fornyelse.

SAMME PROSEDYRE – SAMME KANDIDATER. Man skulle kanskje kunne anta at siden partiene har en rekke kriterier å forholde seg til for å få på plass en valgliste og at utfordringene kan variere fra et valg til neste, ville også måten man gjennomførte nominasjonen på variere mellom valg. Når undersøkelser har vist at partiene over tid har slitt med å rekruttere unge og kvinner (Hellevik & Skard 1985; Ringkjøb 1997; Christensen, Midtbø, Ringkjøb, Svåsand & Aars 2004; Berglund & Winsvold 2005), er det ikke urimelig å anta at partiene vil søke alternative rekrutteringsstrategier.

Et annet moment i denne forbindelsen er at det ved seneste kommunevalg i Norge, i 2003, ble gjennomført endringer i valglovgivningen som kunne tenkes å medføre forandringer også i måten partiene gjennomfører nominasjonsarbeidet. For det første ble partienes adgang til å favorisere enkeltkandidater begrenset i forhold til den gamle ordningen. For det andre ble velgernes adgang til å stryke enkeltkandidater tatt bort. For det tredje ble kravene til antallet listekandidater redusert slik at det ikke var nødvendig å nominere flere enn syv kandidater. Tidligere måtte det nomineres samme antall kandidater som antallet kommunestyrerepresentanter i den aktuelle kommunen.⁷ Samlet sett var det på bakgrunn av reformene grunn til å spørre om partiene med de nye ordningene ville prioritere å sette sammen lister med færre kandidater, men kandidater som de selv følte seg tryggere på. Konsekvensen av dette ville være at representativitetshensynet ville svekkes til fordel for dyktighetskriteriet.

Det viser seg imidlertid at prosessen er relativt standardisert over tid.⁸ Hovedinntrykket er kontinuitet snarere enn brudd. Selve prosessen er preget av rimelig høy møteaktivitet og en søking etter kandidater. Møterekken starter med et planleggings- og premissmøte hvor komiteen diskuterer selve prosessen. Komiteen tar stilling til om listeforslaget skal ha kandidater med stemmetillegg, rangeringen, for eksempel i forhold til kjønn, geografi, alfabetisk osv. og hvor mange

kandidater som ønskes på listen. Når retningslinjene for nominasjonene er fastsatt og oppgavene fordelt, starter nominasjonsarbeidet. Dette arbeidet skjer vanligvis mellom møtene, og den vanligste metoden er at medlemmene fordeler aktuelle listekandidater mellom seg og spør disse. Det er slående likheter partiene imellom i hvordan det søkes etter kandidater. Sett under ett kan prosessen beskrives slik:

- Fase 1: Spørre om sittende kandidater ønsker gjenvalg
- Fase 2: Spørre om tidligere listekandidater ønsker renominasjon
- Fase 3: Spørre partimedlemmer om de ønsker nominasjon
- Fase 4: Spørre sympatisører eller personer i egen bekjentskapskrets om de ønsker nominasjon.

Følgende uttalelse fanger situasjonen i mange partier: «Utgangspunktet vårt er lista fra forrige valg og medlemslista vår.» Partiene favoriserer dermed de allerede aktive, samtidig som de prøver å sikre kontinuitet blant sine folkevalgte. Strategien er velkjent fra nominasjonen til stortingsvalg (Valen 1988; Valen et al. 2002) og fra tidligere undersøkelser i kommunene (Hellevik & Skard 1985). Ved å spørre personer om de tar gjenvalg, løser gjerne partiene et annet problem, nemlig hvem som skal stå på toppen av listen. Et ja til gjenvalg betyr en plass høyt opp på listen om man ønsker det. De neste stegene er å kontakte tidligere listekandidater, partimedlemmer og – på utsiden av partiene – sympatisører eller kjente. Partiene går med andre ord ikke over bekken etter vann. Eller mer presist, man søker ikke etter nye kilder før det er helt nødvendig. Som en sa: «Vi bruker den gamle listen som basis, og da har vi nesten nok.» Partienes hovedstrategi er altså – samme prosedyre som forrige gang – men også om mulig – de samme kandidatene.

Med utgangspunkt i Prewitt (1970), kan rekrutteringsprosessen forstås som en prosess som starter med alle velgere og ender med de få valgte. I partienes søken etter listekandidater må vi imidlertid snu denne teorien på hodet (Ringkjøb 1997:117). Partiene tar ikke utgangspunkt i velgerne, men i sittende representanter. De blir spurt først. Deretter søkes det blant kandidatene fra sist valg, og mangler de fortsatt kandidater, søkes det videre blant medlemmene og sympatisører. Dette fører til at partiene ikke alltid søker blant de villige som ikke finnes i partiene (Ringkjøb 1997:118).

BOKKLUBBSREKRUTTERING. Men det er andre måter å rekruttere listekandidater på, og særlig i småpartier eller partier som stilte liste for første gang, valgte man alternative rekrutteringsmåter. Fase 1 og 2 i prosessen var uaktuelle i deres rekrutteringsarbeid. Typisk var disse partiene etablert i små kommuner der noen få ildsjeler tok seg av listeoppsettet. Med minimale ressurser i form av tid og personer ble det liten kontakt med potensielle kandidater. En attraktiv rekrutteringsmetode ble dermed å skrive brev til mulige kandidater der partiene uttrykte ønske om at vedkommende ble listekandidat på deres liste. Dersom de som ble spurt ikke ville stille til valg, måtte de selv takke nei til nominasjon. Forble forespørselen ubesvart, betraktet komiteen det som et ja. Taushet var samtykke.

Denne metoden har faktisk bredt om seg om vi sammenligner med valget i 1995. Da brukte to kommuneparti rekrutteringsmetoden, dog med den vesentlige forskjellen at i det ene tilfellet krevdes et aktivt nei, mens i det andre tilfellet et aktivt ja. Den siste metoden var ineffektiv, da få svarte. Den andre metoden karakteriseres derimot som svært effektiv, og det trolig av samme grunn. Få svarte på forespørselen, og når folk ikke svarte, ble det tolket som et ja. For partienes rekrutteringsarbeid ble taushet gull. I 2003 brukte nærmere halvparten (13 av 28) brev i en eller annen form for å komme i kontakt med mulige listekandidater. Brevene gikk til sittende representanter, tidligere listekandidater og medlemmer. I brevet ble man bedt om aktivt å si nei om man var uaktuell som kandidat. Dette er oss bekjent unikt for lokalpolitikken, og noe lignende er ikke vist ved stortingsnominasjonene (Valen et al. 2002).

Partiet som i 1995 gjennomførte bokklubbsrekruttering, hadde ikke problemer med å skaffe nok kandidater. Rekrutteringsmetoden legger utvilsomt større ansvar over på dem som blir spurt. Partiene frir til borgerplikten. Det kan også tenkes at mange glemmer å svare eller ikke regner med å bli nominert. Når de så blir listekandidat, kan de ikke klage på at partiet ikke har spurt dem. For andre som ønsker å stille, men ikke ønsker å gi uttrykk for det, vil metoden være en gylden anledning til å komme på listen uten at det går ut over den «norske beskjedenheden».

En mulig grunn til utviklingen mot økt bruk av brev kan være et ønske fra kommunepartiene om å effektivisere nominasjonsarbeidet.

Det tar tid å ringe aktuelle kandidater i stedet for å sende et brev. En annen mulig forklaring er at partiene nedprioriterer rekrutteringsarbeidet siden kravet til antall kandidater er redusert. En tredje mulighet er at partiene, på samme måte som bokklubbene, har oppdaget at dette er en effektiv måte å få nye medlemmer og listekandidater på.

DAGLIGSTUEPARTIER. Nominasjonsarbeid avsluttes formelt med et eget nominasjonsmøte. Nominasjonsmøtet er det høyeste organet i nominasjonsprosessen. Med unntak av partiene i de største kommunene, utgjør alle medlemmene i kommunepartiet nominasjonsmøtet. I større kommuner hvor partier har mange medlemmer, vedtar representantskapet den endelige listen. Her velger lokallagene utsendinger til nominasjonsmøtet. Denne siste varianten er lik den modellen partiene bruker ved nominasjon til stortings- og fylkestingsvalg. På nominasjonsmøtet åpnes det uansett for at også medlemmene skal kunne si sin mening om listeforslaget. Nettopp det kan føre til konflikter, eksempelvis uenighet om antall kandidater med stemmetillegg, den geografiske fordelingen eller kanskje det mest vanlige, uenighet om rangeringen.

Ideen er som sagt at medlemmene skal involveres gjennom nominasjonsmøtet, og vanlig praksis i de aller fleste kommunepartiene er å avholde nominasjonsmøte. Det er ingen regler ut over partienes egne som regulerer selve nominasjonsprosessen, men det er tydelig at hvorvidt man gjennomfører et nominasjonsmøte eller ei, er avhengig av hvor formalisert prosessen som helhet har vært. Også her finnes et skille mellom de etablerte og store kommunepartiene og de nye og minste partiene. Hos de førstnevnte blir det alltid gjennomført nominasjonsmøter, mens i de andre for så vidt blir avholdt nominasjonsmøter, men nominasjonsmøtet blir ikke klart skilt ut fra andre møter i nominasjonsprosessen. Noen kaller for eksempel det møtet der de valgte ordførerkandidat for nominasjonsmøte, og på dette møtet fikk styret fullmakt til å supplere listen med de øvrige kandidatene.

Hvem kan så stille på møtet, og hvem har stemmerett? Formelt vil det være slik at bare medlemmer har tilgang til møtet (Means 1973:118), og i vår undersøkelse støtter flesteparten han som sa at møtet var åpent for «medlemmer». Imidlertid er møtene i de små partiene gjerne åpne for alle. Som en sa, «møtet er åpent for alle som vil

gjøre en jobb for oss», men han påpekte at «det aldri er et problem at det blir for mange». Fremskrittspartiet regulerer strengest adgangen til nominasjonsmøtet: «Nominasjonsmøtet er bare åpent for medlemmer, og da slik at medlemmer som meldte seg inn i partiet før 30. august har stemmerett.» Også her skiller de lokale nominasjonene seg fra de nasjonale. Bare betalende partimedlemmer har hatt mulighet til å delta på nominasjonsmøtene ved stortingsvalg, og partiene har fulgt denne regelen nøye (Valen et al. 2002).

Nominasjonsmøtets overordnede rolle skulle tilsi at møtet var viktig og at medlemmene stilte opp. Den nye valgloven av 2002 ble antatt å styrke personvalget fremfor partivalget (Hellevik 2002). Hvilken betydning dette kunne få på nominasjonsmøtene, er ikke klart. En mulig antakelse er at nominasjonsarbeidet ville bli mindre viktig og dermed mindre konfliktfylt dersom partiene oppfattet at velgerne hadde større innflytelse over hvem som ble innvalgt. Analysen tyder i alle fall ikke på at konfliktnivået er økt. Ut fra fremmøtet vil det i enkelte tilfeller nærmest være galt å snakke om et møte. For å kalle noe et nominasjonsmøte, bør vel flere enn komitémedlemmene stille, men i fem av partiene var ikke dette tilfellet. Følgende hjertesukk er dekkende: «Alle medlemmer var kalt inn, men det var bare nominasjonskomiteen som møtte.» Dette er likevel ikke representativt for vårt utvalg, og i de øvrige 17 partiene hvor vi har data om selve nominasjonsmøtet var engasjementet større. Men når det er sagt, var det høyeste oppmøte 35 personer og det laveste syv-åtte medlemmer.

Lavt fremmøte og lav aktivitet tyder ikke på at nominasjonsmøtene er en arena for strid og konflikt. Med et snev av selvironi uttalte en høyreleder at «nei, vi i komiteen kunne ikke krangle med oss selv». Møtene er preget av enighet, og sjelden blir valglisten endret. Dermed blir møtets betydning for listesammensettingen liten, og betydningen av nominasjonskomiteen desto større. En illustrasjon er diskusjonen i ett av møtene som verken handlet om kandidater eller listeplassering, kandidatene var mer opptatt av følgene det ville få at de stilte til valg: «Vi var ikke uenige om noe på møtet, men vi diskuterte om det medførte plikter for oss at vi hadde sagt ja til å stille til valg.»

Det er hevdet at partiene gjennom sitt nominasjonsarbeid sikrer både kontinuitet og helhetlige vurderinger i forhold til hvem som skal

stille til valg, og at dette skjer gjennom demokratiske prosesser i partiene. Nominasjonsmøtene i kommunepartiene legger til rette for at prosessen kan fungere på denne måten. Å hevde at det faktisk er slik, blir derimot direkte misvisende. Som demokratisk arena er nominasjonsprosessen og nominasjonsmøtet for de få, ikke fordi få kan delta, men fordi de ikke deltar. Derfor passer den danske betegnelse «dagligstuepartier», for det er ikke flere deltakere enn at de kan samles til møte i et hvilket som helst hjem (Elklit & Pedersen 1995).

UTVELGERNES PREFERANSER

KVALITETER VED KANDIDATENE OG LISTENE. Hvilke krav og ønsker har så partiene til kandidatene? Hva er det partienes utvelgere ser etter hos potensielle kandidater? Hvem slipper disse politiske dørvokterne inn, og hvem holdes utenfor? Hvilke normer er gjeldende for partiene sine valglister? Som vist, har tidligere studier av lokale nominasjonsprosesser trukket frem to hensyn som partiene vektlegger når valglistene skal settes sammen, nemlig dyktighetskriteriet og representativitetskriteriet. Partienes utvelgere har preferanser knyttet til hver enkelt kandidat, men i tillegg preferanser for hvordan listen som helhet skal fremstå.

Som sagt søker partiene i første rekke etter kandidater i medlemsmassen. I enkelte partier sier vedtektene at kandidatene må være partimedlemmer, og dette er gjerne sett på som et minstekrav til kandidatene (Gallagher 1988). Men mange partier sliter som medlemsorganisasjoner, noe som blant annet kommer til uttrykk ved at det er ikke-medlemmer på valglistene. Analysen viser at 18 av 25 partier ikke forlanger at listekandidatene må være medlem. En viktig begrunnelse er mangel på medlemmer, og på spørsmål om det er et krav at kandidatene er medlem, vil følgende svar illustrere utfordringen for enkelte parti: «Nei, da hadde vi ikke hatt mange på listen.»

Spørsmålet om kandidatknapphet er også interessant i forhold til de ulike partiene. Fra tidligere undersøkelser vet vi at de største partiene har hatt de strengeste kravene (Ringkjøb & Offerdal 1998). I vår undersøkelse var det slik at i begge kommunene der Frp stilte til valg var det et vilkår om partimedlemskap, og i tre av fire lokalpartier fra AP. Begge disse går under kategorien store partier, men situasjonen er endret radikalt ved at Frp tidligere ikke hadde et slikt krav og ved at

AP håndhevet kravet enda strengere. Som en kontrast finner vi et annet stort parti, H, som bare i én av kommunene kommer i nærheten av å forlange medlemskap.

Bakgrunnen for at ikke-medlemmer aksepteres som kandidater, er partienes synkende medlemstall. Er det nok kandidater å ta av i partiet, stiller partiet krav om medlemskap. Er det ikke slik, blir sympatisører satt på listen. Partimedlemskap er dermed ikke et grunnleggende krav til kandidatene, og det kommer også frem i svarene fra kandidatundersøkelsen. Der spurte vi om de var betalende medlem av et politisk parti. Svarene er vist i tabell 1.

TABELL 1. *Andel kandidater som er betalende medlem av det partiet de stilte til valg for. Prosent*

	Parti	AP	DEM	Frp	H	KrF	RV	SP	SV	V	Samlet
2003		93	88	98	87	90	66	92	58	82	81
	N	147	24	90	199	114	55	13	98	110	1066
1991		87	-	69	88	74	32	94	52	47	71
	N	106		51	101	98	25	70	61	66	595

Omtrent 1/5 av listekandidatene var ikke partimedlemmer selv om 95 % stilte til valg for et registrert politisk parti.⁹ Dette innebærer imidlertid at rundt 60 000 partimedlemmer stilte til valg ved forrige kommunevalg, og det utgjør nærmere 1/3 av alle partimedlemmer. Ser vi spesielt på enkelte parti, er Frp det partiet som har færrest ikke-medlemmer på listene. Dette har endret seg betydelig i forhold til tidligere valg. I 1995 var det ingen representanter fra Frp som stilte som krav at listekandidatene måtte være medlem, og av tabellen ser vi at 31 % av partiets listekandidater i 1991 oppga at de ikke var partimedlemmer. Fremskrittspartiet ser dermed ut til å være det partiet som har de klareste kravene både til deltakelse i nominasjonsprosessen og for hvem som kan bli listekandidater. Det som startet som et protestparti har utviklet seg til et erkeparti. En mulig forklaring kan være veksten i Frp sine medlemstall (NOU 2006:7), og dermed er det mindre behov for ikke-medlemmer, eller at stridighetene i partiet har ført til bedre siling av kandidater og større vekt på partiets vedtekter. Går vi tilbake til 2003-valget, har de andre partiene, slik som AP, H,

KrF og SP, en høy medlemsandel på listene.¹⁰ Den er noe lavere hos Demokratene og V og lavest i RV og SV.

Selv om det ikke er et absolutt krav at kandidatene er partimedlemmer, ser vi av dette at partienes lister i all hovedsak består av medlemmer. Men hva med andre krav til kandidatene og listen ved siden av det å være partimedlem? Hvilken rolle spiller henholdsvis representativitets- og dyktighetshensynet? Er det viktig at valglistene utgjør et tverrsnitt av innbyggerne i kommunen, og hvilke egenskaper bør listekandidatene besitte? For å belyse spørsmålet, har vi stilt to spørsmål til komitémedlemmene. Hvilke egenskaper så komiteen etter hos aktuelle kandidater, og hva oppfatter de å være en «god» listekandidat?

Hensynet til sosial representativitet innebærer at komiteene fokuserer på hvem representantene er (Olsen 1988:158; Eide 1993:16). I den grad det er mulig å etterleve ønsket om representativitet, gir partiene uttrykk for at kriteriet er relevant. Det er ikke snakk om valglistene som speilbilder av innbyggerne i kommunen, men noen kriterier blir trukket frem. Listen skal være balansert i forhold til kjønn, alder og geografi. Geografi nevnes flest ganger når vi spør om representativitet. I tillegg til kjønn og alder, er det ønsket om valglistene som inneholder kandidater fra ulike yrkesgrupper. I intervjuene kom kriteriene til uttrykk blant annet slik: «Det er viktig med begge kjønn og at de bor spredt i kommunen» eller som en annen sa, «representativitet er viktig, og særlig slik at velgerne kan finne folk på listen som de kan identifisere seg med.»

Det siste sitatet finner bred støtte. Partiene har både krav til enkeltkandidater og til listene som helhet, og når det gjelder sosial representativitet, er helheten det sentrale. En variert liste er å foretrekke, fordi den har et større nedslagsfelt hos velgerne. En liste med flest mulig kandidater er ønskelig av samme grunn. Dette gjør partiene fordi tilbudet av kandidater blir mer variert, partiet viser styrke og sannsynligheten for flere stemmer øker. På samme måte som ved nominasjonene til nasjonale valg, blir det vurdert som viktig å komponere en balansert liste.

En annen side ved representativitet er om listekandidatene bør være meningsrepresentative. Har det noe å si hva potensielle listekandidater måtte mene? Svaret er ja. Partiene setter ikke opp listekandi-

dater som er uvillige til å stå på partiets program, og av og til kommer sosial representativitet i andre rekke: «Det har noe å si at listen gjenspeiler gjennomsnittet av innbyggerne, men vi har et program vi holder oss til ... hos oss er det viktig at kandidatene står på programmet og vårt grunnsyn.» Denne beskrivelsen viser at partiene i rekrutteringsarbeidet holder seg nær kjente løsninger. Partiene konkurrerer med hverandre på ideologisk grunnlag (Eldersveld 1964).

Hva så med krav til dyktighet? På dette området er spekteret av ønskemål mer mangfoldig, og eksempler på personlige egenskaper vil være at de er «taleføre, ærlige, samarbeidsvillige, karismatiske og beslutningsdyktige». Dette er imidlertid kriterier nominasjonskomiteene legger mindre vekt på. Langt flere viser til kandidatenes erfaring. «Vi ser etter om personene har politisk erfaring og at de i en gitt situasjon kan være gruppeleder. Har vedkommende vært i bystyret før, vil komiteen legge vekt på det.»

En annen variant er å rekruttere folk fra det lokale foreningslivet (Aars 2004:497). Denne rekrutteringsmåten fremstilles som god for partiene, fordi man får folk som gjennom tidligere arbeid har vist at de duger og som har opparbeidet seg tillit og nettverk blant innbyggerne. Slike kandidater styrker partiene og blir fort ettertraktet. «Dette er personer som har noe å bidra med og som har vært med i foreninger eller lignende, slik at de har både nettverk og kunnskap, det vil være bra.» Fordelen ved disse kandidatene er at både velgerne og partiene vet hva de får.

Nominasjonskomiteene setter heller moderate krav til sine kandidater. Partiene er ikke på jakt etter personer med spesielle egenskaper, men heller personer som er «som folk flest». Det er vesentlig at folk skal kunne kjenne seg igjen i forhold til kandidatene. Valglisten skal være attraktiv for et så bredt publikum som mulig. Slik sett blir kriterier som «godt ansett», «har sunn fornuft» og «er godt likt» viktige for komiteene.

Men de nevnte kriteriene kommer i skyggen av et tredje kriterium, kandidatenes lokalpolitiske interesse. Som en sa: «Vi har to hovedkriterier, annen hver mann og kvinne, og de tre gamle områdene kommunen består av. For oss ble dette helt mislykket, fordi de fire første kom fra nedre del av kommunen. Men det er ett kriterium som over-

skygger alt, og det er om folk er villig til å stå der. Vi kunne dermed ikke tenke ideelt.»

Interessekriteriet gjelder ikke like sterkt for alle kandidatene, men er spesielt viktig for listetoppene. Kandidatene man regner med blir valgt, bør ta vervet sitt alvorlig. De bør også være «engasjerte eller genuint interesserte i kommunepolitikken». I praksis vil det i mange tilfeller være mulig å skille listekandidatene i to ulike grupper: de som stiller til valg og har et ønske om å bli valgt, og de som stiller til valg uten et tilsvarende ønske.

I intervjuene spurte vi om hvordan listen var rangert og bakgrunnen for rangeringen. Svarene viser at rangeringen gjenspeiler komiteenes preferanser knyttet til interesse og erfaring. Øverst troner kommunestyrerepresentanter fra forrige periode og som vil fortsette, og dernest andre som vil og har kapasitet til å gjøre en jobb. Det blir selvsagt også gjort tilpasninger av listen i forhold til kjønn, geografi og alder, men når man skiller klinten fra hveten, er det de erfarne og villige som blir toppkandidater. Både det politiske talentet og «hvermannsen» hører hjemme på valglistene.

INNPISKERE SNARERE ENN UTVELGERE. Skal vi tro partiene og tidligere gjennomførte forskningsprosjekter, fungerer ikke komiteene bare som utvelgere, men også som innpiskere. En rekke forskningsrapporter har beskrevet partienes problemer med å rekruttere listekandidater (Aars 1998; Ringkjøb 1997; Rasmussen 1993; Offerdal 1991). I Danmark har man til en viss grad erfart samme problem, og der nevnes færre partimedlemmer, dårlig betalte verv og økt arbeidsbyrde som mulige årsaker (Elklit & Pedersen 1995:85). Idealbildet av nominasjonsprosessen er at partiene har mange kandidater å velge mellom. På den måten kan partimedlemmene få et reelt valg i nominasjonsmøtet. Videre blir det konkurranse mellom kandidatene. Er det derimot få kandidater, må man ta til takke med disse. Men det kan forholde seg verre, det er for få kandidater. Da blir spørsmålet om man i det hele makter å stille liste.

Ved å sammenligne valglistene fra de to siste valgene, vil vi få frem hvor mange nye som stilte til valg i 2003. En sammenligning av valglistene til partiene i vår undersøkelse viser at de hadde behov for omtrent 50 % nye kandidater. Dette viser et stort personskifte blant

listekandidatene, noe som også gjenspeiler seg i et stort personskifte i kommunestyrene (Larsen & Offerdal 1994). Sett i forhold til nominasjonsprosessen, har partiene gjennom de to første fasene skaffet seg i underkant av halvparten av alle listekandidatene. Halvparten er dermed rekruttert blant medlemmene eller sympatisører som ikke stilte til valg sist. Når så mange må hentes i fase 3 og 4, vil en nærliggende spådom være at partiene hadde problemer med å rekruttere kandidater.

To undersøkelser har vist at mer enn 50 % av komitémedlemmene opplevde rekrutteringsarbeidet som vanskelig (Rasmussen 1993; Ringkjøb 1997).¹¹ Vår undersøkelse viser at 54 % av komitélederne mente det var problematisk å få folk til å stille til valg.¹² Disse måtte med andre ord opptre som innpiskere. Men dette resultatet må ses i sammenheng med omfanget av problemet. Hvor mange kandidater manglet like før listen skulle være ferdig? I undersøkelsen fra 1995 ble det stilt spørsmål til partiene om hvor mange listekandidater de manglet 14 dager før komiteens arbeid måtte avsluttes. I snitt oppga partiene at de manglet 4,2 kandidater. I vår undersøkelse er det ingen som forteller om mangel på kandidater. Her har situasjonen endret seg, og noe av forklaringen er trolig å finne i valglovens reduserte krav til antall listekandidater. Flere partier gav uttrykk for at de kunne tenke seg flere kandidater på listen, men at det strengt tatt bare var behov for syv. Som en sa: «Vi manglet ikke kandidater 14 dager før listen skulle være klar, men kravet var jo bare syv.»

Ingen rapporterte dermed om kandidatmangel 14 dager før listen skulle være ferdig, og en grunn kan være at de har utnyttet regelen om at det er en plikt å la seg nominere ved at de førte opp listekandidater uten å ha spurt dem på forhånd.¹³ Vi har allerede vist at det har vært en økende tendens til at folk blir spurt indirekte via brev. En annen metode er å sette folk opp uten å spørre dem, men samtlige utenom to av komitémedlemmene sa at det ikke hadde skjedd. Så å si alle listekandidater var på en eller annen måte blitt forespurt om de vil stå på liste. I 1995 svarte derimot 14 % av komitémedlemmene at personer var satt opp på liste på denne måten. Stiller vi samme spørsmål til listekandidatene, sier 2,7 % at de ble listekandidat uten å være spurt, noe som også er en klar nedgang fra 1991. Dette er vist i tabell 2.

TABELL 2. Årsaker til at man ble satt på en valgliste, 1991 og 2003. Prosent

	1991	2003
Ba selv om å bli satt opp på liste	1	8
Ble anmodet om å stille, og sa ja fordi jeg kunne tenke meg å sitte i kommunestyret	32	38
Ble anmodet om å stille, og sa ja fordi jeg regnet sjansene for å bli valgt som meget små	52	49
Ba om å slippe å stå på liste, men ble ført opp likevel	5	1
Ble satt opp på liste uten å bli spurt på forhånd	9	3
Totalt	99	99
N(=100 %)	579	1067

Det kan dermed synes som det har etablert seg en kutyme om å henvende seg til aktuelle kandidater på forhånd. Å sette opp kandidater uten å spørre dem, er «uhørt». Men like interessant er det at 53 % av kandidatene egentlig ikke hadde et ønske om å bli valgt. Resultatet synes overraskende når de fleste er spurt om de vil stille på listen. I kandidatundersøkelsen fra 1995 var andelen motvillige kandidater imidlertid enda høyere. I alt oppga 66 % at de ikke hadde noe ønske om å bli valgt inn (Aars 1998:122).

Selv om vår undersøkelse viser at flere partier har dradd nytte av nye regler for listeoppsettene, er det totalt bare 15 valglistene i hele landet med syv listekandidater, og i snitt er det 25 kandidater på hver liste. Vi får det samme fenomenet som til tider dukker opp i forbindelse med koalisjonsdanning, nemlig «oversized governments». Flere partier er med i koalisjonen enn strengt tatt nødvendig. Det samme gjør partiene i forhold til antall listekandidater, og det gir grunn til å spørre hvorfor. Trolig er hovedforklaringen å finne i de normer som ligger til grunn for å avgjøre hva som er en god valgliste. Her har representanter for partiene pekt på at listen som helhet må kunne appellere til bredere lag av befolkningen. Det gjøres best ved å ha lister med mange kandidater.

KAMPEN OM HEDERSPLASSEN FORTSETTER. Dermed står vi overfor en situasjon der partiene helst vil ha flest mulig listekandidater, og det gjør at det i mange tilfeller blir vanskelig å få på plass den valglisten man gjerne vil ha. En måte å løse problemet med for få kandidater har vært å forhåndskumulere alle kandidater utenom én. Minimum antall kandidater blir da antallet kommunestyrerepresentanter delt på to,

pluss en. Imidlertid er denne muligheten tatt bort gjennom den nye valgloven. Men ut over at man tidligere kunne «fylle» opp listen med forhåndskumulerte, var det partier som brukte muligheten motsatt, ved å forhåndskumulere få. Partiene baserte seg heller på en stor gruppe «listefyll» (Ringkjøb 1997), eller personer som egentlig ikke ønsket å bli valgt. Dette var mulig for partier som vanligvis fikk inn noen få kandidater, og om disse ble forhåndskumulert, var mulighetene meget små for at andre skulle komme inn. Partiene brukte forhåndskumulering som garanti for at de lenger nede på listen ikke skulle bli valgt. Dette er en mulighet som fortsatt eksisterer, men partienes påvirkning gjennom forhåndskumulering er redusert fra å kunne gi personer én tilleggsstemme til bare å kunne gi en kvart tilleggsstemme.

Men til tross for disse endringene, holder kampen om hedersplassen frem. Det er med andre ord kamp om den siste plassen på listen. Der det er et underskudd på villige kandidater, dreier ikke kampen seg om å komme med på listen, men snarere nedover og helst ut av listene (Hellevik & Skard 1985:121). Særlig blant småpartiene kjempes det om plassene nede på listen. For mange kandidater er det sågar en forutsetning for å stille opp at toppkandidatene har fått stemmetillegg. I praksis kommer dette til uttrykk ved at et par toppkandidater får stemmetillegg, og når forventet valgresultat er én eller to representanter, blir det enklere for andre å si ja til nominasjon etter disse. Partiene bruker muligheten til å gi stemmetillegg strategisk; ikke for å sikre at partiet får inn sine kandidater, men for å sikre at partiet kan stille til valg. Det handler om å låne navnet sitt til en liste. Som en sa: «Vi fant seks personer som ville stå øverst og som var klar over at de kunne bli valgt. Vi organiserte listen slik at det var disse som hadde en reell sjanse til å bli valgt, mens de andre ikke kunne regne med fast plass. Det ble dermed opp til velgerne å velge mellom disse seks, og tre av dem kom inn.» Partiet det her er snakk om hadde hele 33 listekandidater, der 27 var rent listefyll. I forhold til hvem som ble innvalgt, var valgresultatet nesten uinteressant for alle andre enn toppkandidatene. Dette kan være med å forklare hvorfor en stor andel kandidater egentlig ikke ønsker å bli valgt. Imidlertid vil denne ordningen også kunne sikre at partiene stiller med en attraktiv liste der mange velgere på en eller annen måte vil kunne oppleve å være representert. Listefyllet har

en symbolsk effekt. Partiene sikrer at de kan stille til valg og oppfyller normene for hva som oppfattes å være en god valgliste.

En av intensjonene ved den nye personvalsordningen var å øke velgernes innflytelse, men på samme tid som partienes mulighet til å gi stemmetillegg ble redusert, mistet velgerne muligheten til å stryke kandidater. Tidligere undersøkelser har vist at det var en klar sammenheng mellom listeplassering og strykefrekvens. Partienes toppkandidater og kandidater som var forhåndskumulert var de som i størst grad ble strøket (Christensen & Midtbø 2001). Når denne retten er vekk, vil det styrke posisjonen til partienes førstekandidater med stemmetillegg. Å organisere et «velgerkupp» uten strykeadgangen, vil kreve et stort nettverk og mye organisering. Velgerne står tilbake med muligheten til å velge blant partienes kandidater med stemmetillegg.

PARTIDEMOKRATI UTEN DELTAKERE? AVSLUTTENDE DISKUSJON

I artikkelen har vi sett nærmere på hvordan nominasjonsprosessene er organisert og hvilke preferanser utvelgerne legger til grunn i dette arbeidet. Tidligere forskning har vist at partiene i lokalpolitikken er opptatt av de praktiske politiske sakene i lokalpolitikken og mindre opptatt av partiorganisasjonen. Den vertikale dimensjonen, eller de interne oppgavene, ble tilgodesett med små ressurser. En av de viktigste oppgavene i det interne partiarbeidet er nettopp rekruttering og nominasjon, og vår studie viser at dette skjer med minimale organisatoriske ressurser.

Det er få personer som er aktive i nominasjonsarbeidet, og nominasjonskomiteen er på ingen måte uavhengig: 80 % av komiteenes medlemmer står på listen. Utvelgerne velger med andre ord seg selv, også til topplasseringene på listene. I tillegg foregår søkingen etter kandidater så nær de kjente alternativene som mulig. Utgangspunktet er listen fra forrige valg. Bare i noen tilfeller oppleves det som nødvendig å fylle på med kandidater utenfor partiets medlemslister.

Den trange nominasjonsprosessen kan få konsekvenser for partienes legitimitet, om ikke på kort så mer sannsynlig på lang sikt. Nominasjonene utgjør en sentral del av partienes rekrutteringsarbeid. Partiene later til å være inne i en ond sirkel. Når det er få partimedlemmer som er aktive i nominasjonsarbeidet, eller for så vidt i organi-

sasjonsarbeidet generelt, vil partiene ha færre kontaktpunkter ut mot potensielle listekandidater eller medlemmer. Som konsekvens av dette vil tilsiget av nye aktive kunne stoppe opp. Ved neste valg vil situasjonen gjenta seg, men da vil det være enda færre som kan ta seg av nominasjonen. Partiene tørker sakte men sikkert inn. Og denne situasjonen kan sies å være ytterligere forverret ved at partiene bare trenger syv kandidater for å stille liste ved valg. Gjennom denne ordningen har partiene fått fjernet en av de siste sporene til nyrekruttering. Presset for å rekruttere flere kandidater er betydelig redusert. Mens det tidligere var et problem å komme i kontakt med dem som var villige til å stille til valg, er det ikke lenger nødvendig å anstrenge seg for å få tak i nye kandidater. Problemet avtegner seg først på lokalplanet, men kan senere forplante seg til regionalt og nasjonalt nivå. Imidlertid kan det også forholde seg slik at det nå blir lettere å stille lister for de som tidligere ikke maktet å oppfylle listekravene, og man unngår at færre partier stiller lister på grunn av kandidatmangel. Bildet tyder likevel på at man er fornøyd med færre kandidater: Selv om det ved valget i 2003 ble 152 flere valglistes, sank kandidattallet fra 85 349 i 1999 til 73 796 i 2003 (NOU 2006:7).

Men til tross for at nominasjon for en stor del er egenrekruttering, og til tross for at de formelle incentivene til nyrekruttering er betydelig svekket, er det flere indikasjoner i vårt materiale på at representativitet oppfattes som viktig blant kommunepartiene. Og representativitetshensynet tilsier en viss bredde i rekrutteringen. Riktignok spiller dyktighetskriterier en sentral rolle når partiene ser etter kandidater, særlig interesse og erfaring, men samtidig er utvelgerne opptatt av å sette sammen en liste med kandidater som velgerne kan identifisere seg med. Det innebærer at begge kjønn må være representert i rimelig grad. Det samme gjelder forskjellige aldersgrupper og, ikke minst, ulike geografiske områder i kommunen. Geografiske motsetninger innad i kommunen utgjør stadig en viktig konfliktdimensjon i lokalpolitikken. Derfor legger partiene vekt på å sette sammen lister med en viss geografisk balanse.

Betydningen av representativitetskriteriet kommer også til uttrykk ved at partiene rekrutterer flere listekandidater enn hva som er nødvendig etter de nye valgreglene. Det reduserte minstekravet til kandidater betyr for en del partier at de trenger å anstrenge seg litt mindre

for i det hele tatt å være i stand til å stille en liste. Effekten av dette er lister med jevnt over færre kandidater, fra et gjennomsnitt på 31 i 1999 til 25 ved forrige valg og en reduksjon i det totale antallet kandidater på mer enn 11 500. Men ettersom antallet kandidater likevel er høyt, betyr det at partiene ikke fullt ut har utnyttet muligheten til å redusere antallet kandidater som ligger i valgloven. Det innebærer igjen at en bredt sammensatt liste oppfattes som en viktig verdi for et parti som går til valg i en kommune. Uttalelsene fra våre informanter er i tråd med en slik konklusjon. Selv om de kunne gå til valg med en «tynn» liste, velger de å nominere atskillig flere kandidater enn strengt tatt nødvendig for å kunne tilby velgerne et bredt utvalg av kandidater å stemme på.

Den betydningen utvelgerne tillegger representativitetskriteriet, forteller, slik vi antok innledningsvis, at nominasjonsprosessen er normstyrt. Partiene er aktører på en offentlig arena og må derfor forholde seg aktivt til normer om hvilke grupper som bør være representert i kommunestyrene (Hellevik & Skard 1985). Det at partiene legger vekt på representativitet kan imidlertid også tolkes som uttrykk for valginstitusjonens disiplinerende funksjon. I et slikt perspektiv er nok partienes nominasjonsprosesser styrt av normer, men grunnen til at normene har den effekten de har, er at partiene er nyttemaksimerende aktører. Ved å sette sammen en liste som gjenspeiler de velgerne de er ute etter, ønsker partiene å presentere en attraktiv gruppe av kandidater og, derigjennom, øke sjansene for å få flest mulig av dem innvalgt. Trolig har det en viss berettigelse å si at partiene i sine nominasjoner orienterer seg etter hva de oppfatter å være viktige normer hos potensielle velgere, men grunnen til at nominasjonene er normstyrt er at partiene ønsker å få sine kandidater valgt inn i kommunestyrene. Når dette er sagt, skal det ikke utelukkes at mange lokalpartier kan være genuint opptatt av å bruke nominasjonene til å trekke flere grupper inn i lokalpolitisk arbeid. Men uansett om det er strategiske eller andre vurderinger som ligger til grunn; det at representativitetskriteriet står sterkt i lokalpartiene, bidrar til å sikre lekmannsinnslaget i lokalpolitikken.

Noter

1. De to kandidatundersøkelsene er ikke identiske, men begge er ut fra utvalgsmetode uttrykk for listekandidatene samlet sett (Aars 1998; Christensen et al. 2004), og dermed er det mulig å sammenligne over tid. De to kandidatundersøkelsene er gjennomført etter valgene i henholdsvis 2003 og 1991, mens intervjuene med representanter for nominasjonskomiteene er gjennomført etter valgene i henholdsvis 2003 og 1995.
2. Valglovens § 6.2
3. Denne artikkelen har forbindelser til Aars' (2004) artikkel om rekrutteringsveier i lokalpolitikken. Aars benyttet en undersøkelse av kommunestyrerepresentanter til å studere veiene frem til nominasjon, mens vi i denne artikkelen bruker data om de politiske partiene til å studere hva som skjer i selve nominasjonsprosessen.
4. Her kan Frp være et eksempel. Partiformann Carl I. Hagen har vedgått at det var nødvendig ved noen få tilfeller å gi råd til fylkespartiene om sammensetningen av listen ved stortingsvalget i 2001 (Valen et al. 2002:181).
5. Tidligere kunne partiene forhåndskumulere kandidater, det vil si at de kunne føres opp på valglisten to ganger.
6. Når det gjelder ungdom og politikk, viser Berglund og Winsvold (2005) at det særlig er gruppen opp til 26 år som er dårlig representert. Videre viser de at både etter valget i 1999 og 2003 var 8 % av kommunestyrerepresentantene under 30 år. Situasjonen er dermed at hver fjerde voksne innbygger kommer fra gruppen under 30 år, mens bare hver tiende lokalpolitiker er under 30.
7. I praksis kunne man på en liste klare seg med halvparten av antallet kommunestyrerepresentanter pluss én dersom man forhåndskumulerte (førte opp to ganger) alle bortsett fra én av kandidatene.
8. Bildet er likevel ikke helt dekkende. Særlig for en spesiell type valgliste er prosedyrene annerledes, nemlig for de lokale listene. Overfor disse listene er kravet for å kunne stille til valg skjerpet. Man må nå ha underskrifter fra 2 % av de stemmeberettigede, og prosessen må gjennomføres etter at listekandidatene er på plass.
9. I en tidligere undersøkelse er det vist at 26 % av kommunestyrerepresentantene ikke var partimedlemmer første gang de sto på listen (Aars 2004:495).
10. For Demokratene og SP er utvalget av respondenter svært lavt og dermed ikke egnet til å trekke noen sikre konklusjoner.
11. I begge undersøkelsene ble komitémedlemmene stilt følgende spørsmål: «Hvordan vil du beskrive oppgaven med å få folk til valglisten ved forrige kommunevalg?».
12. 12 av 26 svarte at det var lett å få folk til å stille til valg.
13. Alle som blir satt opp på en valgliste får et brev fra valgstyret om at de er listekandidat, og at de på grunnlag av visse regler kan nekte å stille til valg. Det at man ikke vil, er ikke grunn god nok. Dermed kan hvem som helst bli satt opp på en valgliste mot sin egen vilje og uten at en er spurt på forhånd.

Referanser

- Bäck, Henry (2000), *Kommunpolitiker i den stora nyordningens tid*. Malmö: Liber.
- Berglund, Frode & Marte Winsvold (2005), *Unge folkevalgte – Om rekruttering og frafall blant unge folkevalgte i norsk lokalpolitikk*. NIBR-rapport 2005:9. Oslo: NIBR.
- Christensen, Dag Arne & Tor Midtbø (2001), «Norsk valgdeltakelse i et makro-perspektiv». *NOU 2001:3: Velgere, valgordning, valgte*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Christensen, Dag Arne, Tor Midtbø, Hans-Erik Ringkjøb, Lars Svåsand & Jacob Aars (2004), *Ny personvalsordning og hva så? En analyse av kommune- og fylkestingsvalget i 2003*. Rokkansenteret, Rapport 8. Bergen: Rokkansenteret.
- Eide, Giske (1993), «Skal, skal ikke...». *Selvutvelgelse ved rekruttering til kommunale verv*. Hovedfagsoppgave i administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Eldersveld, Samuel J. (1964), *Political parties: a behavioural analysis*. Chicago: Rand McNally.
- Elklit, Jørgen & Mogens N. Pedersen (1995), *Kampen om kommunen. Ni fortællinger om kommunalvalget i 1993*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Gallagher, Michael (1988), «Introduction». I: Michael Gallagher & Michael Marsh, red., *Candidate selection in comparative perspective. The secret garden of politics*. London: SAGE Publications.
- Hansen, Tore, Sissel Hovik & Jan Erling Klausen (2000), *Stortinget som lokalpolitisk aktør*. NIBR Pluss-serie 3-2000. Oslo: NIBR.
- Heidar, Knut & Jo Saglie (2002), *Hva skjer med partiene?*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hellevik, Ottar (2002), *Velgere, partier og representanter. Kritisk søkelys på ordningen for personvalg i den nye valgloven*. Makt- og demokratiutredningens rapport 61. Oslo: Unipub.
- Hellevik, Ottar & Torild Skard (1985), *Norske kommunestyre. Plass for kvinner?*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Larsen, Helge O. & Audun Offerdal (1994), *Demokrati og deltakelse i kommunene. Norsk lokalpolitikk i nordisk lys*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Mansbridge, Jane (1999), «Should blacks represent blacks and women represent women? a contingent 'yes'». *Journal of Politics*, 61, 3:628–657.
- Means, Ingunn N. (1973), *Kvinner i norsk politikk*. Oslo: Cappelen.
- Norris, Pippa & Joni Lovenduski (1995), *Political recruitment. Gender, race and class in the British Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NOU 2006:7, *Lokalt folkestyre i endring – Om deltakelse og engasjement i lokalpolitikken*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Offerdal, Audun (1968), *Rekrutteringen av de folkevalgte i Oslo. Nominasjonen og de nominerte. Kommunevalget 1967*. Masteravhandling, Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Offerdal, Audun (1976), «Rekrutteringen av et bystyre. Nominasjoner ved et kommunevalg i Oslo». I: Francesco Kjellberg, *Kommunalpolitikk. Rekruttering, lederskap og det lokale selvstyret*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Offerdal, Audun (1991), «Kommunepolitikaren – rolleforventning og røyndom». I: Jon Naustdalslid, red., *Kommunal styring*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Offerdal, Audun & Hans-Erik Ringkjøb (2002), «Medlemsgrunnlag og medlemsaktivitet i lokale partilag». I: Oddbjørn Bukve & Audun Offerdal, red., *Den nye kommunen – kommunal organisering i endring*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Olsen, Johan P. (1988), *Statsstyre og institusjonsutforming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Phillips, Anne (1995), *The politics of presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Pitkin, Hanna Fenichel (1972), *The concept of representation*. Berkeley: University of California Press.

- Prewitt, Kenneth (1970), *The recruitment of political leaders: a study of citizen-politicians*. Indianapolis, New York: The Bobbs-Merrill Company.
- Rasmussen, Knut (1993), «Elle, melle ...»: *Utvælgelse av listekandidater ved kommunevalg*. Hovedoppgave i administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Ringkjøb, Hans-Erik (1997), *Rekruttering til lokalpolitikken. Ei undersøkning av partia sitt rekrutterings- og nominasjonsarbeid i fire norske kommunar*. Rapport nr. 54, Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Ringkjøb, Hans-Erik (2004), *Partia i lokalpolitikken*. Doktorgradsavhandling, Rapport 89, Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen.
- Ringkjøb, Hans-Erik & Audun Offerdal (1998), *Om partimedlemsundersøkinga i Telemark 1997 – Sluttrapport*. SEFOS-notat nr. 156. Bergen: SEFOS.
- Saglie, Jo (2002), «Lokaldemokrati uten partier?». *Nytt Norsk Tidsskrift* 19, 3:315–325.
- Saiz, M. & Hans Geser, red. (1999), *Local parties in political and organizational perspective. urban policy challenges*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Schlesinger, Joseph A. (1994), *Political parties and the winning of office*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Seligman, Lester G. (1964), «Elite recruitment and political development». *The Journal of Politics*, 26, 3:612–626.
- Strøm, Kaare (2004), «Regjeringsansvarlighet og demokrati». I: Knut Midgaard & Bjørn Erik Rasch, red., *Demokrati – vilkår og virkninger*. 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Valen, Henry (1988), «Norway: Decentralization and group representation». I: Michael Gallagher & Michael Marsh, red., *Candidate selection in comparative perspective. The secret garden of politics*. London: SAGE Publications.
- Valen, Henry, Hanne Marthe Narud & Audun Skare (2002), «Norway: Party dominance and decentralized decision-making». I: Hanne Marthe Narud, Mogens N. Pedersen & Henry Valen, red., *Party sovereignty and citizen control. selecting candidates for parliamentary elections in Denmark, Finland, Iceland and Norway*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Østerud, Øyvind, Fredrik Engelstad & Per Selle (2003), *Makten og demokratiet. En sluttbok fra makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Aars, Jacob (1998), *Rekruttering og personskifte i lokalpolitikken. En sammenligning av Finland og Norge*. Doktorgradsavhandling, Rapport nr. 58. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. Universitetet i Bergen.
- Aars, Jacob (2004), «Politiske partier og andre rekrutteringsveier i lokalpolitikken». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 45, 3:483–507.
- Aars, Jacob, Anne Lise Fimreite, Yngve Flo & Tommy Tranvik (2006), «Kommunene i sentrum – stortingsrepresentantenes oppfatninger av og holdninger til lokalnivået». *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 22, 3:231–255.

Den sunne, den giftige og den ustabile: Fiskens møte med vitskap og forvaltning

GURO ÅDNEGARD SKARSTAD
g.a.skarstad@tik.uio.no

THE HEALTHY, THE TOXIC AND THE UNSTABLE: FISH'S ENCOUNTER WITH SCIENCE AND ADMINISTRATION

Food issues cross boundaries. Although the nutritional content of food, its production and content of foreign matter are concerns, the science and administration of food have been partitioned, as for example in the administrative division between food nutrition and food safety. This sector organization also obtains in the food sciences, as reflected in the division between food toxicology and science of nutrition. This article discusses the scientific and administrative division between food safety and food nutrition, and points to its foundation

and consequences. With analytical resources mainly from science and technology studies, the article explores how this division has contributed to shaping the content of politics, by analysing how fish as food has been treated as two distinct administrative and scientific objects, i.e. «healthy fish» and «environmentally contaminated fish». I show how and in what ways the increased focus on environmental contaminants in fish in recent years is challenging the division between food safety and food nutrition, and making fish into a more unstable object. With the analytical approaches that are chosen, the article contributes to a discussion of how to analyse the politics of food.

Keywords

- Environmental contaminants
- Fish
- Knowledge political traditions
- Nutrition
- Food safety

Matfeltet er eit felt for grensetrafikk (Asdal 2005a). Matfeltet kryssar både administrative og vitskaplege grenser. Maten tilhøyrrer ernæringsfeltet, gjerne forstått som næringsinnhaldet i det vi menneske et, men også det ytre miljøet og vilkåra knytta til matproduksjonen og dei framandstoffa som kan ureine maten. Men trass i dette har politikken på dette området vore svært sektorinndelt, noko som manifesterar seg i skiljet mellom trygg og sunn mat. Næringsmiddelforvaltinga, representert ved Mattilsynet, kontrollerer maten for innhaldet av framandstoff med hjelp frå fag som toksikologi og mikrobiologi. Ernæringsforvaltinga, representert ved Sosial- og helsedirektoratet, har ansvaret for å sikre folkehelsa ved å arbeide for «å fremme et sunt kosthold i hele befolkningen» (Sosial- og helsedirektoratet 2007), ved hjelp av ernæringsvitskapleg kunnskap. Denne sektorinndelinga gjeld også forskinga. I den grad samfunnsfagas studieobjekt er samfunnets *organisering, regulering* og *handtering* av mat, har den samfunnsfaglege litteraturen i liten grad tematisert dette skiljet, men i hovudsak vore analysar av næringsmiddel- og ernæringsfeltet kvar for seg. Næringsmiddeltoksikologar og ernæringsforskarar sitt forskingsobjekt er i hovudsak retta mot *virkestoffa*¹ som maten inneheld.² Difor synes heller ingen av vitskapane å ha som eksplisitt mandat å følgje *maten* som objekt, med alle dei stoffa den inneheld. Ein kan, med Star og Griesemer (1989) sitt vokabular, seie at mat er eit grenseobjekt [boundary object], som er ein type objekt som er mogleg å tilpasse ulike synspunkt, men som samtidig er robust nok til å oppretthalde ein identitet på tvers av desse. I denne artikkelen skal eg ta utgangspunkt i at mat er eit objekt som kryssar grenser, nærmare bestemt grensene mellom *sunn* og *trygg* mat. I all hovudsak har dette vore politikkområde som institusjonelt både fagleg og politisk-administrativt har vore skilde (Kjærnes 1990:11). Eg vil vise korleis skiljet mellom trygg og sunn mat har gjort matfeltet problematisk. Og eg vil bruke fisk som eit døme på

Artikkelen er skriven som del av prosjektet «Expertise and consumer power: a project on the technologies of the politics of nature», som er finansiert av Norges forskningsråds program RAMBU: Rammebetingelser, styringsmuligheter og virkemidler for en bærekraftig utvikling. Takk til prosjektleiar Kristin Asdal, og Marianne Elisabeth Lien og Stig Gezelius for nyttige kommentarar til utkast av artikkelen, og til Tidsskrift for samfunnsforskning og to anonyme fagfellar for konstruktive endringsforslag og nyttige innspel. Mange takk også til alle dei som har late seg intervjuje som ein del av artikkelen, eller som har bidrege på annan måte (sjå Informantarbakarst).

konsekvensane av skiljet, og på korleis den tradisjonelle inndelinga mellom trygg og sunn mat no synest å verte utfordra.

Rettar vi blikket mot maten, er det særleg ei matvare og ein problematikk som dei seinare åra har medverka til å utfordre skiljet mellom trygg og sunn mat. Det auka fokuset på miljøgifter i fisk har bidrege til å problematisere den etablerte kunnskapen om fisk som sunn mat. Den enkelthendinga som i størst grad medverka til å løfte miljøgifter i fisk, og særleg i oppdrettslaks, fram på dagsordenen, var ein artikkel som vart publisert i det prestisjetunge tidsskriftet *Science* i januar 2004. I denne artikkelen påstod amerikanske forskarar at atlantisk oppdrettslaks ikkje er så sunt som ein tidlegare trudde, men derimot kan auke risikoen for kreft på grunn av innhaldet av ei rad klororganiske miljøgifter (Hites, Foran, Carpenter, Hamilton, Knuth & Schwager 2004). Miljøgiftsproblematikken er også vorte aktualisert etter at russiske myndigheiter ved fjorårsskiftet innførte importstans av all norsk fersk fisk. Importstansen var basert på påstandar frå russiske veterinærmyndigheiter om for høge nivå av bly og kadmium i norsk laks. Dei to døma viser korleis (feit) fisk, som tradisjonelt har vore sett som det sunnaste ein kan ete (jf. t.d. Døving 1997), rik på marine omega-3-feittsyrer og vitaminer, er vorte knytt til miljøgifter som tungmetall, PCB og dioksin. Som vi skal sjå, skapte *Science*-artikkelen ein vanskeleg situasjon for matforvaltinga. Artikkelen hadde medverka til å gjere synleg at *den same fisken* kan vere ei kjelde til både næringsstoff og miljøgifter. Men kva er fisk då: Sunt på grunn av innhaldet av næringsstoff og marine omega-3-feittsyrer, eller farleg på grunn av innhaldet av miljøgifter?

Denne artikkelen tek utgangspunkt i denne kunnskapspolitiske utfordringa som miljøgiftsproblematikken reiser. Føremålet med artikkelen er (1) å vise på kva måte skiljet mellom trygg og sunn mat har bidrege til å forme den same maten, i dette tilfellet fisk, som to ulike forvaltingsobjekt, eller som to fiskar, og (2) peike på kva måtar og kvifor skiljet mellom trygg og sunn mat no synest å verte utfordra. Eg vil også peike på moglege årsakar til kvifor skiljet har vore så stabilt. Dei to fiskane vil eg kalle «den sunne fisken» og «den farlege miljøgiftsfisken». Desse to fiskane representerer ein måte å konseptualisere kva fisk som mat har vore. Eg vil utvikle dei to fiskane ved å vise, gjennom ein institusjonell og vitskaphistorisk ana-

lyse, korleis fisk som mat har vore handsama – som sunn mat innan ernæringsfeltet – og som farleg mat innan næringsmiddelfeltet. Samstundes har ikkje dette vore likeverdige fiskar. Fisk har generelt vore sett som sunt, medan miljøgifter tradisjonelt har vore handsama som eit potensielt helseproblem for fisk frå særleg ureina hamner og fjordar. Eg vil imidlertid vise korleis eit auka og meir generelt fokus på miljøgifter i fisk har medverka til å setje spørjeteikn ved den etablerte kunnskapen om fisk, og slik til å destabilisere den etablerte todelinga mellom fisk som sunn og farleg mat. Nemninga «den ustabile fisken» er eit forsøk på skildre denne destabiliseringa. Den sunne og den farlege miljøgiftsfisken representerer på den eine sida, ved å *reindyrke ein motsetnad*, eit *analytisk verktøy* for korleis ein kan forstå den kunnskapspolitiske utfordringa som miljøgiftsproblematikken representerer, ved at miljøgiftskonfliktar er mogleg å forstå som eit konfliktfylt møte mellom desse to fiskane. På den andre sida vil den historiske analysen vise at «dei to fiskane», og todelinga som dei er uttrykk for, også er ei reell todeling. Sjølv om menneske er fisk med alle dei virkestoffa den måtte innehalde, så har ein forvaltingsmessig og vitskapeleg innan matforvaltninga i hovudsak handsama denne fisken som «to fiskar».

TEORETISK SITUERING

Matpolitikk i vid forstand har dei siste åra vorte eit viktig samfunnsfagleg forskingstema. *Den politiserte maten* (Jacobsen, Almås & Johnsen 2003), *Ethics and the politics of food* (Kaiser & Lien 2006), og *The politics of food* (Lien & Nerlich 2004), er berre nokre av dei samfunnsvitskapelege publikasjonane som nyleg er kome ut med matpolitikk som tema. Titlane peikar alle mot det same: Maten er vorte *politisert*; mat har vorte eit lada og omtvista felt (Lien 2004:1), mat opnar opp og skapar motstand og usemje (Barry 2001). Ei anna viktig og relatert innsikt frå den refererte litteraturen er dessutan, slik Foucault har lært oss, at politikk også kan verte utøvd på andre stader enn i den tradisjonelle politisk institusjonelle arenaen. Dette har gjeve rom for ei rekkje samfunnsfaglege analysar av matpolitikk på andre arenaer enn i politikken institusjonar (jf. t.d. dei refererte arbeida for døme på dette).

Denne artikkelen føyer seg inn i rekkja av samfunnsfagleg litteratur med matpolitikk som tema. Eg vil samtale med denne litteraturen ved å ta tre forbundne *analysegrep*. Desse er tett knytt til dei teoretiske tradisjonane som eg vil trekkje på. (i) Med det fyrste analysegrepet følgjer eg opp innsikta over om at andre stader enn dei politiske institusjonane kan vere ein viktig stad for å studere matpolitikk i vid forstand. Eg vil nærmare bestemt, med teoretiske ressursar frå den tverrfaglege forskningstradisjonen teknologi- og vitskapsstudier, også kjent som STS (Science, Technology, Society), rette analysen mot *vitskapen* og korleis vitskapleg praksis, i dette tilfellet innan i hovudsak ernæringsvitskap og næringsmiddel toksikologi, formar matpolitikens objekt. Vi skal også sjå korleis vitskapleg praksis har medverka til den destabiliseringa som har skjedd dei siste åra. Ein viktig del av STS-tradisjonen fokuserer på korleis teknologi og vitskap bidreg til å forme samfunnet eller verda vi lev i, samtidig som ein også analyserer vitskap og teknologi som sosiale aktivitetar (jf. t.d. Sismondo 2004).³ STS-tradisjonen er særleg relevant å trekkje på i analysar av matpolitikk. Matfeltet har vore ein vitskapleggjort arena (Kjærnes 1990:8; Elvbakken 1997), noko som gjer studier av vitskapleg kunnskapsproduksjon særleg viktig for å forstå korleis matpolitikken innhald vert etablert. Som ein følgje av fokuset på vitskapens rolle i samfunnet, er tilhøvet mellom vitskap og politikk ein annan sentral tematikk i STS-tradisjonen. (ii) Det andre analysegrepet eg tek er å studere vitskapleg kunnskapsproduksjon *i relasjon til* politisk-administrativ praksis, og korleis administrativ og vitskapleg praksis *saman* har medverka til å forme fisk som to ulike forvaltingsobjekt. Dermed knyter eg an til statsvitskapleg orienterte analysar av matforvaltning som eit reguleringsfelt (jf. t.d. Veggeland 2004; Elvbakken & Rykkja 2006) og til den seine Foucault (2002), samtidig som eg trekkjer vidare på STS-tradisjonen sitt fokus på tilhøvet mellom vitskap og politikk. Å studere samspelet mellom vitskap og politikk er fruktbart for føremålet mitt fordi skiljet mellom trygg og sunn mat er både eit vitskapleg og administrativt skilje. Dette andre grepet kan også sjåast i samanheng med at forskinga i Noreg er sektorfinansiert. Det inneber at departementa i stor grad har fått eit forskingspolitisk ansvar på sine respektive politikkområde (Skoie 2005). Dette har betydd at forskningstradisjonar og institusjonar har vore tilknytte ulike politik-

område, og i stor grad difor vore med på å konstituere sjølve saksområda eller forvaltingsobjekta (jf. Asdal 2004). Motsatt kunne ein også seie at matforvaltinga til ein viss grad er vitskapsorganisert. Sektorane, eller det eg i artikkelen omtalar som felt, omfattar både forvaltinga og vitskaplege disiplinar, avgrensa av dei felles objekta eller sakene dei samlar seg kring. Fordi fokuset i artikkelen vil vere på mat-sakene, eller politikken innhald, vil eg difor fokusere på samspelet mellom vitskap og politikk i konstitueringa av desse sakene.⁴ (iii) Matpolitikken objekt bringer oss til det tredje analysegrepet eg vil ta, som er inspirert av aktør-nettverk-teori (ANT) i tradisjon frå den franske vitskapsteoretikaren Bruno Latour, som er situert innanfor det nemnde STS-feltet, og studiet av kunnskapsmakt og styringspraksisar (gouvernementalité) i tradisjon frå Michel Foucault (2002, sjå også over). ANT-analysar er oppteke av korleis objekt, eller verda, kjem til gjennom praksisar. Eit anna kjenneteikn ved aktør-nettverk-teori og STS-feltet generelt er at vitskapen, og særleg laboratoriet, har vorte sett som den viktigaste staden for objektproduksjon. ANT tilbyr difor i mindre grad ei forståing av på kva måte politisk-administrativ praksis også bidreg til denne produksjonen. Det er her gouvernementalité-tradisjonen etter Michel Foucault kan utfylle vitskapsstudiene generelt og aktør-nettverk-teori spesielt. At administrativ praksis og organisering har tyding for politikken innhald, er også ei grunnantaking i politiske organisasjonsstudier (jf. t.d. Christensen, Egeberg, Larsen, Lægroid & Roness 2002). Som nemnd ynskjer eg å undersøke korleis skiljet mellom trygg og sunn mat medverkar til å forme eller skape fisk som to forvaltingsobjekt. Ein annan måte å seie dette på er at eg ynskjer å granske på kva måte politisk-administrative og vitskaplege praksisar formar politikken objekt, saker, eller innhald; og vidare kva desse objekta er. Dei to fiskane er svaret på det siste. Den historiske analysen vil vise korleis desse objekta har vorte skapt, og analysen av *Science*-artikkelen og handteringa av denne vil peike på kva praksisar som utfordrar todelinga.

Det er i måten desse tradisjonane blir kombinert på, at artikkelen ynskjer å bidra med ei analytisk tilnærming til korleis matpolitikk kan analyserast. Denne artikkelen forstår matpolitikk på ein særskild måte: som den produksjonen som bidreg til å forme matpolitikken objekt, i tråd med Laclau og Moffe si forståing av politikk som det å

skape eit samfunn på ein bestemt måte, og dermed utelukke alle andre moglege måtar (Jørgensen & Phillips 1999:47). Ein annan måte å seie det på er at tema for artikkelen er (mat)*politikkens ontologi* som skildrar det politiske i forsøk på å lage sambindingar (Mol 1999; Asdal, Brenna & Moser 2001). Denne tilnærminga til politikk skriv seg fagleg inn det som har vorte omtala som ei vending «utover» (Asdal 2004) i dei seinare åra av vitskapsstudiene [laboratory studies] og aktør-nettverk-teorien innan STS-tradisjonen – frå empiriske studier av vitskapleg praksis i laboratorier (jf. t.d. Latour 1983; Knorr-Cetina 1995) til empiriske studier av politisk og administrativ praksis (jf. t.d. Latour 2004 [1999]; Asdal, under utgjeving; Asdal 2004; Barry 2001; Skarstad 2004). Føremålet er likevel det same: å studere korleis desse formene for praksis bidreg til å «produce the relevant entities and objects which accordingly take part in public and political life» (Asdal under utgjeving). I denne artikkelen blir denne vendinga brukt på matfeltet og korleis fisk som mat har vorte konstituert som forvaltingsobjekt. Ved å vende seg utover, møter dessutan teknologi og vitskapsstudiene på studier av organisering og forvaltning, og eg vil avslutningsvis kort peike på måtar dette møtet kan vere fruktbart. I det følgjande vil eg vise meir konkret kva metodiske føringar ANT og gouvernementalité-tradisjonen gjev, samt betre situere analysen empirisk, før eg byrjar på sjølve analysane.

METODE OG EMPIRISK SITUERING

Snarare enn å vere teoriar på mellomnivå, kan både aktør-nettverk-teori og gouvernementalité-tradisjonen sjåast som empiriske program som seier noko om korleis ein kan forstå og analysere korleis realitetar vert til. Fordi realitetar ikkje vert sett som konstantar, men snarare som konstruerte, krev dei begge at ein gjennomfører grundige empiriske analysar av kva desse spesifikke realitetane er, og korleis dei kjem til gjennom praksisar over tid (jf. Brenna 2002). Medan gouvernementalité-tradisjonen fyrst og fremst har vore ei inspirasjonskjelde for kva type praksisar eg vel å analysere, har aktør-nettverk-teori vore den teoretiske inngangen til korleis eg vil gripe politikken innhald eller objekt. Denne tradisjonen utviklar semiotikken som ein reiskap for også å studere korleis (materielle) objekt vert produsert i relasjonane som dei inngår i, både gjennom språklege og materielle

praksisar. Den relasjonelle tanken er at *alle* objekt «take their form and acquire attributes as a result of their relations to other entities» (Law 1999:3). Dette impliserar ein særeigen form for realisme på vegne av objekta. ANT vert her brukt metodisk for å skrive ei spesi-
fikk form for analyse som gjer natur og naturvitskap til gjenstand for historiske analysar (jf. Asdal 2005b). Dette er ein viktig bakgrunn for å forstå korleis eg i neste avsnitt, gjennom ein historisk analyse av praksisar innan ernærings- og næringsmiddelfeltet, vil vise korleis «den sunne fisken» og «den farlege miljøgiftsfisken» er vorte etablerte. Som vi skal sjå, er begge fiskane vorte skapte ved at ulike relasjonar mellom helse/menneskekropp, fisk/dyrekropp og virkestoff er vorte etablert gjennom forvaltings- og vitskapleg praksis innan dei to nemnde felta.

Næringsmiddel- og ernæringsfeltet kan synes som uklare omgrep. Føremålet med artikkelen er for det fyrste ikkje å gje ei fullstendig utlegging av miljøgifts- eller ernæringsproblematikk for fisk, eller for mat generelt, eller av relevante aktørar. Ei anna viktig presisering er at eg er oppteke av forvaltinga av miljøgifter⁵ og difor ikkje av andre framandstoff eller faktorar som verkar på mattryggleiken med omsyn til fisk. Utgangspunktet er å vise korleis fisk har vore forma som forvaltingsobjekt, som sunn mat på den eine sida innan ernæringsfeltet, og farleg mat på den andre, innan næringsmiddelfeltet, og vidare korleis dette synes å vere i ferd med å endre seg. Av dette følgjer det at fokuset empirisk vil vere retta mot forvaltingsinstitusjonane som har hatt ansvar for den (u)sunne og den (u)trygge maten. Fordi eg dessutan er oppteke av forvaltingas *objekt*, rettar eg fokuset mot det som i det heile teke har gjort det mogleg å forstå og skildre mat som sunn og som utrygg på grunn av miljøgifter, nemleg vitskapleg kunnskap frå i hovudsak ernæringsfysiologi og human/næringsmiddeltoksikologi. Som nemnd innleiingsvis er maten eit grenseobjekt. Når fisken vert omtala som sunn eller farleg, er tydinga sunn eller farleg for *menneskes helse*. Mennesket eksisterer imidlertid ikkje uavhengig av natur. Vi inngår i «metaboliske relasjonar» (Law & Mol, under utgjeving) til (i) dei dyra vi et og som er produserte som del i økonomisk verdiskaping, og til (ii) dei stoffa som både maten vår og dyra sin mat (fór, næring) kan innehalde og som opphavleg kan kome frå miljøet vi lev i. Med føremålet å undersøke fisk som sunn og farleg mat, rettar

artikkelen fyrst og fremst fokuset mot *matforvaltinga i relasjon til menneskekroppen* og dei vitenskapane som er knytte til denne. Artikkelen følgjer difor i stor grad dei administrative grensene som eksisterar/ har eksistert mellom mat som eit ferdig produkt med helseeffektar; mat som ein ressurs og vare; og mat/dyr som del av eit naturmiljø. Men som vi skal sjå, skapar særleg miljøgiftsproblematikken problem for ei skarp deling mellom desse forvaltingsområda, noko som har ført til samarbeid, integrering og flytting av ansvarsområde. Men å følgje alle relasjonane som fisk inngår i, går ut over grensene for denne artikkelen.⁶

Studiet av relasjonane og praksisane innan ernærings- og næringsmiddelfeltet byggjer på litteraturstudier av både vitenskaplege og offentlege publikasjonar, og intervju med sentrale aktørar, både forskarar og forvaltarar (sjå bakarst for informantliste). Samfunnsfagleg litteratur om ernæringsfeltet og næringsmiddelkontrollen har også tent som empirisk grunnlag og vil verte referert til. I tillegg fylgde eg i perioden juni 2005–februar 2006 på nært hald ein prosess i Vitskapskomiteen for mattryggleik som førte fram til rapporten «Et helhetssyn på fisk og annen sjømat i norsk kosthold». Forståinga mi av feltet er også forma av å ha fylgd denne prosessen, som eg vil kome tilbake.

ETABLERINGA AV DEN SUNNE FISKEN:

FEITT OG NÆRINGSSTOFF GJER FISKEN SUNN FOR FOLKET

Korleis har relasjonen mellom næringsstoff og omega-3-feittsyrer, fisk og positiv helseeffekt vorte etablert? Har fisk alltid vore sunt? Kvar i historia bør vi slå ned?⁷ Kvifor fisk har vore sunt, heng saman med kva som har vore dei store folkehelseutfordringane og kva næringsstoff som har vore oppdaga eller vore fokusert på i ernæringsvitenskapen og -politikken.

Politisk-administrativt har den sunne fisken vore ein del av den førebyggjande folkehelseforvaltinga, representert ved Nasjonalt råd for ernæring (tidlegare Statens ernæringsråd), som i dag er eit rådgjevande ekspertorgan for Sosial- og helsedirektoratet. Samstundes har også fiskerinæringa og fiskeriforvaltinga medverka til etableringa av den sunne fisken,⁸ sjølv om dei i hovudsak har ivareteke ressursforvaltinga, tilverknaden, handels- og forsyningsaspektet.⁹

Ernæringspolitikken vart etablert i 1930-åra (jf. Lien 1990). Den tidlege ernæringspolitikken var knytt opp til underernæring som folkehelseproblem. Sosialisten og medisinen Karl Evang var ei viktig drivkraft for å få ernæringsspørsmålet på den offentlege dagsordenen. Det sosialhygieniske prosjektet introduserte hygieniske eller epidemiologiske metodar for undersøking av ernæringsstatusen og kostholdet. Situasjonen til befolkninga, eller folkehelsa, kom slik i fokus. Maten vart vurdert som sunn eller usunn for befolkninga; dette i motsetnad til den etablerte kliniske medisinen som var meir individorientert (Kjærnes 1990, kap. 2). Fisken vart klassifisert som ein del av sikringskosten, det vil seie at den frå eit helsesynspunkt var rik på vitamin og mineral (Lyngø 2002), slik som kjøt, mjølk og ei rekkje andre matvarer. Slik vart *fisk generelt* sunt for *folket*. I ei lærebok i husstell som var godkjent av Kyrkje- og undervisningsdepartementet på denne tida, heitte det: «Fiskekjøtet har dei same næringsstoffa som kjøt av slaktedyr: eggekvote, lim (fiskelim), feitt, mineralstoff, vitamin, smakstoff og vatn» (Christensen & Helgesen 1945:67–69). Føremønene med fisk var at han var lettare å fordøye, og at dei feite fiske-slagane i tillegg inneheldt A- og D-vitamin. Boka tilrådde også folk i strok med jodfattig jord å ete fisk to–tre gonger i veka for å unngå struma. Oppdaginga av vitaminene førte dessutan til at medisintranen «nu også på vitenskapelig basis fikk sine egenskaper bekreftet» (Thorson 1955:110).

Feittet i fisk er særleg interessant. Dette er både fordi dei marine fetttsyrene etter kvart har gjeve fisk status som særleg sunt, men også fordi fiskefeittet tener som lagringsstad for ei rekkje av miljøgiftene, slik som dioksin og PCB. Slik vert feittet, eller dei feite fiskane (slik som laks), ein viktig arena der kampen om fisk er sunn eller farleg vil utspele seg. Frå slutten av 1930-talet til 1950-talet var ernærings- eller matpolitikken i stor grad eit spørsmål om forsyning (Haavet, Botten & Elvbakken 1996:51). Som Karl Evang påpeikte i eit foredrag han heldt i oktober 1939, då spørsmålet om Noregs tilførsel og produksjon av næringsmiddel var eit høgst aktuelt spørsmål, utgjorde dei feite fiskeartane, i tillegg til feittet som vart produsert gjennom mjølkeprodukt og husdyr, ei «meget betydelig reserve [...] som – hvis den kan føres hjem – representerer et betydelig overskudd i forhold til vårt fettbehov» (Evang 1939:397). Evang meinte at fiskeforbruket

burde aukast fordi det ernæringsfysiologisk sett var ønskeleg, og at det dessutan «økonomisk ville bety meget for vår fiskerinæring» (ibid.:411).

På 1950-talet var matforsyningsproblemet teke hand om, og ein meinte at ernæringsproblema nærmast var løyste (Lien 1990:88). Men det var eit anna folkehelseproblem, hjarte–kar-sjukdommar, som skulle kome i fokus på byrjinga av 1960-talet, og som i ernærings-samanheng for alvor skulle løfte fram og gjere fisk ekstra sunn, no i motsetnad til kjøtet og mjølka. I 1960 nedsette Helsedirektoratet ein sakkyndig komité, kjent som Nicolaysen-komiteen, som skulle utreie spørsmålet om den «mulige innvirkning som kostholds faktorene har for opptreden og utvikling av hjertekarsykdommer» (Betenkning 1963:115). På dette tidspunktet var det framleis inga fullstendig internasjonal semje om samanhengane mellom feittinntak, kolesterolnivå og hjarte–kar-sjukdom, men Nicolaysen-komiteen enda opp med å tilrå ei omlegging av kosthaldet til å innehalde mindre feitt og relativt sett meir fleirumetta fetttsyrer (Betenkning 1963). Leiaren av komiteen, prof. dr.med. Ragnar Nicolaysen, hadde dessutan tre år tidlegare skrive *En nyvurdering av medisintranens betydning i folkeernæringen: fett og hjertekarsykdommer* (1960), der han peikte på tranen sitt innhald av umetta fetttsyrer som atter syntest å verke positivt på hjarte–kar-sjukdommar. Så tidleg som i 1955 hadde han dessutan lansert ein hypotese om at ein faktor i visse typar animalsk feitt aukar kolesterolinnhaldet, og at ein annan faktor i visse oljer senkar det (Lien 1990:21). Ei rekkje artiklar i byrjinga av 1960-åra skulle difor leggje grunnen for koplinga mellom fleirumetta feitt og hjarte–kar-sjukdommar. I 1976 kom Landbruksdepartementet med den fyrste stortingsmeldinga om ernæring og matforsyningspolitikk. Denne identifiserte hjarte–kar-sjukdommane som ei sentral utfordring (St.meld. nr. 32 (1997–1976):83). Eitt av hovudmåla som vart uttrykt i meldinga, var ein reduksjon av feittets del av energitilførselen til 35 prosent (ibid.:7). I tråd med dette vart det nemnt at det ville vere rett å auke forbruket av fisk og fiskeprodukt vesentleg (ibid.:60), men meldinga gav i det store og heile få retningsliner om korleis reduksjonen skulle skje (Haavet et al. 1996:147). Fokuset var dessutan på landbruksbaserte matvarer som mjølk og margarin, og i liten grad på fisk og annan sjømat.

For det var fyrst på 1970-talet, og i fullt mon på 1980-talet, at det *marine* langkjeda fleirumetta feittet på ein særskild måte skulle verte kopla til hjarte–kar-sjukdommane. Koplinga mellom dei marine omega-3-feittsyrene og hjarte–kar-sjukdommar vart fyrst gjort av danskane Bang og Dyerberg tidleg på 1970-talet. Gjennom epidemiologiske studiar av eskimoar som budde i Danmark og eskimoar på Grønland, fann dei at eskimoane på Grønland hadde ein lågare forekomst av hjarte–kar-sjukdommar, trass i eit like høgt feittinntak totalt sett. Bang og Dyerberg foreslo at grønlandseskimoane sitt høge inntak av dei marine omega-3-feittsyrene EPA og DHA, og tilsvarande det låge inntaket av linolensyre, var årsaka til den låge dødsraten for årsaka av hjarte–kar-sjukdommar (Simopoulos 1996). Bang og Dyerbergs studiar førte til ein stor forskingsaktivitet knytt til dei marine omega-3-feittsyrene (Meltzer 2006 [intervju]). Det førte etter kvart også til ei blomstring av omega-3-produkt. Tranen, essensen av sunn fisk, fekk ein ny renessanse (jf. Sekkenes 2004). Denne typen påvisingar av dei positive helseeffektane av fiskeinntak på hjarte–kar-sjukdom er dessutan ei viktig årsak til at Sosial- og helsedirektoratet tilrår eit auka inntak av fisk, noko som lenge har vore eit offisielt råd (Klepp 2006 [intervju]; Johansson 2005 [intervju]). Når miljøgifter vert introdusert i relasjon til fisk, er difor fallhøgda stor.

ETABLERINGA AV DEN FARLEGE MILJØGIFTSFISKEN: FRÅ LOKALT TIL GENERELT PROBLEM

«Den farlege miljøgiftsfisken» er annleis konstituert enn «den sunne fisken». Han er full av miljøgifter snarare enn næringsstoff og marine feittsyrer; han medverkar til ein potensiell helserisiko snarare enn ein helsegevinst, og han er i motsetnad til den sunne fisken lokalisert til eit ytre naturmiljø og dels produksjonen av fisk. Ein interessant forskjell er dessutan at den farlege miljøgiftsfisken har tradisjonelt vore handsama som farleg for lokale grupper, medan den sunne fisken vert sett som sunn for *alle*, for folket. Det har i ei årrekkje vore kjent at fisk kan vere ei kjelde til miljøgifter. Men som det vil gå fram i denne delen, har imidlertid miljøgifter i fisk – frå fyrst og fremst å ha vorte handsama som eit potensielt helseproblem ved konsum av fisk frå særskild ureina område – i større og større grad vorte handsama som eit meir generelt problem. Dette er ei utvikling som relaterer seg til

kven fisken kan vere farleg eller risikabel for, kva type fisk som kan vere farleg, og kva som vert definert som farleg. Denne utviklinga kan medverke til å forklare kvifor den farlege miljøgiftsfisken har kunne utfordre den sunne fisken, og dermed skiljet mellom sunn og trygg mat.

Medan ernæringsmyndigheitene har gjeve råd for konsum av fisk generelt med bakgrunn i fiskens innhald av næringsstoff og marine fetttsyrer, har næringsmiddelmyndigheitene gjeve kosthaldsråd knytt til miljøgifter. Vitskapleg har (human)toksikologien, som er ei spesialisering innanfor biologifaget, vore den viktigaste kunnskapsproduzenten. Næringsmiddel toksikologien ved Nasjonalt folkehelseinstitutt har vore eit viktig fagmiljø, likeins miljø knytt til Veterinærhøgskulen/-instituttet. Sidan 1980 har Statens forurensningstilsyn hatt ansvar for Statlig program for forurensningsovervåking. Sjølv prøvetakinga har vore sett ut til institusjonar som til dømes Norsk institutt for vannforskning og Det Norske Veritas (Økland 2005). Dei har framskaffa data som er vorte sendt over til næringsmiddel- og helsemyndigheitene,¹⁰ som har vurdert, på basis av humantoksikologisk kunnskap, om kosthaldsråd har vore naudsynt (ibid.).

Likesom ulike næringsstoff har gjort fisken sunn, har ulike miljøgifter gjort ulike spesifikke fiskar farlege. I forhold til talet på kosthaldsråd for fisk og annan sjømat, dominerar PAH (polysykliske aromatiske hydrokarboner)¹¹ og PCB-ureining (polyklorerte bifenyler).

Råda har vore lokale, i vid forstand. Kosthaldsråda har anten vore knytt til spesifikke artar eller til delar av fisken (t.d. lever), vore gjevne til spesifikke grupper eller for fisk frå bestemte geografisk avgrensa område (Økland 2005:10). Det fyrste dokumenterte rådet vart gjeve i 1973 for Sørfjorden, som var ureina av industriverksemda i Odda (ibid.:7). Mange av dei tidlege kosthaldsråda vart gjeve for fjordar med industriverksemde. «Den farlege miljøgiftsfisken» har slik, i motsetnad til «den sunne fisken», vore lokalisert i relasjon til eit lokalt miljø. Medan næringsstoffa verkar å ha vore sett som ibuande i fisken, slik at fisken *er* sunn, har miljøgiftene i mindre grad vorte knytt til sjølve fisken, men har snarare vore *framandstoff*, lokalisert i ein ytre natur, slik at fisken *kan vere potensielt* risikabel å ete. Råda var i byrjinga fyrst og fremst retta mot folk på den einskilde staden, slik at

ein ikkje skilte mellom ulike grupper av folket. Spesifikke råd retta mot gravide og ammande for kvikksølv kom fyrst på 1990-talet (Færden 2005 [intervju]; Sletta 2006 [intervju]), og råd retta mot barn og kvinner for dioksin og PCB for fire–fem år sidan (Sletta 2006 [intervju]). Desse råda femner ikkje berre om «ureina fisk» frå spesifikke fjordar, men spesifikke fiskesortar i alle norske innsjøar, og nokre eksotiske fiskeslag, fiskelever og rovfiskar.

Den generelle utviklinga har dermed gått i retning av kosthaldsråd for fleire «fiskar», frå fleire «stader» og for «fleire menneske». I 1991 vart også omsetningsforbod etablert som verkemiddel (Færden 2005 [intervju]). I dei seinare åra er det dessutan for EU/EØS-området vorte etablert grenseverdiar som regulerer kor mykje av ei miljøgift fisk kan innehalde. Grenseverdiar indikerer at «all fisk» vert regulert for miljøgifter. Dette har dessutan ført til at fleire analysar og betre overvakingsdata har vorte naudsynt, og difor til eit auka fokus på miljøgifter. Det eksisterar ei rad overvakingsprogram av miljøgifter, utført av ei rad norske forskingsinstitusjonar. For fisk har ansvaret for forvaltninga av miljøgiftsproblematikken vore dels delt mellom næringsmiddelkontrollen (dei kommunale næringsmiddeltilsyna, KNT, Statens næringsmiddeltilsyn, SNT) og Fiskeridirektoratet. I 1988 vart SNT oppretta for å samordne tilsynet med næringsmidla (jf. Westbye 1989). Kontrollen med kvaliteten på fisk og fiskevarer vart imidlertid i hovudsak verande i Fiskeridirektoratet (NOU 1996:10:33). Følgjande ansvarsfordeling vart i 1992 etablert mellom Fiskeridirektoratet og SNT (jf. kgl. res. 29. april 1988 nr. 312; Samarbeidsavtale 1992): Fiskeridirektoratet hadde ansvaret for tilsynet med bedrifter som produserte for eksport (eventuelt i kombinasjon med innanlandsomsetjing). Miljøgiftsproblematikken inngjekk her slik det var definert i Forskrift om kvalitetskontroll av fisk og fiskevarer. Dei kommunale næringsmiddeltilsyna (KNT) hadde ansvar for kontrollen med bedrifter som berre omsette innanlands med heimel i den same forskrifta (ibid.). Ifølgje samarbeidsavtala som var inngått mellom SNT og Fiskeridirektoratet, skulle Fiskeridirektoratet melde frå til næringsmiddelkontrollen om fiskevarer som representerte ein helseserisiko, slik at det var SNT/KNT som vurderte *helseeffekten* av å ete fisk med omsyn til innhaldet av miljøgifter. Den fyrste systematiske overvakinga av miljøgifter i fisk generelt starta i 1994. For å framskaffe

dokumentasjon på om norskprodusert sjømat inneheld framandstoff, etablerte Fiskeridirektoratet ein databank for framandstoff i norsk sjømat (Julshamn, Haldorsen, Berntssen & Bøe 2003), med Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt, i dag Nasjonalt institutt for ernærings- og sjømatforskning (NIFES), som sentralt fagmiljø.¹²

Miljøgiftsproblematikken kan slik seiast å ha vorte meir generell og har difor kunne utfordre «den sunne fisken» sterkare enn før. Fiskeri- og kystdepartementet har dei seinare åra knytt miljøgiftsproblematikken til eit føremål om å sikre at norsk sjømat «oppleses som trygg og av riktig kvalitet i alle markeder» (jf. St.prp. nr. 1 (2000–2001), (2002–2003)), med ei auka satsing på forskning grunngeve i at «forbrukerne på alle markeder må være sikre på at norske sjømatprodukter er trygg og sunne» (jf. St.prp. nr. 1 (2004–2005), (2005–2006)). Føremålet er forbrukarane skal vere sikra at sjømaten skal vere både sunn og trygg. I denne samanhengen er det interessant å spørje om *skiljet* mellom trygg og sunn mat fyrst og fremst har vorte etablert i relasjon til helseforvaltninga, som forsøkt vist i denne artikkelen, og i mindre grad har vore relevant for forvaltninga av *fisk* som ressurs.

No er det ikkje slik at det auka fokuset på miljøgifter i fisk nødvendigvis skuldast at ureiningane er vorte verre.¹³ Betre overvakingsprogram, kombinert med utvikling av teknologi som har ført med seg lågare deteksjonsgrenser, og auka kunnskap om stoffa, er faktorar som har vore med på å etablere miljøgifter i fisk som ein meir omfattande problematikk (Økland 2005; Færden 2005 [intervju]). Ein sentral reiskap for vurdering av helsefaren ved miljøgifter, har vorte etableringa av tolerable inntaksverdiar per dag eller veke. Desse verdiane er vorte etablerte internasjonalt med basis i toksikologisk kunnskap utleia frå mellom anna dyreforsøk. For nokre miljøgifter er desse terskelverdiane dei seinare åra vorte seinka (jf. Knutsen & Alexander 2004). Dette indikerer at kor store dosar som er definerte som trygge å ete, har endra seg. I det følgjande skal vi sjå korleis også *Science*-artikkelen sterkt medverka til å etablere miljøgifter i fisk som ein meir generell problematikk enn tidlegare, og vidare korleis diskusjonen og handteringa vitnar om ei *destabilisering* av fisken og skiljet mellom sunn og trygg mat.

ETABLERINGA AV DEN USTABILE FISKEN:

SCIENCE-ARTIKKELEN OG BALANSERTE RISIKOVURDERINGAR «– Oppdrettslaks kan gi kreft» (Dagbladet 2004); «Scare over farmed salmon safety» (BBC News 2004); «Gesundheitsrisiko Zuchtlachs» (Stern 2004), dette var berre eit fåtal av dei mange overskriftene som den 9. januar 2004 skulle skape hektisk aktivitet i det norske Fiskeridepartementet, Eksportutvalet for fisk og det norske Mattilsynet, som då nettopp var oppretta og hadde fått ansvar for kvalitetskontrollen med fisk og fiskevarer. Overskriftene refererte til forskingsresultat frå amerikanske forskarar som den same dagen publiserte ein artikkel i tidsskriftet *Science* med namnet: «Global Assessment of Organic Contaminants in Farmed Salmon» (Hites et al. 2004). Denne artikkelen bygde på analyser av 14 klororganiske miljøgifter i både vill stillehavslaks og atlantisk oppdrettslaks samla inn frå heile verda, mellom anna frå Noreg. Ifølgje artikkelen inneheld den atlantiske oppdrettslaksen større mengder miljøgifter enn villaksen. Oppdrettslaks frå Europa var dessutan meir ureina enn oppdrettslaks frå Nord- og Sør-Amerika. Som verdas største produsent og eksportør av atlantisk oppdrettslaks (EFF 2006), kom norsk oppdrettsnæring uheldig ut.

Som overskriftene over viser, vekte ikkje *Science*-artikkelen oppsikt berre i Noreg. Artikkelen skapte ein verdsomspennande mediestorm. Det var likevel ikkje nivåa av miljøgiftene som skulle vekke størst oppsikt og som på kort sikt førte til eit stup i salet av oppdrettslaks i land som Spania og Polen (EFF 2004:49). Det var snarare dei amerikanske forskarane si tolking av miljøgiftsnivået i relasjon til potensiell helseskade hjå menneske, som var kontroversiell. Stridens kjerne, i den grad det var ein strid, var om nivået av dei miljøgiftene som var målt i oppdrettslaksen kunne representere ein kreftrisiko. Ifølgje forfattarane av *Science*-artikkelen var svaret ja. Dei konkluderte, med basis i ein risikomodell utvikla av dei amerikanske miljøvernmyndigheitene, at folk ikkje burde ete meir enn om lag eitt måltid oppdrettslaks i månaden for å unngå ein auka risiko for kreft.

Men kor stor risiko var det egentleg snakk om? Og kva med dei gunstige helseeffektane av å ete fisk? Både norske, europeiske og amerikanske myndigheiter og forskarar, og seinare også FAO (2004:46), tok raskt avstand frå konklusjonane i artikkelen. Det var i hovudsak to former for kritikk. Den eine typen kritikk tok utgangspunkt i hel-

sefordelane ved å ete fisk, og særleg feit fisk, inklusive (oppdretts-) laks. Artikkelen vart kritisert for berre å vere ein analyse av miljøgifter i laksen, det vil seie å einast vere ein *toksikologisk* analyse. Altså medverka artikkelen berre til å etablere den *eine* av dei to fiskane, nemleg den farlege miljøgiftsfisken. I juli-utgåva av *Science* same året kom svar frå finske forskarar som hadde rekna på kor mange dødsfall på grunn av *hjarte-kar-sjukdommar* som ville skje dersom folk fylgde dei amerikanske forskarane sitt råd om å redusere inntaket av oppdrettslaks til om lag ein gong i månaden (Tuomisto, Tuomisto, Tainio, Niittynen, Verkasalo, Vartiainen, Kiviranta & Pekkanen 2004). I det same nummeret av *Science* peikte norske forskarar på at deira *epidemiologisk baserte* studie ikkje viste nokon samanheng mellom inntak av fisk og førekomst av kreft (Lund, Engeset, Alsaker, Skeie, Hjärtaker, Lundebye & Niebor 2004), stikk i strid med kva ein kunne forvente ut ifrå konklusjonane til Hites.

Medan denne eine typen kritikk tok utgangspunkt i laksens innhald av næringsstoff og marine omega-3-feittsyre, tok den andre typen kritikk utgangspunkt i miljøgiftene *Science*-artikkelen analyserte. Denne kritikken stilte spørsmålsteikn ved grunnlaget for konklusjonen i artikkelen om at sjølv eit relativt lågt inntak av oppdrettslaks ville kunne føre til ein auka kreftrisiko. Artikkelen vart nærare bestemt kritisert for å ta utgangspunkt i ein risikomodell berekna på gentoksiske stoff, det vil seie stoff som kan endre arvemateriale. Men dei stoffa som *Science*-artikkelen analyserte, var ikkje gentoksiske ifølgje denne kritikken. For desse stoffa er det etablert internasjonale terskelverdier, noko som tyder at inntak under desse ikkje vil medverke til ein auka helserisiko. Nivået av miljøgifter i oppdrettslaksen ville ikkje føre til eit inntak over desse terskelverdiane. Denne kunnskapen var eit viktig grunnlag for dei avvæpnande overskriftene som vart publisert som svar på *Science*-artikkelen den 9. og 10. januar 2004: «Ikke farlig å spise oppdrettslaks» publisert av Mattilsynet (2004a); «Norsk oppdrettslaks er trygg mat» frå NIFES (2004), og «Det er ikke helsefarlig å spise norsk oppdrettslaks» frå Nasjonalt folkehelseinstitutt (2004).

Følgjande utsegn introduserer oss til Fiskeridepartementets og ein av tidlegare fiskeriminister Svein Ludvigsen sine reaksjonar på *Science*-artikkelen: «*As friends of seafood we must join forces to*

focus on the overall health benefits of seafood. Norway wants to establish contacts and cooperation to promote fish and seafood as the safe and healthy food it is» (Ludvigsen 2004). I ei pressemelding frå Fiskeridepartementet heitte det dessutan: «Fisk, oppdrett og villfanget, har sin naturlige plass i et velbalansert kosthold» (Fiskeridepartementet 2004). Fiskeridepartementet framheva fisken som «den trygge og sunne maten den er», i sin «kamp» mot *Science*-artikkelen. Samtidig vitnar utsegna om at ikkje alt var heilt slik som før. Den syner at det var vorte nødvendig med høg røyst å seie, ja, kjempe for, at fisk er sunt. *Science*-artikkelen var eit så sterkt angrep på «den sunne fisken» at det måtte gripast tak i. Sitatet viser også til korleis Fiskeridepartementet skulle kome til å handtere utfordringa. Den 23. juni 2004 inviterte dei andre oppdrettsnasjonar til ein rundebordskonferanse i Stavanger. Føremålet med konferansen var «how to cooperate in order to convey thorough and independent documentation and information to consumers about fish and seafood as safe and healthy food» (*Communiqué* 2004). Dette møtet vart startskotet for etableringa av ei internasjonal arbeidsgruppe, «International Group on Cold Water Aquaculture», der ei rad oppdrettsnasjonar deltek.

Men samstundes hadde *Science*-artikkelen medverka til å gjere synleg eit dilemma som ikkje berre kunne løysast med meir forskning på «den sunne fisken»: Kva råd skal ein gje til forbrukarane når fisk den eine augneblinken er sunn på grunn av innhaldet av næringsstoff, den andre augneblinken farleg på grunn av innhaldet av miljøgifter? Dette dilemmaet vart eit viktig utgangspunkt for korleis Mattilsynet etter kvart skulle kome til å handtere problematikken (Sletta 2005 [intervju]). Dilemmaet peiker mot ein annleis praksis vis-à-vis fisk som mat som ikkje er basert på ei deling mellom «dei to fiskane», eller mellom den sunne og trygge maten. Denne praksisen kjem til uttrykk i det som vert omtalt som «balanserte risikovurderingar» eller «heilskapsvurderingar» av fisk som mat. At dei er balanserte, tyder at dei er analysar av både dei positive og negative helseeffektane av å ete fisk. I Storbritannia og Danmark var slike balanserte vurderingar gjennomført i 2003–2004 (*Advice on fish consumption* 2004; Fødevarerdirektoratet 2003). I EU vart ei slik prosess sett i gang våren 2004 (EFSA 2005). Det hadde også tidlegare vore nordiske initiativ som undersøkte ernærings- og miljøgiftsproblematikken i samanheng

(jf. t.d. Slorach & Adams 1992).¹⁴ Men no skulle for fyrste gong kosthaldsråda frå norske myndigheiter verte utleia frå både toksikologisk og ernæringsvitskapleg kunnskap samstundes. I Noreg var det Mattilsynet som tok initiativ til ein slik prosess våren 2004. Samstundes med Mattilsynet var det oppretta ein eigen ekspertkomité, Vitskapskomiteen for mattryggleik, som i juni 2004 fekk i oppdrag å gjennomføre «en helhetsvurdering av fisk og sjømat, med hensyn på kjemiske kontaminanter ('Trygg mat') opp mot ernæringsmessige fordelar» (Mattilsynet 2004b). Vitskapskomiteen var oppretta for å gjennomføre risikovurderingar som har tyding for helsemessig *trygg mat*. I denne vurderinga skulle imidlertid vitskapskomiteen også vurdere dei positive aspekta ved fiskekonsum, og ei *ad hoc*-gruppe vart etablert som også hadde ein representant frå Nasjonalt råd for ernæring. «Dei to fiskane» skulle med andre ord koordinerast til å verte «*ein fisk*». Dei balanserte risikovurderingane er ein praksis som skal ta utgangspunkt i *maten* snarare enn i dei einskilde stoffa som *maten* består av.

DISKUSJON: REFORHANDLINGAR INNAN MATFELTET
– MAT SOM GRENSEOBJEKT

Som nemnd i innleiinga, kan mat sjåast som eit grenseobjekt. Fisk er eit godt døme på dette, og kan brukast til å illustrere meir generelle problematikkar innan matfeltet.

Star og Griesemer (1989:410) identifiserer fire typar grenseobjekt. Mat synest å vere det dei omtalar som objekt av typen «oppbevaringsstad» [repositories], det vil seie eit grenseobjekt som folk frå ulike stader (som forskarar, forvaltarar eller bedrifter), med ulike mål, kan bruke eller låne frå. Samtidig har fisk vore eit nokolunde *stabilt* grenseobjekt: Som vi såg, har fisk *som sådan* vorte sett som ein oppbevaringsstad eller *kjelde til* næringsstoff, medan i hovudsak spesifikke fiskar har vorte knytt til miljøgiftene. Då Mattilsynet vart etablert i 2004 i eit forsøk på å samle plantene, fiskane, dyra og næringsmidla til å verte del av det same forvaltingsområdet, vart eitt viktig område av matfeltet utelete, nemleg ernæringsfeltet. Ein kan spørje seg kvifor skiljet mellom trygg og sunn mat har vore mogleg å halde så stabilt. I denne artikkelen har eg forsøkt å vise korleis dei organisatoriske sektorgrensene etablert innan matforvaltinga har

spela saman med ei sektororganisering også av matvitskapane, som har medverka til å etablere sektoravgrensa objekt, som atter har forsterka og legitimert dei organisatoriske skilja. Dei ulike forvaltingsområda har vore grunna i ulike vitskaplege kunnskapstradisjonar, noko som i dag mellom anna kjem til uttrykk ved at næringsmiddelmyndigheitene får råd og vurderingar frå den nemnde Vitskapskomiteen for mattryggleik, medan ernæringsmyndigheitene rådfører seg med ekspertane i Nasjonalt råd for ernæring.

At politikken og vitskapens innhald eller objekt også organiserer og verkar på politikken institusjonar, peikar mot studium av *samproduksjonen* mellom politikken objekt, praksis og organisering. Her kan både aktør-nettverk-teori og *gouvernementalitet*-tradisjonen utfylle statsvitskaplege organiserings- og reguleringsstudium ved å tilby ei forståing av korleis realitetar vert til gjennom systematiske praksisar.¹⁵ Samtidig understrekar organisasjons- og reguleringsstudia kor viktig det er å studere administrativ organisering og praksis, fordi politikken objekt gjerne nettopp følgjer institusjonaliserte grenser. Å forstå på kva måte og kvifor mat er eit grenseobjekt, er å forstå årsaka til dei koordineringsproblema som matsakene skapar. Som makt- og demokratiutreiinga viste, er den norske styringsstrukturen svært fragmentert. Mange saker fell på tvers av departementsinndelingane og krev samordning som støyter mot institusjonelle barrierar (Tranøy & Østerud 2001:11). Matfeltet er eit klassisk døme på dette (jf. også Asdal 2005a). Miljøgiftene viser korleis det materielle ikkje nødvendigvis respekterer organisatoriske, sosiale skiljeliner.

Dei store kosthaldsundersøkingane kan tene som døme på korleis todelinga har fått konsekvensar. Sosial- og helsedirektoratet og ernæringsvitskapen (Universitetet i Oslo) har i størst grad hatt ansvar for dei store kosthaldsundersøkingane. Det er også på ernæringsvitskapleg hald at ein fyrst og fremst har sitte på den epidemiologiske kompetansen. Dette har ført til at kosthaldsundersøkingane i liten grad har vore skreddarsydde for kva matkategoriar som er relevante dersom føremålet er å vurdere inntak av miljøgifter. Kosthaldsundersøkingane har snarare vore designa i forhold til inntak av næringsstoff (Færden 2005 [intervju]; Meltzer 2006 [intervju]). Tilsvarande har ein på toksikologisk hald i mindre grad fokusert på eksponeringa i befolkninga. Mangel på eigna kosthaldsundersøkingar har medført at

ein i liten grad har hatt gode inntaksdata for miljøgifter i mat.¹⁶ Ein annan konsekvens er at det generelle norske rådet om å ete meir fisk, gjeve av Sosial- og helsedirektoratet, tidlegare i hovudsak har basert seg på ernæringsvitskapleg kunnskap aleine. Generelt vil råd som berre baserer seg på ernæringsvitskapleg eller toksikologisk kunnskap potensielt kunne overdrive helsegevinstane eller helsefaren ved å ete fisk eller annan mat. Vitskapskomiteen si vurdering av dei samla helseeffektane av å ete fisk gav imidlertid ingen grunn til ei revurdering av rådet om å ete meir fisk (Vitenskapskomiteen for mattrygghet 2006:136).

Det er fleire element som har verka til å destabilisere skiljet mellom den sunne og den farlege miljøgiftsfisken. Utviklinga innan toksikologi, ny teknologi, nye reguleringar, samt auka mediemerksemd til miljøgiftsproblematikken spesielt og mattryggleik generelt, har utfordra stabiliteten ved at miljøgiftsproblematikken, frå å ha vore lokal, no i større grad vert sett å gjelde fisk generelt. Ein annan indikator på at skiljet mellom sunn og trygg mat er i endring, er dessutan at *næringsstoffa* dei siste åra i større grad har vorte gjenstand for *risikovurderingar* på grunn av risikoen for høgt inntak (jf. t.d. Meltzer, Aro, Lyhne Andersen, Koch & Alexander 2003). Heilskapssynprosessen og eit auka fokus på balanserte risikovurderingar i Noreg og internasjonalt, der helseeffektane av både framandstoff og næringsstoffa i maten vert vurderte opp mot kvarandre, vitnar om ei destabilisering av felta. Det har dei siste par åra også vorte gjennomført forskingsprosjekt som tek omsyn til både framandstoff- og næringsstoffinnhaldet i maten og interaksjonen mellom desse.¹⁷ Som følgje av heilskapssynprosessen skal dessutan trantilrådingane bli vurderte på ny, med omsyn til tran som den beste D-vitaminkjelda (Haga Rimestad [intervju] 2007).

Merksemnda som følgde *Science*-artikkelen førte til at ein betre såg problema med ein praksis som skilde mellom framandstoff og næringsstoff, samtidig som den dermed la grunnen for ein interessekamp mellom no meir jamnstore objekt. Analysen av til dømes Fiske-ridepartementet sin «kamp» kan lesast slik. Fisk som mat har slik vorte *politisert*, ved å ha vorte gjenstand for større og fleire konflikhtar. Russlandssaka kan lesast som eit døme på dette. Men kva tyder politisering, spør Kristin Asdal (2005a:94), og peiker på at det handlar

ikkje utan vidare om politisering i form av det som før stod om «sak» no handlar om «interesser», men at nye objekt, nye saker har trådd fram i offentlegheita. Denne artikkelen kan lesast som ein analyse av korleis fisk som objekt har vorte etablert og endra som har ført til at fisk har kunne trådd fram i offentlegheita på ein ny måte. Det er denne endringsprosessen som har lagt eit viktig grunnlag for at fisk som mat er vorte gjenstand for større interessekonfliktar, eller for ei politisering av fisk. Artikkelen understrekar med andre ord at interessekampar alltid er kampar om *noko*, og korleis dette «noko», politikens objekt, vert konstituert, eller på kva måte det endrar seg, er nødvendig å studere for å forstå *politiseringsprosessar*: om tematikkar vert gjenstand for interessekamp eller ei. Analysen peiker mot politikens *saker* eller *innhald* som eit viktig område for samfunnsfagleg analyse. Analysen av etableringa av den sunne fisken og den farlege miljøgiftsfisken viser vidare kor viktig det er undersøkje historisk etablerte vitskaplege og administrativ praksisar for å forstå dagens utfordringar og politiseringa av miljøgiftsproblematikken spesielt og mattryggleikspromblematikken generelt. Men den historiske analysen av «dei to fiskane» har også vist at «produksjonsprosessar» er lokale og langsame. Realitetar oppstår ikkje av seg sjølv. Eit endeleg svar på om fisk som forvaltingsobjekt blir stabilisert på måtar som atter endrar skiljet mellom trygg og sunn mat fundamentalt, er difor for tidleg å gje.

Notar

1. Det eksisterer ikkje noko felles omgrep for framandstoff og næringsstoff, noko som er interessant i og med at det heller ikkje finst nokon felles vitskap som handsamar dei begge. Eg brukar omgrepet 'virkestoff'.
2. Jamfør t.d. følgjande definisjon av næringsmiddel toksikologi: «Food toxicology is the science that deals with the nature, sources and formation of toxic substances in foods, their harmful effects, the mechanism of toxic effects and the identification of the safety of these substances» (Altug 2003:viii). Ernæringslære blir t.d. definert som følgjer: «er studiet av næringsstoffenes og kostens betydning for en god helse» (Nes, Müller, Pedersen & Eeg-Larsen 2001:12).
3. For ein generell introduksjon til STS-feltet, sjå t.d. Sismondo (2004) og Asdal et al. (2001). Her blir det vist til forbindingar til mellom anna Thomas Kuhn, kunnskapssosiologien utvikla som ein del av Edinburgh-skulen og Radical Science.
4. Dette tyder ikkje at det ikkje eksisterer eit skilje mellom vitskap og politikk, eller at politisk-administrative aktørar og forskarar kan ha vore usamde.

5. Miljøgifter er metallforbindingar og organiske forbindingar som viser stor persistens i miljøet, bioakkumulerar og kan utløyse skader i låge inntaksmengder (definisjon i rapport frå Vitenskapskomiteen for mattrygghet, 2006).
6. Å følgje relasjonane «bakover» i verdikjeda, samt «utover» til andre aktørar enn vitenskap og forvaltning, vil vere interessant for vidare undersøkingar. Analysen av fiskane utelukkar ikkje at det eksisterar andre «fiskar».
7. Utlegginga er stort sett avgrensa til Noreg.
8. Som t.d. gjennom etableringa av Opplysningsutvalget for fisk og deira praksis. Opplysningskontoret vart oppretta i 1949, under medverknad frå Fiskeridepartementet, og hadde som føremål å auke fiskeforbruket etter krigen (Opplysningsutvalget for fisk 1956). Tranindustrien har dessutan støtta forskning knytt til tranens helsefremjande eigenskapar (jf. Thorson 1955; Sekkenes 2004).
9. Som Marianne E. Lien (1990:13) har påpeikt, vert ernæringsfysiologiske behov formulert i form av næringsstoffbehov, medan desse behova vert dekt ved at vi et mat. Ernæringsmessige behov kan dekkast ved ulike typar kosthald. Når ei matvare vert etablert som sunn, inneber dette difor at det vert etablert ei kopling mellom eit næringsstoff, ei bestemt matvare og ein helsetilstand (sett i relasjon til andre slike koplingar, altså i lys av heile kosthaldet). Slik vil det kunne vere anten eit konfliktfylt eller eit harmonisk forhold mellom på den eine sida helseaspektet knytt til dei partikulære stoffa som maten består av, representert ved ernæringsvitenskapen (eller evt. toksikologien), og på den andre sida produksjonsaspektet og det økonomiske forsyningsaspektet knytt til sjølve matvara. For fisk har forholdet mellom produksjons- og helseaspektet stort sett vore harmonisk, i alle fall om vi tek utgangspunkt i den ernæringsfysiologiske kunnskapen om fisk.
10. Då SNT vart oppretta i 1988, vart koordineringa av arbeidet med kosthaldsråda plassert på sentralt hald, men det var framleis dei kommunale næringsmiddeltilsyna som gav råda. Før 1988 sendte Statens forurensningstilsyn analysar av etelege organismar til Helsedirektoratet, som ved hjelp av kunnskap frå Statens institutt for folkehelse sendte over vurderingar til dei lokale helsemyndighetene/næringsmiddeltilsyna. Ei faggruppe for miljøgifter, organisert som del av Rådgivende utvalg for næringsmiddel toksikologiske spørsmål (RUNT) og SNT sin vitenskapskomité har vore ansvarleg for å risikovurdere funn av slike stoff i sjømat i forhold til human helse (Økland 2005:10–11).
11. PAH er ei miljøgift som er å finne i (blå)skjell. Fleire av kosthaldsråda er omfattar difor ikkje (berre) fisk, men også skjell og annan sjømat.
12. NIFES har forska både på næringsstoff (t.d. vitaminer) og miljøgifter, og dels interaksjonen mellom desse i fisk, men har tradisjonelt fyrst og fremst retta forskinga mot fiskerirelaterte næringsmiddel- og fôrproblem (jf. Njaa 1997). Dei seinare åra har NIFES i større grad forska på helseeffektane menneske oppnår av å ete fisk (jf. siste fotnote).
13. Ifølgje Vitenskapskomiteen for mattryggleik sin rapport om fisk og annan sjømat, finst det ikkje måleseriar på enkeltmatvarer i Noreg som er store nok til å dokumentere at nivået av dioksin og dioksinliknande PCB i maten har gått ned. Men nivået i morsmjølk, som avspeglar eksponeringa via maten, har gått ned med omlag 60 prosent dei siste 20 åra (Becher et al. 2002 sitert i VKM-rapporten «Et helhetssyn på fisk og annan sjømat i norsk kosthold» 2006:107–108).
14. Det har også vore forsøk frå t.d. ernæringsvitenskapleg hald på å inkludere miljøgifter og framandstoff i ernæringsvitenskapen (jf. t.d. Elind, Lien & Fuglaas 1989), og det har vore forsøk på samhandling administrativt (jf. Kjærnes 1990). Dei lokale nærings-

middeltilsyna har t.d. hatt ernæring på repertoaret sitt (Elvbakken 1997:436). Helsedirektoratet hadde dessutan før opprettinga av Statens næringsmiddeltilsyn i 1989 ein eigen seksjon for både næringsmiddel og ernæring. I samband med at SNT vart oppretta var det strid om plassering av ernæringssakene. Statens ernæringsråd beheld då stillinga si som underlagt Helsedirektoratet (ibid.).

15. Elvbakken og Rykkja (2006) viser i sin analyse av norsk matkontroll til korleis det er naudsynt å analysere institusjonell og historisk utvikling for å forstå kontrollens utforming og utfordringar i reguleringa før og no. For bruk og diskusjon av aktør-nettverk-teori og institusjonell teori på forvaltninga av fisk som ressurs, sjå Holm (2001). Sjå også Johnsen (2003) for ein aktør-nettverk-teoretisk analyse av fisk og norsk fiskerinæring.

16. Dette vart forsøkt børt på i 1999 då Statens næringsmiddeltilsyn og Nasjonalt folkehelseinstitutt gjekk saman om å finansiere kosthaldsundersøkinga «Fisk og viltundersøkinga» som skulle vere meir skreddarsydd med omsyn til inntak av miljøgifter frå fisk (Færden 2005 [intervju]; Meltzer 2006 [intervju]).

17. «Den norske mor og barn-undersøkinga», som vart initiert i 1999 av Nasjonalt folkehelseinstitutt, er den fyrste kosthaldsundersøkinga som er designa for å undersøke både inntak av næringsstoff og miljøgifter (Meltzer 2006 [intervju]). «Laks til lunsj» er døme på eit forskingsprosjekt der Nasjonalt institutt for ernærings- og sjømatforskning, i samarbeid med Institutt for biomedisin, Universitetet i Bergen, skal medverke til å auke kunnskapen om samspelet mellom næringsstoff og framandstoff ved inntak av feit fisk (NIFES 2007).

Referansar

- Advice on fish consumption: benefits & risks* (2004), Scientific Advisory Committee on Nutrition. Committee on Toxicity. London: TSO.
- Altug, Tomris (2003), *Introduction to toxicology and food*. Boca Raton, Fla.: CRC Press.
- Asdal, Kristin (2002), «Forskningsråd og kunnskapsmakt». I: Siri Meyer & Sissel Myklebust, red., *Kunnskapsmakt*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Asdal, Kristin (2004), *Politikkens teknologier. Produksjoner av regjerlig natur*. Acta Humaniora nr. 188. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo. Oslo: Unipub.
- Asdal, Kristin (2005a), *Grensetrafikk. Nedslag i matpolitikken og veterinærvesenets historie*. Oslo: Unipub.
- Asdal, Kristin (2005b), «Miljøhistorie som politikk- og vitenskapshistorie. Franske forbindelseslinjer». *Nytt Norsk Tidsskrift*, 22:301–311.
- Asdal, Kristin (under utgjeving): «Enacting things through numbers: Taking nature into account/ing». *Geoforum* 2007, doi: 10, 10106/j.geoforum.2006.11.004.
- Asdal, Kristin, Brita Brenna & Ingunn Moser (2001), *Teknovitenskapelige kulturer*. Oslo: Spartacus.
- Barry, Andrew (2001), *Political machines: governing a technological society*. London: Athlone Press.
- BBC News (2004), *Scare over farmed salmon safety*. Publisert 8.1.2004. URL: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/health/3380735.stm> [Lesedato 11.05.07].
- Betenkning om forholdet mellom fett og hjerte-kar-sykdommer; skrevet av en sakkyndig komité, utgjeve av Nasjonalforeningen for folkehelsen (1963). Oslo: Nasjonalforeningen.

- Brenna, Brita (2002), *Verden som ting og forestilling. Verdensutstillinger og den norske deltakelsen 1851–1900*. Acta Humaniora nr. 131. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo. Oslo: Unipub.
- Christensen, Dorothea & Helga Helgesen (1945), *Husstell. For framhaldsskular, realskular, ungdomsskular, lærarskular og skulekjøkkenkurs for vaksne*. 4. utgåve. Oslo: Aschehoug.
- Christensen, Tom, Morten Egeberg, Helge O. Larsen, Per Læg Reid & Paul G. Roness (2002), *Forvaltning og politikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Communiqué (2004), *The round table conference on consumer information concerning seafood as safe and healthy food*. URL: [http://odin.dep.no/filarkiv/215023/Kommunike_Rundebord_23_6_04_\(bearbeidet\).pdf](http://odin.dep.no/filarkiv/215023/Kommunike_Rundebord_23_6_04_(bearbeidet).pdf) [Lesedato 04.04.06].
- Dagbladet (2004), «– Oppdrettslaks kan gi kreft». Publisert 9.1.2004. URL: <http://www.dagbladet.no/nyheter/2004/01/09/387961.html> [Lesedato: 11.05.07].
- Døving, Runar (1997), *Fisk: en studie av holdninger, vurderinger og forbruk av fisk i Norge*. Rapport nr. 12. Lysaker: Statens institutt for forbruksforskning.
- EFF (2004), *Vinner verden for norsk sjømat. Årsmelding 2004*. Eksportutvalget for fisk. URL: <http://www.godfisk.no/page?id=211&selected=1> [Lesedato 11.05.07].
- EFF (2006), *World Trade Atlantic Salmon 2004/2005*. Powerpoint presentasjon fra Eksportutvalet for fisk [e-post-kommunikasjon].
- EFSA (2005), *Opinion on the scientific panel of contaminants in the food chain on a request from the European Parliament related to the safety assessment of wild and farmed fish*. Adopted on 22 June 2005.
- Elind, Elisabeth, Marianne Lien & Vanja Ohna Fuglaas (1989), «Mat og fremmedstoffer». I: *Dagliglivets miljøproblemer. Rapport fra en seminarrekke*. Arbeidsnotat 1/89. Oslo: Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.
- Elvbakken, Kari Tove (1997), *Offentlig kontroll av næringsmidler. Institusjonalisering, apparat og tjenestemenn*. [Bergen]: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Senter for samfunnsforskning, Universitetet i Bergen.
- Elvbakken, Kari Tove & Lise Hellebø Rykkja (2006), «Norsk matkontroll – konflikter om kontrollhensyn og verdier». *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 22:119–140.
- Evang, Karl (1939), «Et sundt kosthold basert på vårt lands egne produkter. Foredrag av medisinaldirektør Karl Evang i Selskapet for Norges Vels foredragsmøte 11. oktober 1939». *Tidsskrift for det norske landbruk*, særtrykk nr. 10:394–415.
- FAO (2004), *The state of the world fisheries and aquaculture*. URL: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/007/y5600e/y5600e01.pdf> [Lesedato: 05.04.06].
- Fiskeridepartementet (2004), Fiskeriminister Svein Ludvigsen: *Forbrukerne må sikres korrekt og relevant informasjon om sjømatens betydning for folkehelsen*. Publisert 4.6.2004. Pressemelding fra Fiskeridepartementet.
- Foucault, Michel (2002), *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Fødevedredirektoratet (2003), *Helhedssyn på fisk og fiskevarer*. 1. utgåve. Fødevedredirektoratet. FødeveareRapport 2003:17.
- Hites, Ronald, Jeffrey A. Foran, David O. Carpenter, M. Coreen Hamilton, Barbara A. Knuth & Steven J. Schwager (2004), «Global assessment of organic contaminants in farmed salmon». *Science*, 303:226–229.
- Holm, Petter (2001), *The invisible revolution. the construction of institutional changes in the fisheries*. Tromsø: Norwegian College of Fishery Science, University of Tromsø.
- Haavet, Inger Elisabeth, Grete Botten & Kari Tove Elvbakken (1996), *Maten på bordet. Femti år med Statens ernæringsråd*. Oslo: Statens ernæringsråd.
- Jacobsen, Eivind, Reidar Almås & Jahn Petter Johnsen, red. (2003), *Den politiserte maten*. Oslo: Abstrakt Forlag.

- Johnsen, Jahn Petter (2003), *Fiskeren som forsvant? Avfolking, overbefolkning og endringsprosesser i norsk fiskerinæring i et aktør-nettverk-perspektiv*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Julshamn, Kåre, Anne-Katrine Lundebye Haldorsen, Marc H.G. Berntssen & Bjarne Bøe (2003), *Fremmedstoffer (metaller, ddt og pcb) i norsk produsert laksefilet og laksefôr – resultater hentet fra overvåkningsprogrammer i perioden 1995 til 2001*. Utgjeve av Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt. Rapport, 21.06.03. URL: http://www.nifes.no/index.php?page_id=150&lang_id=0&article_id=802 [Lesedato 29.03.07].
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Phillips (1999), *Diskurs som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag Samfundslitteratur.
- Kaiser, Matthias & Marianne Elisabeth Lien, red. (2006), *Ethics and the politics of food*. Preprints of the 6th congress of the European Society for Agricultural and Food Ethics, Oslo, June 22–24, 2006. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Kjærnes, Unni (1990), *Velferdskrav og landbrukspolitikk. Om framveksten av norsk ernæringspolitikk*. Arbeidsrapport nr. 7. Oslo: SIFO.
- Knorr-Cetina, Karin (1995), «Laboratory Studies. The cultural approach to the study of science». I: Sheila Jasanoff, Gerald E. Markle, James C. Petersen & Trevor Pinch, red., *Handbook of Science and Technology Studies*. London: Sage.
- Knutsen, Helle K. & Jan Alexander (2004), «Miljøgifter og helserisiko». *Norsk epidemiologi*, 14:161–166.
- Latour, Bruno (1983), «Give me a laboratory and I will raise the world». I: Karin D. Knorr-Cetina & Michael Mulkay, red., *Science observed: perspectives on the social study of science*. London: Sage.
- Latour, Bruno (2004 [1999]), *Politics of nature. How to bring the sciences into democracy*. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press.
- Law, John (1999), «After ANT: complexity, naming and topology». I: John Law & John Hassard, red., *Actor network theory and after*. Oxford: Blackwell.
- Law, John & Annemarie Mol (under utgjeving), «Globalisation in practise: On the politics of boiling pigswill». *Geoforum* 2006, doi: 10.1016/j.geoforum.2006.08.010.
- Lien, Marianne (1990), *Kunsten å gjøre alle til lags. Statens ernæringsråd i norsk ernæringspolitikk*. Arbeidsrapport nr. 5. Oslo: SIFO.
- Lien, Marianne Elisabeth (2004), «The politics of food. An introduction». I: Marianne Lien & Brigitte Nerlich, red., *The politics of food*. Oxford: Berg.
- Lien, Marianne Elisabeth & Brigitte Nerlich, red. (2004), *The politics of food*. Oxford: Berg.
- Ludvigsen, Svein (2004), *New market challenges – increased focus on safety and sustainability* – 4 June 2004. Tale av fiskeriminister Svein Ludvigsen under den 9. nordatlantiske fiskeriministerkonferansen, Stykkisholmur, Island, 4. juni 2004.
- Lund, Eiliv, Dagrun Engeset, Elin Alsaker, Gun Skeie, Anette Hjærtaker, Anne-Katrine Lundebye & Evert Niebor (2004), «Cancer risk and salmon intake». *Science*, 305:477.
- Lyngø, Inger Johanne (2002), *Vitaminer: kultur og vitenskap i mellomkrigstidens kostholdspropaganda*. Acta Humaniora nr. 162. Universitetet i Oslo, Det historisk-filosofiske fakultet. Oslo: Unipub.
- Mattilsynet (2004a), *Ikke farlig å spise oppdrettslaks*. Publisert 9.1.2004. URL: <http://matportalen.no/Saker/1073647817.34> [Lesedato 11.05.07].
- Mattilsynet (2004b), *Helhetsvurdering av fisk*. Brev sendt til Vitenskapskomiteen for mattrygghet. Datert 25.05.2004.
- Meltzer, Helle M., Antti Aro, Niels Lyhne Andersen, Bente Koch & Jan Alexander (2003), «Risk analysis applied to food fortification». *Public Health Nutrition*, 6: 281–290.

- Mol, Annemarie (1999), «Ontological politics. A word and some questions». I: John Law & John Hassard, red., *Actor network theory and after*. Oxford: Blackwell.
- Nasjonalt folkehelseinstitutt (2004), *Det er ikke helsefarlig å spise norsk oppdrettslaks*. Av Jan Alexander. Publisert 10.1.2004. URL: http://www.fhi.no/eway/default0.asp?pid=223&oid=0&e=0&trg=ContentArea_4322&ContentArea_4322=4336:43140::0:4324:2:4320;4321;4322;::10:0:0 [Lesedato 09.06.06].
- Nes, Mari, Hanne Müller, Jan I. Pedersen & Nicolay Eeg-Larsen (2001), *Ernæringslære*. 5. utgåve. Oslo: Landsforeningen for kosthold og helse.
- Nicolaysen, Ragnar (1960), *En nyvurdering av medisintranens betydning i folkeernæringen: fett og hjertekarsykdommer*. Bergen: Fiskeridirektoratets småskrifter, 1960:2.
- NIFES (2004), *Norsk oppdrettslaks er trygg mat*. Pressemelding frå Nasjonalt institutt for ernærings- og sjømatforskning. Publisert 9.1.2004. URL: http://www.nifes.no/index.php?page_id=128&lang_id=1&article_id=443 [Lesedato 09.06.06].
- NIFES (2007). http://www.nifes.no/index.php?page_id=267 [Lesedato 20.4.07].
- Njaa, Leif Rein (1997), *Fra avdeling til institutt: Fiskeridirektoratets ernæringsinstitutt. 50 år i 1997*. Bergen.
- NOU 1996:10, *Effektiv matsikkerhet: én lov, ett departement, ett statlig tilsyn*.
- Opplysningsutvalget for fisk (1956), *7 år for fisken*. Oslo: Opplysningsutvalget for fisk.
- Samarbeidsavtale mellom statens næringsmiddeltilsyn (SNT) og Fiskeridirektoratet – myndighetsdeling for kontroll av fisk og fiskevarer. Melding fra fiskeridirektøren 1992.
- Sekkenes, Johan (2004), *Ekte sunnhet gjennom 150 år. Peter Möller 1854–2004*. Stam-sund: Orkana.
- Simopoulos, Artemis P. (1996), «Omega-3 fatty acids. Part II. Epidemiological aspects of omega-3 fatty acids in disease states». I: Gene A. Spiller, red., *Handbook of lipids in human nutrition*. Boca Raton–New York–London–Tokyo: CRC Press.
- Sismondo, Sergio (2004), *An introduction to science and technology studies*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Skarstad, Guro Ådnegard (2004), *Naturens politikk. Ein diskursanalyse av den politiske avgjerdsprosessen i Øvre Otta-saka*. Oslo: Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Skoie, Hans (2005), *Norsk forskningspolitikk i etterkrigstiden*. Oslo: Cappelen Akademi-sk.
- Slorach, Stuart A. & Barbara Adams, red. (1992), *Fish as food: report from a Nordic expert meeting on nutritional and toxicological aspects of fish as food. Hindås, Sweden 19–20 November 1990*. København: Nordisk Ministerråd.
- Sosial- og helsedirektoratet (2007), *Tema: Ernæring*. URL: <http://www.shdir.no/ernaering> [Lesedato 20.4.07].
- Star, Susan Leigh & James R. Griesemer (1989), «Institutional ecology, 'translations' and boundary objects: amateurs and professionals in berkeley's museum of vertebrate zoology 1907–39». *Social Studies of Science*, 19:387–420.
- Stern (2004), *Gesundheitsrisiko Zuchtlachs*. Publisert 9.1.2004. URL: <http://stern.de/id/wissenschaft/gesundheit/518589.html?nv=pr&pr=1> [Lesedato 09.06.06].
- St.meld. nr. 32 (1975–1976), *Om norsk ernærings- og matforsyningspolitikk*. Oslo: Landbruksdepartementet.
- St.prp. nr. 1 (2000–2001) (2002–2003) (2004–2005) (2005–2006). Oslo: Fiskeri- (og kyst)departementet.
- Thorson, Odd (1955), *Tran og tranhandel i hundre år*. Oslo: Utgjeve av Peter Möller ved hundreårsjubileet 1854–1954.

- Tranøy, Bent Sofus & Øyvind Østerud (2001), «En fragmentert stat?». I: Bent Sofus Tranøy & Øyvind Østerud, red., *Den fragmenterte staten. Reformert, makt og styring*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Tuomisto, Jouni T., Jouko Tuomisto, Marko Tainio, Marjo Niittynen, Pia Verkasalo, Terttu Vartiainen, Hannu Kiviranta & Juha Pekkanen (2004), «Risk-benefit analysis of eating farmed salmon». *Science*, 305:476.
- Veggeland, Frode (2004), *Internasjonalisering og styring av matpolitikk: institusjoners betydning for staters atferd og politikk*. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo. Oslo: Unipub.
- Vitenskapskomiteen for mattrygghet (2006), *Et helhetssyn på fisk og annen sjømat i norsk kosthold*. Oslo: Vitenskapskomiteen for mattrygghet. Rapport.
- Westbye, Linda (1989), *Reorganisering av næringsmiddelkontrollen – opprettelsen av statens næringsmiddeltilsyn*. Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Økland, Tom Erik (2005), *Kostholdsråd i norske havner og fjorder*. Oslo: Mattilsynet, Vitenskapskomiteen for mattrygghet, Statens forurensningstilsyn.

Informantar

Følgjande personar er intervjuar som ein del av førebuingane til denne artikkelen: Åshild Nakken, Eksportutvalget for fisk, Kirstin Færden, Vitenskapskomiteen for mattryggleik, Rut Harildstad, Fiskeri- og kystdepartementet, Lars Johansson, Sosial- og helsedirektoratet, Knut-Inge Klepp, Universitetet i Oslo, Helle Margrete Meltzer, Nasjonalt folkehelseinstitutt, Are Sletta, Mattilsynet, Atle Ørbeck Sørheim, tidlegere direktør Statens næringsmiddeltilsyn, Arnhild Haga Rimestad, Sosial- og helsedirektoratet. Eg har også fått bakgrunnsinformasjon frå andre. Forfattaren står sjølvstilt ansvarleg for innhaldet.

Svekker innvandring oppslutningen om velferdsstaten?

ANN-HELÉN BAY
ann-helen.bay@oks.hio.no

OTTAR HELLEVIK
ottar.hellevik@stv.uio.no

TALE HELLEVIK
tale.hellevik@nova.no

DOES IMMIGRATION UNDERMINE WELFARE STATE SUPPORT?

The fact that the most advanced welfare states have relatively homogeneous populations has led to the assumption that immigration, and an associated growing diversity in the population, will weaken the support necessary for upholding extensive welfare programmes. In the article, we combine survey and census data in studying the importance of the presence of immigrants in the local community for individuals' attitudes to redistributive policies in Norway. The analysis does reveal an effect, but one that is far weaker than the literature gives us rea-

son to expect. The limited impact of the proportion of immigrants on welfare state attitudes is in the form of a direct effect. Hypotheses predicting that the immigrant share of the population will influence the support for a strong and active state, trust in other individuals and political institutions, or the perception of immigrants, so that these variables transmit a negative indirect effect on the backing of welfare programmes, are not confirmed. As it turns out, negative attitudes towards immigrants are less common the larger their share of the local population, particularly when their presence has been of some permanence, indicating that exposure can produce familiarity and acceptance.

Keywords:

- Ethnic diversity
- Welfare state support
- Collectivism
- Trust
- Prejudice

I denne artikkelen skal vi undersøke om andelen innvandrere i lokalmiljøet har betydning for nordmenns oppslutning om velferdsordninger. Problemstillingen er avledet av en pågående debatt både blant politikere og forskere om virkningen av innvandring for velferdsstatenes utvikling. Det blir hevdet at velferdsstatens legitimitet kan svekkes når samfunnet blir mer flerkulturelt. Spådommen begrunnes gjerne ved å vise til at de mest utbygde velferdsstatene kjenetegnes av befolkningsmessig homogenitet. Noen ser denne homogeniteten som en forutsetning for samhold og forhandlingsstyrke hos den gruppen av befolkningen som har mest å tjene på omfattende velferdsordninger. Andre framhever at større heterogenitet kan svekke tilliten samfunnsmedlemmene har til hverandre og til offentlige myndigheter, og gjøre det vanskeligere å få til solidariske løsninger. Et tredje perspektiv vektlegger negative stereotypier knyttet til innvandrere. Majoritetsbefolkningen antas å vende seg mot velferdsstaten fordi den støtter grupper mange har negative oppfatninger om.

Det norske samfunnet er svært homogent. Samtidig har antall innvandrere med ikke-vestlig bakgrunn blitt fire–femdoblet de siste tjue årene, og størrelsen på innvandrerbefolkningen kan forventes å fortsette å øke. Norge er også en av verdens mest utbygde velferdsstater. Et stort flertall i befolkningen ønsker at trygdordningene utvides eller i det minste opprettholdes på dagens nivå, og at det offentlige skal utjevne markedsskapt inntektsforskjeller. Det er videre en utbredt vilje til å betale skatt for å opprettholde velferden. Spørsmålet er om denne støtten til en sterk og omfordelende velferdsstat kan bli svekket etter hvert som det blir et større innslag av personer fra andre kulturer i Norge.

Forskning om forholdet mellom innvandring og oppslutning om velferdsstaten er fortsatt relativt sparsom. En kritikk som har vært reist mot en del av den forskningen som foreligger, er at effekten av innvandring ikke måles direkte, men baserer seg på en rekke indirekte

Tidligere versjoner av artikkelen er presentert på nasjonal fagkonferanse for statsvitenskapelige fag i Bergen i januar 2006, på konferansen «Migrations and Social Policies in Europe» i Pamplona i juni 2006, og på konferansen til The International Social Security Association i Warszawa i mars 2007. Takk til Helga Hernes for viktige innspill og inspirasjon i en tidlig fase av arbeidet med artikkelen, og til Axel West Pedersen for grundig kommentering underveis. Takk også til Tanja Seland Forgaard ved Seksjon for befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå, for hjelp med å skaffe til veie og tilrettelegge data fra SSB.

antakelser. I artikkelen skal vi forsøke å etterspore virkninger av innvandring på norske holdninger til velferdsstaten ved å benytte kontekstuelle variabler for etnisk mangfold i nærmiljøet. Dette gjør vi ved å kombinere surveydata som måler holdninger, med registerdata over innvandrersandel i norske kommuner.

Vi starter med å gi en oversikt over de sentrale teoretiske perspektivene på forholdet mellom innvandring og velferdsstatens legitimitet.

INNVANDRING OG STØTTE TIL VELFERDSSTATEN: TEORETISKE PERSPEKTIVER

KLASSEMOBILISERING. Dagens velferdsstater varierer atskillig når det gjelder omfanget av offentlig forsørging. En sentral tilnærming innenfor velferdsstatsteori ser variasjonen som et resultat av den historiske maktfordelingen mellom de økonomiske klassene i ulike stater (Esping-Andersen 1990). Særlig blir arbeiderklassens politiske makt vurdert som avgjørende: Omfattende velferdsstater ble i første rekke etablert i land med en sterk fagbevegelse og mektige sosialdemokratiske partier (Korpi 1983; Freeman 1986). Ut fra det tradisjonelle klassemobiliseringsperspektivet har det vært argumentert for at kulturell heterogenitet bidrar til å svekke arbeiderklassen – dens samhold og forhandlingsstyrke – og dermed velferdsstatens legitimitetsgrunnlag. Hypotesen får støtte i en undersøkelse fra slutten av 1970-tallet, der etnisk og språklig heterogenitet viste seg å ha en klart negativ sammenheng med arbeidsstyrkens grad av organisering i vestlige land (Stephens 1979).

Alesina og Glaeser (2004) oppgir de religiøse, etniske og rasemessige skillelinjene i USA som en viktig årsak til at den amerikanske velferdsstaten er mindre utbygd enn velferdsstatene i Vest-Europa, med sine betydelig mer homogene befolkninger. Forfatterne forklarer dette blant annet med at skillelinjene gjorde det vanskeligere å danne en felles klassebasert identitet, og, i neste omgang, klassekoalisjoner med politisk styrke til å kjempe igjennom en sosial omfordelingspolitikk.¹ Freeman (1986) brukte også et klassemobiliseringsresonnement da han allerede for tjue år siden erklærte at innvandring var i ferd med å amerikanisere den europeiske velferdspolitikken. Gjennom å splitte arbeiderklassen i nasjonale grupper og innvandregrupper, og sørge for større tilgang på arbeidskraft og dermed et mindre trangt arbeids-

marked, undergravet innvandring ifølge Freeman den politiske makten til de sosiale lagene som utgjør den viktigste støtten for opprettholdelsen av velferdsstaten.²

TILLIT OG SOLIDARITET. At innvandring kan føre til innskrenkninger i dagens velferdsordninger, begrunnes også med at den generelle politiske konsensusen som velferdsstaten hviler på vil bli påvirket. Argumentet er at tillit til og solidaritet med andre samfunnsmedlemmer – grunnpilarer for oppslutningen om en sterk velferdsstat – vil svekkes når samfunnet blir mer etnisk og kulturelt heterogent. Goodhart (2004) hevder vi står overfor et «solidaritet versus mangfold»-dilemma.³ Han forutsetter da at villigheten til å støtte en omfattende utjevningpolitikk for mange avhenger av at de tror mottakerne av overføringer likner på dem selv, og står overfor problemer som de selv kunne tenkes å møte. En følelse av fellesskap og gjensidig ansvar er vanskeligere å opprettholde i et flerkulturelt samfunn. Tilsvarende antar Miller (1995) at tilliten til at andre samfunnsmedlemmer yter sitt beste og ikke utnytter velferdsordningene blir stimulert av at man likner på, og dermed identifiserer seg med, sine medborgere. Soroka, Johnston og Banting (2004) ser den muligheten at også tilliten til offentlige myndigheter og til de politiske beslutningene som tas kan påvirkes, og gjøre det vanskeligere å få til solidariske løsninger i et mer heterogent samfunn.

NEGATIVE STEREOTYPIER. Et beslektet perspektiv oppgir negative stereotyper knyttet til innvandrere – der disse oppfattes som spesielt uverdige mottakere av offentlig støtte av majoritetsbefolkningen – som en mulig årsak til svekket oppslutning om velferdsstaten. Resonnementet tar på samme måte som klassemobiliseringsargumentet utgangspunkt i amerikanske forhold.

I en omfattende analyse av amerikaneres holdninger til velferdsordninger, konkluderte Gilens (1999) med at motvilje mot offentlige velferdstiltak i stor grad var grunnet på rasefordommer. «First, the American public thinks that most people who receive welfare are black, and second, the public thinks that blacks are less committed to the work ethic than are other Americans» (1999:3). Quadagno

(1994) hevder også at den viktigste barrieren mot å etablere en politikk for fattigdomsbekjempelse i USA er rasisme.

Alesina og Glaeser (2004) ser sammenhengen mellom rasefordommer og synet på velferdsstaten i USA som et resultat av to forhold: at minoriteter har vært disproporsjonalt fattige (altså et sammenfall mellom klasse- og raseskiller), og at politikere har vært villige til å spille på rasefordommer for å skape motvilje mot økonomiske overføringer i majoritetsbefolkningen. Etersom innvandring gjør de europeiske velferdsstatene mer flerkulturelle, og innvandringsbefolkningen dessuten i stadig større grad består av fattige etniske minoriteter, mener Alesina og Glaeser at europeere har blitt mottakelige for den samme formen for rasistisk antivelferdsstats-retorikk som har vært brukt med stor suksess i USA. De framholder dette som en årsak til framgangen for høyrepopulistiske partier de siste tiårene.

Goul Andersen (2006) presenterer et alternativt scenario. Med basis i danske forhold hevder han at selv om det er slik at høyrepopulistiske partier har profittert på innvandrerskepsis i befolkningen, har ikke dette resultert i et oppsving for liberalistiske verdier i politikken. Snarere har den økende oppslutningen om høyrepopulistiske partier ført til at disse har blitt mer velferdsorienterte, fordi de har måttet tilpasse seg velgere som er tilhengere av velferdsstaten og ønsker å opprettholde et høyt nivå på sosiale ordninger. Resonnementet synes å stemme godt for norske politiske forhold. Fremskrittspartiet har utviklet seg til å bli en sterk forsvarer av offentlige utgifter til velferdsformål (Bjørklund & Saglie 2000), samtidig som partiet har opprettholdt sin anti-innvandringspolitikk.

Banting (2000) konkluderer med at godt utbygde velferdsstater så langt har klart å inkorporere innvandrere uten å bryte ned en bred oppslutning om velferdsordningene. Hans forklaring er at selv om innvandrerne i prinsippet får fulle sosiale rettigheter på linje med resten av befolkningen, er det slik at rettighetene i stor grad må opparbeides gjennom arbeidsinnsats. Til forskjell kan selektive, behovstestede ordninger, som hovedsakelig tilbys i mindre utbygde velferdsstater, utbetales med én gang innvandrere har kommet til landet. Gruppen blir gjerne overrepresentert blant mottakere av offentlig støtte, og resten av befolkningen får et inntrykk av at innvandrere er avhengig av slik hjelp for å klare seg. Banting mener dette har gitt seg

utslag i velferdssjåvinisme rettet mot innvandrere (ønske om å utelukke disse fra ordningene) i for eksempel USA, Australia og Storbritannia.

Men sterke velferdsstater har også valgt å begrense selve innvandringen. Dette gjør det vanskeligere å fastslå om det er utformingen av velferdsstaten som sikrer oppslutningen, eller om den skyldes at innvandrerne fortsatt utgjør et relativt lite antall.

HOLDNING TIL INNVANDRERE: INTERESSE- ELLER KULTURBESTEMT?

Fremmedfiendtlighet eller innvandrerskepsis peker seg altså ut som en viktig mellomliggende variabel når betydningen av økende heterogenitet i den norske befolkningen for oppslutningen om velferdsstaten skal analyseres. To perspektiver har dominert debatten om hva som forklarer folks holdninger til og oppfatninger av innvandrere. Den ene hovedforklaringen tar utgangspunkt i individers økonomiske egeninteresser (forholdstap, konkurranse), den andre i deres kultur/ideologi (verdier, sosialisering, læring). De to forklaringene gir opphav til motstridende forventninger om hvilke konsekvenser et mer flerkulturelt samfunn vil ha for utbredelsen av negative oppfatninger om innvandrere i befolkningen, og dermed til hvilken betydning slike holdninger vil ha som mellomliggende variabel mellom innvandrerinnslag og oppslutning om velferdsstaten.

Den første omfattende spørreundersøkelsen omkring nordmenns holdninger til innvandrere ble gjennomført i 1988. Et sentralt arbeid som bygger på dette datamaterialet er skrevet av Hernes og Knudsen (1990). Forfatterne har som en hovedhypotese at fordommer mot innvandrere utvikles i befolkningsgrupper som er i en utsatt stilling i samfunnet, og som føler liten styring med eget liv. Hypotesen er avledet av Stouffers (1949) teori om relativ deprivasjon, som Hernes og Knudsen gir den norske betegnelsen «forholdstap». Forholdstap dreier seg først og fremst om en følelse av å være forbigått. «Hvis ens grunnleggende velferdsinteresser eller oppnådde goder trues, eller en tilsynelatende taper i konkurransen om samfunnsgodene, utløses negative reaksjoner, enten mot dem som relativt vinner fram, eller mot systemet som lar dem gjøre det» (1990:78). Mens en i de høyere samfunnslag er skjermet mot konkurranse, vil personer i lavere samfunnslag kunne oppleve det slik at innvandrere tilsniker seg goder de

selv egentlig har krav på. Forfatterne konkluderer med at denne framstillingen ser ut til å gi et dekkende bilde av nordmenns reaksjoner på innvandrere: Høyt utdannede og personer som synes de har en høy grad av styring med eget liv er minst fordomsfulle. I analysen av oppfølgingsundersøkelsen fra 1993 fikk Hernes og Knudsen (1994) bekreftet sine funn og konklusjoner.⁴

Gaasholt og Togeby (1994, 1995) argumenterer mot at holdningen til innvandrere er bestemt av den enkeltes egeninteresser, og de går spesielt ut mot Hernes og Knudsens konklusjon om betydningen av relativ deprivasjon. Som en alternativ forklaring hevder Gaasholt og Togeby at reaksjonen på innvandrere avhenger av hvilke verdier individet har tilegnet seg gjennom livet. Fordommer kan springe ut av spesifikt rasistiske verdier, eller av mer generelle verdier av konservativ eller autoritær karakter. Forfatterne viser blant annet til amerikansk forskning som fant at holdning til «busing» av skoleelever mellom svarte og hvite boligområder hadde mer sammenheng med verdier enn med hvordan den enkelte ble berørt (Sears, Hensler & Speer 1979).

Gaasholt og Togeby kritiserer at utdanning kun ses som indikator for den enkeltes sosiale posisjon og økonomiske ressurser. Deres poeng er at utdanning kan representere en rekke egenskaper og mekanismer som har en positiv innvirkning på holdninger til innvandrere. Utdanning forebygger fordommer ved å skape større innsikt. Utdanning motvirker autoritære holdninger og fremmer toleranse for andre raser og etniske grupper. Utdanning gir individet kognitiv kapasitet til å sortere sine verdier og holdninger i et konsistent mønster, slik at for eksempel politisk venstreorientering generaliseres til toleranse overfor innvandrere. Forfatterne finner klar støtte til ideologiperspektivet gjennom analyser av dansk surveymateriale. Samme konklusjon er blitt trukket på basis av norske data (Hellevik 1996).

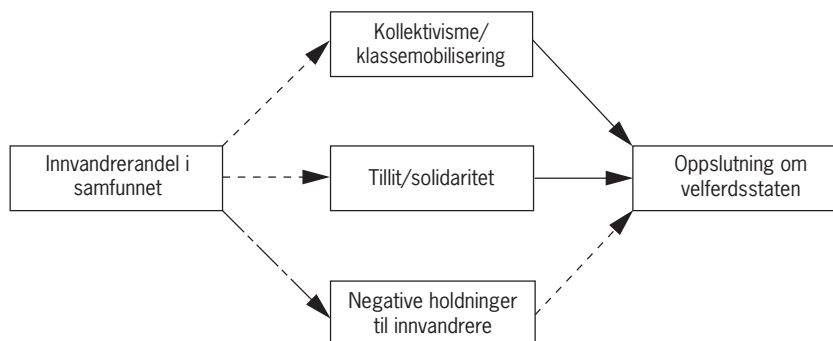
Interesseperspektivet og kultur/ideologiperspektivet gir ulike forventninger om effekten av en økende innvandrerandel på utbredelsen av negative oppfatninger om innvandrere i befolkningen. Dersom negative holdninger først og fremst er et resultat av at lavere sosiale lag føler sin stilling truet, vil dette kunne forsterkes når innslaget av innvandrere blir større og mer synlig. På den annen side kan vi ut fra et kultur- og læringsperspektiv tenke oss at økende heterogenitet i

samfunnet gjør at samfunnsmedlemmer får større kjennskap til og innsikt i fremmede kulturer – en form for «tilvenning» som gir høyere toleranse.⁵

HYPOTESER BASERT PÅ DE TEORETISKE PERSPEKTIVENE

Kausalmodellen i figur 1 gir en oppsummering av diskusjonen omkring hvordan økende heterogenitet i samfunnet på grunn av innvandring kan føre til synkende oppslutning om velferdsstaten. Modellen gir en oversikt over de viktigste antakelsene om mellomliggende kausalmechanismer som er kommet fram. Antakelser om påvirkninger mellom de mellomliggende variablene innbyrdes er ikke tatt med, siden det i litteraturen er en tendens til å diskutere disse variablene hver for seg.

Det blir antatt at en høy og/eller økende andel innvandrere i samfunnet vil svekke klassemobiliseringen og dermed slike kollektivistiske verdioppfatninger som er basis for oppslutning om velferdsstaten. Det er verdiaspektet som vil inngå i vår empiriske analyse. Videre antas et høyt/økende innvandrerinnslag å svekke solidaritet med og tillit til andre samfunnsmedlemmer, samt tillit til offentlige myndigheter, som igjen vil bety svekket oppslutning om velferdsstaten.

FIGUR 1. Årsaksmodell som oppsummerer diskusjonen av indirekte stier som kan skape en negativ effekt av et økende innvandrerinnslag på oppslutningen om velferdsstaten

Når det gjelder effekten av et høyt/økende innvandrerinnslag på holdninger til innvandrere i majoritetsbefolkningen, gir diskusjonen omkring sammenhengen mellom utdanning og innvandrerskepsis

opphav til to motstridende hypoteser. Hvis negative holdninger til innvandrere bunner i en følelse av økonomisk utsatthet, kan et høyere innvandrerinnslag forventes å øke utbredelsen av slike holdninger. Hvis det derimot er manglende kunnskap og innsikt som skaper motvilje mot innvandrere, kan en anta at effekten av flere innvandrere i samfunnet blir større fortrolighet og mindre skepsis. I siste ledd antas et negativt syn på innvandrere å ha en negativ innvirkning på oppslutningen om en sterk og omfordelende velferdsstat.

DATA OG ANALYSEOPPLEGG

I artikkelen benyttes data fra Norsk Monitor. Dette er en serie spørreundersøkelser som har vært gjennomført av Synovate MMI annet hvert år siden 1985.⁶ De fleste analysene er basert på data fra 2003- og 2005-rundene kombinert (til sammen 8000 respondenter). Data om andel innvandrere i kommuner og bydeler i Oslo er hentet fra Statistisk sentralbyrå. «Innvandrere» brukes i artikkelen i samsvar med SSBs definisjon, altså førstegenerasjonsinnvandrere og personer født i Norge av to utenlandsfødte foreldre uten norsk bakgrunn. Vi vil fokusere på innvandrere fra Afrika, Asia, Sør- og Mellom-Amerika, som er den innvandrerguppen der medlemmene oftest skiller seg ut utseendemessig blant innbyggerne i et norsk lokalsamfunn (utgjør såkalte synlige minoriteter). Når vi i resten av artikkelen refererer til andelen innvandrere i kommuner, bydeler eller landet som helhet, vil dette bety andelen innvandrere som kommer fra disse delene av verden.

I intervjuene er det ikke spurt om respondentens eget eller foreldrenes opprinnelsesland. Vi vet derfor ikke om det er innvandrere med i surveymaterialet. Dette er et usikkerhetsmoment når en skal tolke mønsteret for holdninger til innvandrere – kan positive svar skyldes at respondenten selv regner seg som innvandrer? De ansvarlige for datainnsamlingen mener imidlertid at ytterst få innvandrere fra Afrika, Asia, Sør- og Mellom-Amerika er med i utvalget, på grunn av språkproblemer, skepsis mot å bli intervjuet og andre forhold.⁷

Tabell 1 viser at andelen innvandrere i befolkningen har vokst fra 2,3 til 4,4 prosent i tolvårsperioden fra 1993 til 2005. Dette nærmer seg en fordobling, og er dermed en markert vekst i relativ forstand. I det samme tidsrommet finner vi derimot ingen tegn til en svekket

oppslutning om velferdsstaten. Tabell 1 viser utviklingen i forhold til tre indikatorer: synet på utjevning, trygdeordninger og skatter (ordlyden til spørsmålene er gjengitt i et vedlegg), og en indeks som representerer gjennomsnittet i forekomst for indikatorene. Vi ser at oppfatningene om skatt og trygdeordninger er tilnærmet stabile, mens det for støtte til utjevning, og dermed også for gjennomsnittet for de tre indikatorene, er en markert økning mellom 1995 og 1997. Det siste er trolig for en stor del en metodeeffekt (spørsmålet om utjevning ble stilt av intervjuer i de to første undersøkelsene, og besvart ved selvutfylling i de senere). Det kan med andre ord synes som om vi allerede her har vist at det ikke er noen grunn til å tro at innvandring vil påvirke støtten til norske velferdsordninger.

TABELL 1. *Utviklingen i innvandrerandel og støtte til velferdsstaten (prosent)*

	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005
Andel innvandrere i Norge fra Afrika, Asia, Sør- og Mellom-Amerika	23	24	26	29	34	40	44
Høye skatter er nødvendig for velferden	51	50	47	44	43	51	49
Fortsatt utjevning er en viktig offentlig oppgave	58	57	71	73	74	73	71
Trygdene bør opprettholdes eller utvides	80	86	89	86	86	83	83
Velferdsindeks (Gjennomsnitt indikatorer)	63	65	69	68	67	69	68

Andel innvandrere basert på tall fra SSB. Øvrige fordelinger fra Norsk Monitor.

Soroka, Johnston og Banting (2004) framholder som en svakhet ved tidligere empirisk forskning om sammenhengen mellom innvandring og velferdsholdninger, at etnisk mangfold ikke har vært innarbeidet som kontekstuell variabel i analysene. «Although several literatures propose that ethnic diversity affects support for social welfare, empirical discussions of this link must still rely on triangulation. In short, no empirical study exists of the connection between individuals' opinions and perceptions as affected by the experience of diversity, on one hand, and support for the welfare state, on the other» (2004:35). Soroka et al.s etterlysning av kontekstuelle variabler som kan gi et mer nøyaktig bilde av heterogeniteten som individene opplever i sitt nærmiljø, er etter vår vurdering betimelig. Selv om folk selvsagt kan få informasjon om og la seg påvirke av innvandrerinnslaget for landet som helhet, virker det rimelig å gå ut fra at i hvilken grad de selv

kommer i kontakt med innvandrere i dagliglivet vil ha større innvirkning på deres holdninger. I den videre analysen skal vi derfor se på betydningen av innvandrersandel på respondentens bosted, det vil si kommune, og for Oslo, bydel. Framgangsmåten gir også langt større variasjon i forekomst. Den maksimale absolutte forskjellen i innvandrersandel mellom tidspunktene for landet som helhet er som tabell 1 viser på bare to prosentpoeng. For kommuner/bydeler er forskjellene langt større, i 2005 varierer nivået med nærmere 30 prosentpoeng.

Innvandrerprosent på bostedet i 2005 – og endring i prosent mellom 1994⁸ og 2005 – finner vi ved å koble opplysninger fra SSB om innslaget av innvandrere i norske kommuner til respondentene i spørreundersøkelsen ved hjelp av opplysningen om deres bostedskommune.⁹ Det vil nødvendigvis være en sterk sammenheng mellom nivået i 2005 og endringen mellom 1994 og 2005. Korrelasjonen mellom de to variablene er 0,67 når de er dikotomisert, og øker til 0,78 ved femdeling og 0,88 når de er kontinuerlige. Dermed blir det vanskelig å kombinere dem i multivariate analyser, enten denne skjer i form av tabell- eller regresjonsanalyse. Forsøk med ulike løsninger har vist at innvandrersandel har klart større forklaringskraft enn endring i denne andelen. Det vil derfor være innvandrersandel alene som brukes i de fleste analysene.

I analysen vil en inndeling av kommuner/bydeler i fem grupper etter innvandreprosent bli benyttet, med grensene satt slik at det er tilnærmet like mange respondenter i hver. Snittet for innvandreprosent varierer mellom 1,5 og 13,9, mens variasjonsbredden er fra 0 til 28,1 prosent (tabell 2).

TABELL 2. *Inndeling av kommuner (bydeler i Oslo) etter prosent innvandrere*

	Inndeling i kvintiler (fem like store verdiklasser)				
	1 lav	2	3	4	5 høy
Snitt	1,5	2,7	4,2	5,6	13,9
Nedre grense	0,0	2,3	3,3	5,1	6,5
Øvre grense	2,2	3,2	5,0	6,4	28,1
Andel med høy utdanning	29	35	39	49	51
Baser 2003–2005 (uveid)	(1413)	(1673)	(1597)	(1627)	(1491)

Kontroll for andre kontekstuelle forhold som kan tenkes å påvirke variablene i vår analyse er ikke nødvendig hvis vi kan forutsette at slike forhold ikke varierer geografisk. For eksempel vil vi anta at selv om det kan forekomme nyhetsoppslag om innvandrere begrenset til lokale media, eller lokale variasjoner i økonomiske forhold, er nyhetsbildet og de økonomiske konjunktorene i hovedsak likt for hele landet.

Innvandrere bosetter seg oftere i byer enn på landet eller i mindre tettsteder, og befinner seg dermed i områder hvor befolkningen har et høyt utdanningsnivå relativt sett. Resultatet er som tabell 2 viser, en positiv sammenheng mellom bostedets innvandrerandel og utdanningsnivå, som det er rimelig å betrakte som ikke-kausal. Siden høy utdanning mer enn noe annet sosialt kjennetegn øker sjansen for å ha en positiv holdning til innvandrere, vil sammenhengen mellom bosted og utdanningsnivå skape en negativ spuriøs sammenheng mellom innvandrerinnslag og innvandrerskepis. Utdanning kan også tenkes å ha betydning for andre av våre mellomliggende variabler. Vi vil derfor hele veien kontrollere korrelasjonene for respondentenes utdanningsnivå.

Vi starter analysen med å se på sammenhengen mellom innvandrerinnslag i lokalmiljøet og hver av de mellomliggende variablene, det vil si første ledd i stiene som antas å kunne formidle indirekte effekt fra etnisk heterogenitet til oppslutning om velferdsstaten.

EFFEKT AV INNVANDRING PÅ KOLLEKTIVISME,
TILLIT OG HOLDNINGER TIL INNVANDRERE
BETYDNINGEN FOR KOLLEKTIVISME. Ifølge klassemobiliseringsperspektivet vil større etnisk og kulturelt mangfold kunne undergrave velferdsstatens legitimitet fordi det svekker samholdet og forhandlingsstyrken til de gruppene i befolkningen som har mest å tjene på at velferdsordninger opprettholdes. Med vårt datamateriale kan vi ikke undersøke hypotesen direkte. Vi kan derimot foreta en test av argumentasjonen ved å se på individenes generelle fellesskapsfølelse, her målt ved hjelp av deres holdning til en sterk og aktiv stat (kollektivism). Ut fra klassemobiliseringsperspektivet forventer vi at et større innslag av innvandrere i befolkningen vil redusere individenes kollektivismeorientering.

Kollektivism og støtte til velferdsstaten kan ses på som ulike aspekter av samme fenomen. Dersom vi likevel velger å betrakte kollektivism som en mer grunnleggende verdiorientering som påvirker hva slags holdninger en har til velferdsstaten, er dette som en kunne vente en sterk påvirkning. Indeksen for kollektivism (basert på fem spørsmål, se vedlegg) forklarer alene 19 prosent av variasjonen i indeksen for støtte til velferdsstaten. Dersom også første ledd i den antatte årsakskjeden fra innvandrersandel via kollektivism til velferdsstatsstøtte er sterk, vil vi her ha å gjøre med en mekanisme der innvandring kan føre til svekket oppslutning om velferdsstaten.

Det viser seg imidlertid at hypotesen om en negativ effekt av innvandrersinnslag i individets lokalmiljø på tendensen til en kollektivistisk verdiorientering får liten støtte i det norske materialet. Som det går fram av tabell 3 har verken innvandrers prosent eller utdanning noen betydning for en slik verdiorientering. Til sammen forklarer de to variablene ikke mer enn 0,4 prosent av variasjonen i kollektivismindeksen.

TABELL 3. *Kollektivism avhengig av andel innvandrere i lokalmiljøet og utdanning. (Snitt for kollektivismindeks 0–100. NM 2003–2005)*

	Innvandrerprosent i lokalmiljøet (kvintiler)					Diff. (H–L)
	1 lav	2	3	4	5 høy	
Høy utdanning	53	52	49	47	53	0
Lav utdanning	51	50	50	50	50	-1
Differanse (H–L)	2	2	-1	-3	3	
(N uveid)						
Høy utdanning	(463)	(644)	(678)	(819)	(795)	
Lav utdanning	(950)	(1029)	(919)	(808)	(696)	

BETYDNINGEN FOR TILLIT. Den andre hypotesen som forutsier at innvandring vil kunne svekke velferdsstatens legitimitet, ser dette som et resultat av betydningen for befolkningens tillit. Oppslutningen om kollektive løsninger forutsettes å avhenge av at individene har tiltro til andre samfunnsmedlemmer – at de opptrer solidarisk, yter sitt bidrag og ikke utnytter velferdsordningene – og til samfunnets politiske institusjoner og beslutningene som tas her. Ifølge hypotesen kan både personlig og politisk tillit bli utfordret i et mer flerkulturelt samfunn. Dette skal vi nå undersøke om stemmer for norske forhold.

I analysen operasjonaliseres *personlig tillit* ved hjelp av et spørsmål om hvorvidt en kan stole på de fleste andre mennesker (bare med i 2005-runden). Dette spørsmålet har vært brukt i en rekke undersøkelser, blant annet i World Values Survey (Inglehart & Baker 2000). *Politisk tillit* måles ved hjelp av en indeks basert på tre spørsmål, hvorvidt en føler frykt for å bli urettferdig behandlet av det offentlige, og hvilken tiltro en har til Stortinget og til domstolene. Svarene er blitt dikotomisert (se vedlegg), slik at indeksen varierer mellom 0 og 3. I tabell 4 er den normert til å variere mellom 0 og 100, slik at resultatet tilsvarer gjennomsnittet for forekomsten på de tre indikatorene. Tillit har betydning for oppslutning om velferdsstaten, men effekten er langt mindre enn det vi fant for kollektivismen. Til sammen forklarer de to tillitsvariablene fire prosent av variasjonen i velferdsindeksen (2005-data), og med noe større effekt av politisk enn av personlig tillit.

Tabell 4 viser at det ikke er noen sterk sammenheng mellom innvandrerinnslag i lokalsamfunnet og individenes tillit til hverandre og til de politiske institusjonene. Det lille som er av tendens går dessuten i motsatt retning av det hypotesen antok. Andelen som har personlig tillit øker med et økende innslag av innvandrere (men forskjellene er ikke signifikante). Til forskjell fra kollektivismeorientering, har

TABELL 4. *Personlig og politisk tillit avhengig av andel innvandrere i lokalmiljøet og utdanning. (Prosent. NM 2003–2005, Personlig tillit 2005)*

	Innvandrerprosent i lokalmiljøet (kvintiler)					Diff. (H–L)
	1 lav	2	3	4	5 høy	
Personlig tillit (% «kan stole på de fleste mennesker»)						
Høy utdanning	75	68	75	78	77	2
Lav utdanning	51	57	58	63	55	4
Differanse (H–L)	24	11	17	15	22	
Politisk tillit (indeks som tilsvarer snitt % høy tillit for tre indikatorer)						
Høy utdanning	69	67	67	71	70	1
Lav utdanning	51	50	51	54	51	0
Differanse (H–L)	18	17	16	17	19	
(N uveid 2005)						
Høy utdanning	(253)	(353)	(359)	(394)	(397)	
Lav utdanning	(460)	(501)	(447)	(364)	(320)	

Baser 2003–2005 i tabell 3.

utdanning stor betydning for begge formene for tillit. Fordi utdanningsnivået i lokalsamfunn også samvarierer med innvandrerinnslaget, er de bivariate sammenhengene mellom innvandrerandel og tillit noe større enn de kontrollerte som vises i tabellen, med prosentdifferanser mellom yttergruppene for innvandrerandel på henholdsvis 7 og 5 prosentpoeng for personlig og politisk tillit.

Konklusjonen blir at tillit, slik den er operasjonalisert i denne analysen, ikke kan fungere som en mellomliggende variabel som skaper negativ sammenheng mellom innvandrerinnslag i lokalsamfunnet og støtte til velferdsstaten. Effekten i første ledd i årsakskjeden er så pass svak at det uansett styrken i andre ledd ikke kan bli mye som formidles av indirekte effekt. Og siden tendensen er at tilliten øker snarere enn avtar med stigende innvandrerandel på bostedet, vil den lille indirekte effekten som eventuelt forekommer bli positiv og ikke negativ som antatt i litteraturen.

BETYDNINGEN FOR HOLDNINGER TIL INNVANDRERE. Det siste argumentet for at et økende innslag av innvandrere i Norge kan komme til å redusere oppslutningen om en sterk og omfordelende velferdsstat, går via en mulig vekst i negative oppfatninger om innvandrere i majoritetsbefolkningen. En slik effekt kan vi først og fremst forvente dersom det er følelse av økonomisk utsatthet som gir opphav til negative holdninger.

I vårt datamateriale kan vi se hva innvandrerinnslag i lokalmiljøet betyr for det vi kan kalle *kulturell skepsis* overfor innvandrere (indeks basert på tre spørsmål: hvorvidt innvandrer-kulturen er en trussel mot norsk kultur, om det bør kreves av innvandrere at de lever som nordmenn, og om synet på muslimske trossamfunn i Norge, se vedlegg), *økonomisk skepsis* (spørsmål om innvandrere gir verdifullt bidrag til norsk økonomi eller utnytter våre velferdsordninger) og om en prioriterer det å *begrense innvandringen* som politisk sak. Alle disse tre typene av negative holdninger bidrar til redusert oppslutning om velferdsordninger. Til sammen forklarer de fire prosent av variasjonen for velferdsindeksen, med omtrent like sterke effekter hver.

I tabell 5 ser vi at i stedet for at forekomsten av negative holdninger øker med et stigende innvandrerinnslag i lokalsamfunnet, har sammenhengene motsatt tendens. Dette gjelder særlig for kulturell

skepsis, og i noen grad for økonomisk skepsis, mens det ikke er forskjeller av betydning i forhold til ønske om å begrense innvandringen. Tabellen viser at hvilken utdanning en person har betyr langt mer for holdningen til innvandrere enn innslaget av innvandrere på bostedet.

TABELL 5. *Holdninger til innvandrere avhengig av andel innvandrere i lokalmiljøet og utdanning. (Prosent. NM 2003–2005)*

	Innvandrerprosent i lokalmiljøet (kvintiler)					Diff. (H–L)
	1 lav	2	3	4	5 høy	
Kulturell skepsis (% høy)						
Høy utdanning	32	32	30	29	23	-9
Lav utdanning	60	56	53	49	44	-16
Differanse (H–L)	-28	-24	-23	-20	-21	
Økonomisk skepsis (% høy)						
Høy utdanning	34	34	31	32	27	-7
Lav utdanning	49	49	45	44	46	-3
Differanse (H–L)	-15	-15	-14	-12	-19	
Begrense innvandring (% viktig politisk sak)						
Høy utdanning	29	35	30	31	30	1
Lav utdanning	55	58	55	50	53	-2
Differanse (H–L)	-26	-23	-25	-19	-23	
Indeks for holdning til innvandrere (todelt: % med negativ holdning)						
Høy utdanning	33	34	30	32	25	-8
Lav utdanning	57	57	53	49	47	-10
Differanse (H–L)	-24	-23	-23	-17	-22	

Baser i tabell 3.

Siden holdning til innvandrere er den mellomliggende variabelen som så langt har vist en sammenheng med innvandrerandel i lokalmiljøet, skal vi her også gå inn på betydningen av utviklingen over tid – det vil si om andelen har vært stabil eller vokst raskt. Som alt nevnt vanskeligjeres en multivariat analyse av den sterke koblingen mellom de to variablene. Men ved å tredele dem, får vi en tabell med tilfredsstillende baser i åtte av de ni cellene, også når det kontrolleres for utdanning (tabell 6).

Mønsteret i tabellen er klart når det gjelder betydningen av høyt innvandrerinnslag. Når vi sammenlikner naboruter med ulike innvandrerandeler, men samme endring og utdanningsnivå, ligger de med høyest innvandrerandel i gjennomsnitt 5,3 prosentpoeng lavere i

andel negative holdninger. Mønsteret for økning i innvandrерandel er ikke like klart, med skifte av fortegn i ulike deler av tabellen. Den gjennomsnittlige økningen i andel negative holdninger ved høyere vekst i innvandrерandel blir bare 1,9 prosentpoeng, når det kontrolleres for innvandrernivå i 2005 og utdanning.

TABELL 6. *Holdninger til innvandrere avhengig av nivå i 2005 for andel innvandrere i lokalmiljøet og økning fra 1994* til 2005. (Prosent som skårer høyt på indeksen for negative holdninger til innvandrere. NM 2003–2005)*

Utdanning	Innvandrерandel	Økning i innvandrерandel		
		Liten	Middels	Stor
Høy	Høy	24	31	28
	Middels	27	31	37
	Liten	35	33	-
Lav	Høy	48	39	50
	Middels	51	55	50
	Liten	56	62	-
(N uveid)				
Høy	Høy	(272)	(283)	(991)
	Middels	(194)	(384)	(237)
	Liten	(669)	(259)	(1)
Lav	Høy	(110)	(292)	(1009)
	Middels	(323)	(516)	(327)
	Liten	(1305)	(418)	(11)

* For bydeler i Oslo fra 1993.

Også regresjonsanalyser med ulike utgaver av variablene (todelt, tredelt, femdelt, kontinuerlige, kombinert som dummyvariabler) for innvandrерandel og vekst i innvandrерandel gir det samme bildet. De laveste forekomstene av negative holdninger finner vi i lokalsamfunn med et stabilt høyt innslag av innvandrere. Der nivået er høyt og økningen sterk, er skepsisen noe mer utbredt, men den er fortsatt lavere enn i kommuner med et lite innvandrerinnslag, uansett om økningen har vært sterk eller svak.

Forskjeller mellom bydelene i Oslo illustrerer hvordan en stabilt høy andel av innvandrere går sammen med en lav forekomst av negative holdninger (tabell 7). I de indre (sentrale) byområdene var det allerede tidlig på nittitallet en betydelig innvandrерandel. Innslaget

økte lite fram til 2005, slik at de østre bydelene, der økningen var sterk, nå fikk en høyere andel. De vestlige bydelene, med de mest velstående innbyggerne, har hatt en relativt stabil andel som er lav når vi bare ser på Oslo, men høy i et nasjonalt perspektiv.

Indre Oslo skiller seg markert ut med en meget lav andel med negative holdninger til innvandrere. Slike holdninger er vanligst i de østlige bydelene, der et enda større innvandrerinnslag er av nyere opprinnelse. Skepsisen ligger imidlertid også her under nivået for landet for øvrig.

TABELL 7. *Holdninger til innvandrere i bydeler i Oslo. (Prosent. NM 2003–2005)*

	Bydeler i Oslo			Landet ellers
	Indre	Vest	Øst	
Innvandrerandel i 2005	20,2	5,3	24,1	
Innvandrerandel i 1993	17,1	3,7	11,2	
Økning i prosentpoeng	3,1	1,6	12,9	
Negative holdninger (% høy)	19	30	37	46
Forskjell fra indre (%poeng)	0	11	18	
Kontrollert for utdanning	0	11	14	
(N uveid)	(160)	(349)	(353)	(6915)

Bydeler: Indre (Sagene/Torshov, Grünerløkka/Sofienberg, Gamle Oslo, Sentrum), Vest (Bygdøy/Frogner, Uranienborg/Majorstua, St. Hanshaugen/Ullevål, Ullern, Røa, Vinderen, Sogn, Grefsen/Kjelsås, Ekeberg/Bekkelaget, Nordstrand), Øst (Lambertseter, Bøler, Manglerud, Østensjø, Søndre Nordstrand, Helsefyr/Sinsen, Hellerud, Furuset, Stovner, Romsås, Grorud, Bjerke). Tilordnet respondenter fra Oslo på basis av postnummer. Kontroll for utdanning (todelt) ved hjelp av lineær regresjonsanalyse.

Litt av den høyere skepsisen i de østre bydelene forklares av et større innslag av personer med lav utdanning. Når vi korrigerer for forskjeller i utdanningsnivå, synker avstanden i forekomsten av negative holdninger mellom vest og øst fra 7 til 3 prosentpoeng.

Et usikkerhetsmoment når en skal tolke disse forskjellene, ligger i muligheten for at holdninger påvirker valg av bosted (flytting), snarere enn motsatt, at holdningene påvirkes av egenskaper ved bostedet. Vi har antatt det siste, som er mest diskutabelt når det gjelder deler av Oslo med spesielt høye innvandrerinnslag.

Det synes likevel rimelig å konkludere at det er lite som tyder på at negative oppfatninger om innvandrere er mer utbredt når innslaget av innvandrere i lokalmiljøet er høyt. Effekten er snarere den motsatte,

og særlig gjelder dette når et høyt innslag har hatt en viss varighet. Funnet indikerer at forklaringer av negative innvandringsholdninger ut fra kulturelle forhold har mer for seg enn forklaringer ut fra økonomisk utsatthet. Før vi går over til den avsluttende analysen av forholdet mellom innvandringsandel, de ulike mellomliggende variablene vi har analysert så langt, og holdning til velferdsstaten, skal vi se nærmere på disse to forklaringene av folks holdninger til innvandrere.

ØKONOMISKE VERSUS KULTURELLE ÅRSAKER TIL INNVANDRERSKEPSIS

Spørsmålet er altså om høyt utdannede har mer positive holdninger til innvandrere fordi de er mindre utsatt for konkurranse enten det gjelder arbeid, bolig eller offentlige ytelser, eller om grunnen er at de har mer kunnskap og er mer åpne for kulturelt mangfold. For å analysere betydningen av økonomiske versus kulturelle faktorer, gjør vi i tabell 8 en analyse der vi kontrollerer sammenhengen mellom individers utdanningsnivå og holdninger til innvandrere for deres opplevelse av å være økonomisk utsatt. Hvis negative holdninger hos personer med lav utdanning skyldes at de lettere føler seg i en økonomisk konkurransesituasjon i forhold til innvandrere, skulle betydningen av utdanning bli borte – eller reduseres merkbart – når vi kontrollerer for økonomisk utsatthet. Gjenstår det en holdningsforskjell etter kontrollen, kan denne tilskrives andre aspekter ved utdanning, slik som kunnskap og verdier som tilegnes gjennom utdanningsløpet.

I tabell 8 er holdning til innvandrere dikotomisert slik at en negativ holdning omfatter personer som har negative svar på minst tre av de fem holdningsspørsmålene i forrige avsnitt. Variabelen for opplevelse av økonomisk utsatthet er femdelt etter antall «bekymrede» svar på følgende fire spørsmål: hvordan en opplever egen økonomisk situasjon sammenliknet med befolkningen for øvrig, hvorvidt en føler at en har for lite penger, hvordan en forventer at egen økonomiske situasjon skal utvikle seg, og om en har frykt for ikke å klare seg økonomisk (se vedlegg).

Det viser seg at kontrollen nesten ikke endrer sammenhengen mellom utdanning og innvandringsyn. Gjennomsnittet for de fem delsammenhengene er på 20 prosentpoeng, altså bare marginalt lavere enn den bivariate sammenheng på 23 prosentpoeng. Selv om det er slik

at personer med lav utdanning oftere føler seg økonomisk utsatt enn personer med høy utdanning (se tabell 9), forklarer dette lite av forskjellen mellom utdanningsgruppens holdninger til innvandrere. Til dette er de to effektene langs stien som skaper indirekte effekt for svake.¹⁰ Resultatet støtter kulturperspektivet til Gaasholt og Togeby.

TABELL 8. *Holdninger til innvandrere avhengig av følelse av økonomisk utsatthet og utdanning. (Prosent som skårer høyt på indeksen for negative holdninger til innvandrere. NM 2003–2005)*

	Indeks for følelse av økonomisk utsatthet					
	0 lav	1	2	3	4 høy	Alle
Høy utdanning	25	34	37	33	54	30
Lav utdanning	49	50	57	61	66	53
Differanse (H–L)	-24	-16	-20	-28	-12	-23
(N uveid)						
Høy utdanning	(1359)	(1431)	(877)	(602)	(135)	
Lav utdanning	(1624)	(1016)	(453)	(263)	(44)	

Imidlertid viser tabell 8 også at en opplevelse av økonomisk utsatthet – uavhengig av utdanningsnivå – øker sjansen for å ha negative holdninger til innvandrere. Dette funnet kan sies å være i tråd med det økonomiske interesseperspektivet til Hernes og Knudsen. Dersom et større innvandrerinnslag førte til at flere personer følte seg økonomisk truet, slik vi antok i teoridiskusjonen, kunne dette gi opphav til en større utbredelse av negative holdninger til innvandrere i befolkningen. Men en slik effekt finner vi ingen tegn til i vårt materiale. Fra 1993 til 2005 har andelen nordmenn som føler seg økonomisk utsatt blitt redusert fra 36 til 30 prosent (ut fra en dikotomisering av variabelen, se vedlegg). Vi finner heller ingen sammenheng mellom innvandrerandel i nærmiljøet og følelse av økonomisk utsatthet (tabell 9). En mulig forklaring er at en økende eller høy innvandrerandel ikke påvirker følelsen av økonomisk utsatthet i slike økonomiske oppgangstider som vi har hatt i Norge de siste ti–femten årene. Vi skal vende tilbake til denne diskusjonen i avslutningsavsnittet.

TABELL 9. Følelse av økonomisk utsatthet avhengig av andel innvandrere i lokalmiljøet og utdanning. (Prosent som skårer høyt på indeksen for utsatthet. NM 2003–2005)

	Innvandrerprosent i lokalmiljøet (kvintiler)					Diff. (H–L)
	1 lav	2	3	4	5 høy	
Høy utdanning	26	21	22	19	25	-1
Lav utdanning	39	38	36	35	39	0
Differanse (H–L)	-13	-17	-14	-16	-14	

Baser i tabell 3.

EFFEKTER PÅ OPPSLUTNING OM VELFERDSSTATEN

Så langt har analysen vist at effekten innvandrerandel på bostedet har på våre mellomliggende variabler (jfr. kausalmodell i figur 1) enten er ubetydelig (kollektivism, tillit) eller har et fortegn som gjør at de ikke kan formidle en negativ indirekte effekt på oppslutningen om velferdsstaten (holdninger til innvandrere). Vi skal avslutte med å trekke inn det siste leddet i kausalmodellen; holdninger til velferdsstaten. Uavhengig av forekomsten av indirekte effekter fra innvandrerandel via de mellomliggende variablene, kan det foreligge en direkte effekt på oppslutningen om velferdsstaten. For å danne seg et bilde av betydningen av en slik eventuell effekt, vil det være nyttig å sammenlikne den med de øvrige variablenes effekt på holdninger til velferdsstaten. Så selv om første ledd i årsakskjedene viste seg å være svak, er det likevel interessant å studere påvirkningen i det siste leddet. Enda en grunn for ikke å gi slipp på de mellomliggende variablene er at analysene til nå har vært trivariate (innvandrerinnslag, utdanning og de mellomliggende variablene én om gangen). For å sikre seg mot at mangelen på multivariat kontroll fører til et feilaktig inntrykk av relasjonene mellom variablene, vil alle bli tatt med i den avsluttende multivariate analysen.

Analysen er en kausalanalyse, der resultatene i tabell 10 viser hver av de uavhengige variablenes totale kausaleffekt og direkte effekt. Dette er gjort for hver av de tre indikatorene for oppslutning om velferdsstaten – skattevilje, ønske om å bevare eller utvide trygdordninger, ønske om fortsatt utjevning – og indeksen som representerer et gjennomsnitt av de tre. I tabellen er variablene ordnet etter antatt kausalorden, med følgende rekkefølge: først innvandrerandel i 2005

og økning i innvandrerandel fra 1994 til 2005, og sidestilt med dem utdanning, så økonomisk utsatthet, kollektivism, politisk tillit, negative holdninger til innvandrere, og til slutt holdning til velferdsstaten.¹¹ Ved å kontrollere for forutgående variabler gjennom en regresjonsanalyse, finner vi hver variabls totale kausaleffekt (direkte pluss indirekte) på holdning til velferdsstaten. Kontrollen for samtlige uavhengige variabler gir den direkte effekten, som for siste årsaksvariabel i modellen tilsvare kausaleffekten.

Alle variablene, med unntak av indeksen for velferdsstøtte, er todelt (se vedlegg). Med lik målestokk blir de uavhengige variablenes effekter direkte sammenliknbare. De lineære regresjonskoeffisientene (uttrykt som prosentdifferanser) har en intuitivt lett forståelig tolkning som forskjeller i sannsynligheten for å støtte ulike aspekter ved velferdsstaten mellom respondenter med høy og lav verdi på en uavhengig variabel, etter kontroll for relevante variabler.

For eksempel angir resultatet -3,7 for kausaleffekten av innvandrerandel på holdning til skatt, at personer bosatt i kommuner med relativt mange innvandrere ligger 3,7 prosentpoeng lavere enn personer i kommuner med få innvandrere i andelen som er positive til et høyt skattenivå, kontrollert for forskjeller i utdanning og økning i innvandrerandel. Når vi også kontrollerer for de andre uavhengige variablene, øker forskjellen knyttet til innvandrerandel til -4,1. Dette er den direkte effekten av innvandrerandel på holdningen til skatt. For indeksen for velferdsstøtte, som varierer mellom 0 og 100, tilsvare koeffisientene gjennomsnittet for de tre koeffisientene til indikatorene for skatt, utjevning og trygd.

Det er brukt lineær regresjonsanalyse, selv om det med binære avhengige variabler ofte sies at en bør bruke logistisk regresjon. Dette er gjort fordi hensikten er å foreta en kausal dekomponering av sammenhengen mellom innvandrerandel og støtte til velferdsstaten. Slik dekomponering lar seg ikke gjennomføre med logistisk regresjon (Hellevik 1984). Innvendingen mot lineær regresjon med en binær avhengig variabel knytter seg i første rekke til signifikanstesten, der den teoretiske forutsetningen om homoskedastisitet ikke er oppfylt. Dette har imidlertid liten eller ingen praktisk betydning hvis ikke utvalget er meget lite eller fordelingen på den avhengige variabelen

ekstremt skjev (Fox 1997; Skog 1998; Hellevik 2003, under publisering). Ikke noe av dette er tilfellet i vårt materiale.

Resultatene i tabell 10 viser at det er flere variabler som har innvirkning på befolkningens velferdspolitiske holdninger. Til sammen forklarer de 14 prosent av variasjonen i velferdsindeksen. Ikke overraskende er det kollektivismen som betyr mest, denne sammenhengen kan sies å ha et visst tautologt preg. Politisk tillit betyr også en del for holdninger til de ulike velferdsordningene, spesielt i forhold til skatt. For utdanning og følelse av økonomisk utsatthet skifter sammenhengen retning avhengig av hvilket aspekt av velferdsstaten vi ser på. Lav utdanning og dårlig økonomi reduserer sjansen betydelig for å være positiv til skatt, men øker sjansen for å støtte opp om trygder og utjevning. Vi ser videre at negative holdninger til innvandrere går sammen med redusert oppslutning om velferdsstaten.

Når det gjelder artikkelens hovedanliggende, kan vi slå fast at betydningen av den kontekstuelle variabelen innvandrерandel i lokalmiljøet for holdninger til velferdsstaten er beskjeden, og for økning i innvandrерandel foreligger det ingen signifikante effekter. Kausaleffekten av innvandrерinnslaget er sterkest for holdning til utjevning, og svakest for holdning til trygdeordninger. Samtlige av de andre variablene i tabellen har større kausaleffekt på holdning til skatt og trygd, mens utdanning, politisk tillit og negative holdninger til innvandrere har lavere effekt på holdning til utjevning.

TABELL 10. Effekter på indikatorer og indeks for holdning til velferdsstaten. (Lineær regresjonsanalyse med binære variabler. Koeffisientene vist som prosentdifferanser. Ikke-signifikante resultater ($p > 0,05$) satt i parentes. NM 2003–2005)

Avhengig variabel:	Pro skatt		Pro trygd		Pro utjevning		Indeks (snitt)	
	Kausal	Direkte	Kausal	Direkte	Kausal	Direkte	Kausal	Direkte
1 Innvandrерandel	-3,7	-4,1	(-1,6)	(-2,0)	-4,6	-4,5	-3,3	-3,5
1 Økning i innvandrерandel	(0,4)	(0,0)	(-0,4)	(-0,4)	(-0,9)	(-1,1)	(-0,3)	(-0,5)
1 Utdanningsnivå	14,9	8,3	-2,6	-3,0	-4,0	-3,4	2,8	(0,6)
2 Økonomisk utsatthet	-10,5	-6,2	5,3	6,0	7,8	8,3	(0,8)	2,7
3 Kollektivismen	24,2	21,2	10,8	9,8	19,6	18,9	18,2	16,6
4 Politisk tillit	19,3	17,4	2,1	(1,1)	2,9	2,3	8,1	6,9
5 Negative holdninger til innvandrere	-11,6	-11,6	-6,3	-6,3	-3,4	-3,4	-7,1	-7,1
Andel forklart varians		0,13		0,03		0,06		0,14

For to av tre indikatorer og indeksen for støtte til velferdsstaten er den direkte effekten av innvandrerinnslaget litt sterkere enn kausaleffekten. Dette forteller at den beskjedne indirekte effekten via de mellomliggende variablene har motsatt fortegn av den direkte effekten, den er med andre ord positiv. Her finner vi igjen betydningen av at høy innvandrerandel på bostedet går sammen med redusert forekomst av negative holdninger til innvandrere, holdninger som på sin side ellers gir opphav til redusert oppslutning om velferdsstaten.

Mens innvandrerandel i lokalmiljøet ikke har noen innvirkning på våre antatte mellomliggende variabler som kan føre til svekket velferdsstøtte, viser altså denne siste multivariate analysen at det foreligger en negativ direkte effekt av innvandrerandel på holdningen til de ulike velferdsordningene. Dermed kan ikke innvandring avskrives helt i forhold til å være en utfordring for den norske velferdsstatens legitimitet. Siden det ikke er umiddelbart lett å forstå hvordan innvandrerinnslag i lokalsamfunnet i seg selv skal kunne påvirke holdningen til velferdsstaten, det vil si ha en «genuin» direkte effekt, må vi anta at det foreligger andre mekanismer enn de som er undersøkt som formidler denne påvirkningen. Å avdekke dem blir en oppgave for framtidig forskning.

OPPSUMMERING OG DISKUSJON

Ut fra antakelser i forskningslitteraturen om at innvandring og økende heterogenitet i samfunnet kan svekke oppslutningen om en sterk og omfordelende velferdsstat, har vi i artikkelen undersøkt om individers støtte til velferdsordninger i Norge varierer med andelen innvandrere i nærmiljøet deres. Analysen avdekker en viss sammenheng, men langt svakere enn hva en kunne ventet ut fra diskusjonene i litteraturen. Dette funnet faller langt på vei sammen med resultatet fra en liknende studie utført i Canada (Soroka et al. 2004), til tross for at de to landene varierer både når det gjelder erfaring med heterogenitet (Norges er av nyere opprinnelse og mindre i omfang) og nivået på velferdsordninger (Norge er en mer utbygd velferdsstat).

Den lille effekten innvandrerandel har på oppslutning om velferdsstaten, er i vår analyse en direkte effekt. De ulike hypotesene om at innvandring vil kunne påvirke individers kollektivistiske verdiorientering, tilliten til andre individer og til myndigheter, eller holdningen til

innvandrere, slik at disse formidler en negativ indirekte effekt på holdning til velferdsordninger, blir ikke bekreftet. For holdning til innvandrere finner vi i stedet at forekomsten av negative oppfatninger er mindre jo høyere andel innvandrere utgjør i bostedskommunen eller -bydelen. Spesielt gjelder dette når et relativt stort innvandrerinnslag har hatt en viss varighet. Resultatet tyder på at det å møte innvandrere i nærmiljøet skaper større fortrolighet med det fremmedkulturelle.

Så langt er det altså lite tegn til at innvandringen til Norge har hatt særlig negativ innvirkning på folks vurdering av og støtte til velferdsstaten. Er det grunn til å tro at dette vil kunne endre seg i framtiden?

Analysen viste at det er en negativ sammenheng mellom innvandrerskepsis og støtte til velferdsstaten. Hvis flere utvikler negative holdninger til innvandrere, kan dette følgelig føre til at færre slutter opp om dagens velferdsordninger. En opplevelse av å være økonomisk utsatt påvirker holdninger til innvandrere negativt, men vi fant at per i dag har innvanderandel i lokalsamfunnet ingen innvirkning på folks følelse av utsatthet. Dette kan være et resultat av de økonomisk gunstige tidene i Norge, som kommer hele befolkningen til gode. Vår studie er foretatt i en situasjon hvor krybben langt fra er tom. Dersom det i framtiden blir mindre å fordele, kan det hende at flere vil føle seg i konkurranse med innvandrere. Reaksjonen vil imidlertid trolig ikke bli en generell tilbaketrekning fra velferdsstaten, ettersom personer som føler seg økonomisk utsatt selv ofte er mottakere av offentlig støtte, men heller føre til velferdssjåvinisme – et ønske om å utelukke innvandrere fra velferdsordningene.

Sjansen for at større eksponering for innvandrere kan føre til at flere vender seg mot inkluderende velferdsordninger vil trolig også øke dersom vi får flere nyhetssaker med innvandrere i rollen som velferdsmisbrukere. Eksempler er den senere tids medieoppslag om omfattende skatteunndragelse blant drosjesjåfører med innvandrerbakgrunn i Oslo, og trygdesvindler for flere millioner kroner i et annet innvandremiljø. Det samme gjelder dersom innvandrerskeptiske grupperinger i større grad velger å framstille innvandrere som lite verdige mottakere av offentlig støtte, eller som en belastning for offentlige budsjetter, i den politiske debatten.

Blant de som på generelt nivå bekymrer seg for utfordringene som økt innvandring kan innebære for sjenerøse velferdsstater, er det to

løsningsalternativer som framstår som aktuelle. Det ene går ut på å beholde ytelsene på et høyt nivå og samtidig begrense innvandringen, det andre å begrense innvandreres rett til velferdsytelser gjennom for eksempel et mer opptjeningsbasert trygdesystem (Brochmann & Hagelund 2005). Det ligger utenfor rammen for artikkelen å ta stilling til denne avveiningen. I et legitimitetsperspektiv tillater vi oss likevel å påpeke viktigheten av at innvandrere får tilgang til inntektsgivende arbeid. Inkluderes innvandrere i arbeidslivet, slik at de blir produsenter og ikke konsumenter av velferd, gir dette mindre mulighet for å nøre opp under negative holdninger til innvandrere i befolkningen, og mindre sannsynlighet for at innvandrerskepsis skal føre til ønsker om innskrenkninger i velferdsordningene.

VEDLEGG: OPERASJONALISERING AV VARIABLENE

Innvandrerprosent: Andel personer fra Afrika, Asia, Sør- og Mellom-Amerika i respondentens bostedskommune (med Oslo delt inn i fire bydeler) i 2005. Kontinuerlig variabel (prosent med 1 desimal). Inndelt i kvintiler med nedre grense for intervallene: 0 – 2,3 – 3,3 – 5,1 – 6,5. Dikotomisert slik at fordelingen blir jevnest mulig (1: minst 4,3 prosent). Kilde: SSB.

Endring i innvandrerprosent: Differanse 2005–1993 (bydeler i Oslo) / 1994 (kommuner) for respondentens bostedskommune/bydel (i 2005). Kontinuerlig variabel. Dikotomisert slik at fordelingen blir jevnest mulig (1: økning på minst 2,1 prosentpoeng). Kilde: SSB.

Utdanning: dikotomisert: 1= høyeste utdanning på universitetsnivå (mer enn 12 års skolegang + studier).

Støtte til en omfordelende velferdsstat: Additiv indeks (0–3) basert på de tre spørsmålene nedenfor om trygd, utjevning og skatt. Indeksen normert til å variere mellom 0 og 100 (tilsvarer snitt i forekomst for de tre indikatorene). Dikotomisering: skåre 1 vist med kursiv.

Trygd: Mange mener at vi etter hvert har fått mer enn nok av trygder, og at vi bør søke å begrense dem i fremtiden, mens andre hevder at vi bør opprettholde våre trygdeordninger, og om nødvendig bygge

dem videre ut. Hva er din mening? Bør bli mindre / *Opprettholdes som nå* / *Bygges videre ut* / Vet ikke.

Utjevning: La oss tenke oss to personer som diskuterer noen aktuelle spørsmål. Hvem er du mest enig med, A eller B? A: Her i Norge er vi kommet så langt i å redusere økonomiske forskjeller som det er ønskelig å gå / B: *Forskjellene i folks økonomiske evne er fortsatt så store at myndighetene må se det som en hovedoppgave å minske dem* / Umulig å velge.

Skatt: Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander? – Det er nødvendig med et høyt skattenivå for å opprettholde viktig offentlig virksomhet: Helt uenig / Delvis uenig / *Delvis enig* / Helt enig / Helt umulig å svare.

Kollektivism (ønske om en sterk og aktiv stat): Additiv indeks med fem påstander om statens rolle (hver kodet 0–4), normert til å variere 0–100. Dikotomisert 0–45/50–100, som gir 54 prosent med høy skåre i 2003–2005.

Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander? Helt uenig / Delvis uenig / Helt umulig å svare / Delvis enig / Helt enig:

- Selv anerkjente bedrifter kan komme til å lage dårlige og uholdbare ting hvis myndighetene ikke fører kontroll.
- Det er for mye statlig innblanding og regulering i dagens samfunn.
- Mange oppgaver ville bli bedre og billigere løst, dersom de ble overført fra det offentlige til private selskaper.
- Full sysselsetting kan lettere trygges hvis staten får mer innflytelse over bankenes og bedriftenes virksomhet.
- Det er fint med private skoler eller sykehus. Dermed kan de som ønsker det få bedre utdanning og helsestell ved å betale noe ekstra.

Personlig tillit: Synes du i det hele tatt at man kan stole på de fleste mennesker, eller synes du at en ikke kan være forsiktig nok i omgangen med mennesker? *Kan stole på de fleste* / Kan ikke være forsiktig nok / I tvil. Dikotomisering: skåre 1 vist med kursiv.

Politisk tillit: Additiv indeks (0–3) basert på tre spørsmål kodet 0 og 1 (svar som gir skåre 1 kursivert). Indeksen normert til å variere mellom 0 og 100 (tilsvarer snitt i forekomst for de tre indikatorene). Indeksen dikotomisert: 0–1=0, 2–3=1. I 2003–2005 er prosenten med høy skåre 60.

- Folk føler frykt for ulike ting i tilværelsen. Hvor stor frykt føler du for hver av følgende ting: – Å bli urettferdig behandlet av det offentlige. Stor / En viss / *Liten eller ingen*.
- Hvor stor tiltro har du til følgende institusjoner som finnes i vårt samfunn: – Stortinget. – Domstolene. *Svært stor tiltro / Ganske stor tiltro / Litt tiltro / Ingen tiltro / Vet ikke*.

Negative holdninger til innvandrere: Additiv indeks (0–5) basert på de fem spørsmålene nedenfor (de tre for kulturell skepsis, økonomisk skepsis, begrens innvandringen), med det mest negative svaralternativet for hvert spørsmål kodet 1. Dikotomisert 0–2=0 og 3–5=1. I 2003–2005 er prosenten med høy skåre 44.

Kulturell skepsis: Additiv indeks basert på tre spørsmål (kodet 0–4), dikotomisert 0–7 / 8–12, som gir 43 prosent med høy skåre i 2003–2005.

- Hvor enig eller uenig er du i følgende påstand? – En bør kunne kreve at utlendinger som kommer for å bosette seg i Norge lever som nordmenn (Helt enig=4, ... helt uenig=0).
- To personer diskuterer hvilke virkninger det kan få at det er kommet innvandrere fra fremmede kulturer til Norge. Hvem er du mest enig med, A eller B? A sier: Innvandrere bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst, osv. (=0). B sier: Innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur (=4). Umulig å velge (=2).
- Nedenfor følger en liste over ting som nylig har skjedd eller fortsatt skjer i Norge. Vi vil gjerne vite hva du synes om disse.
– At vi har fått muslimske trossamfunn i Norge. Er dette noe du liker og synes er riktig? (=0) Eller er det noe du ikke liker og synes er galt? (=4) Eller er det noe du ikke er opptatt av, og verken synes er riktig eller galt? (=2)

Økonomisk skepsis: Hvem er du mest enig med, A eller B? *A sier: Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de selv ikke har vært med på å skape.* B sier: Innvandrere er dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv. Umulig å velge. Dikotomisering: skåre 1 vist med kursiv.

Begrense innvandring: Spørsmål om samfunnspolitiske saker som det er spesielt viktig å løse i Norge (mulig å krysse av for flere):
– Begrense innvandringen.

Økonomisk utsatthet: Additiv indeks basert på fire dikotomiserte spørsmål (svar som gir skåre 1 kursivert). Indeksen dikotomisert slik at 1=2–4 (minst to høye skårer); 0=0–1 (ingen / én høy skåre). I 2003–2005 er prosenten med høy skåre 31.

- Når du sammenlikner deg med andre nordmenn, hvordan er din økonomiske situasjon? Er den: *Mye bedre enn gjennomsnittet / Litt bedre enn gjennomsnittet / Som gjennomsnittet / Litt dårligere enn gjennomsnittet / Mye dårligere enn gjennomsnittet.*
- Hvordan opplever du din økonomiske situasjon? Trenger du egentlig mer penger enn du har for å kunne leve et tilfredsstillende liv, klarer du deg med dine nåværende inntekter, eller ville det være mulig for deg å klare deg med mindre dersom du måtte? *Trenger mer penger / Klarer meg med det jeg har / Kunne klare meg med mindre.*
- Hvordan vil etter din mening din økonomiske situasjon utvikle seg i løpet av de neste 12 måneder? Bli vesentlig forbedret / Noe forbedret / Som nå / Vet ikke / *Noe forverret / Vesentlig forverret.*
- Folk føler frykt for ulike ting i tilværelsen. Hvor stor frykt føler du for: Ikke klare deg økonomisk? *Stor / En viss / Liten – ingen.*

Noter

1. Banting (2000) hevder imidlertid at andre faktorer spilte inn og avgjorde betydningen etnisk-språklig heterogenitet fikk ved utformingen av velferdsstatene. Dette gjaldt ikke minst de politiske institusjonenes struktur. Sterkt heterogene land som i tillegg hadde fragmenterte, desentraliserte politiske institusjoner, endte opp med relativt svake velferdsstater, slik som USA, Canada og Sveits. Mens for Østerrike, Belgia og Nederland, stater med sentraliserte institusjoner og en konsensustradisjon, fikk ikke heterogeniteten en tilsvarende negativ innvirkning på omfanget av velferdsordningene.
2. En norsk forsker som har brukt en tilsvarende argumentasjon, er Ottar Brox (2005).
3. David Goodhart er redaktør av *Prospect Magazine*, et månedlig britisk nyhetsmagasin med fokus på kultur, økonomi og politikk. Det aktuelle essayet stod i februar 2004, og utløste en debatt med innlegg fra kjente forskere på feltet som Keith Banting, Will Kymlicka, Bhikhu Parekh, Saskia Sassen, Bernard Crick og Nathan Glazer.
4. Andre forfattere som har fremmet ulike varianter av økonomiske forklaringer er Bonacich (1972), LeVine og Campbell (1972), Yinger (1983), Gundelach (1992) og Nannestad (1999).
5. Jfr. Togeby's tittel på en artikkel fra 1997, *Er vi ved at vænne «os» til «dem»?.*
6. Spørreundersøkelsenes utvalg er landsrepresentative for befolkningen fra 15 år og oppover. Antall respondenter har økt fra 2200 i 1985 til rundt 4000 i de siste rundene. Når det gjelder gjennomføringen av undersøkelsene, stilles de innledende spørsmålene av en intervjuer. Til å begynne med ble dette gjort ved besøksintervju, men fra og med 1997-runden gikk man over til telefonintervju. Deretter besvarer respondenten hovedtyngden av spørsmålene i et selvutfyllingsskjema. Norsk Monitor har gode svarandeler sammenliknet med hva en vanligvis oppnår i slike undersøkelser. For å øke representativiteten blir utvalgene dessuten veid ut fra SSBs befolkningsstatistikk i forhold til en matrise for alder, kjønn og bosted. For mer informasjon om Norsk Monitor, se Hellevik (1996).
7. Et tegn på at denne gruppen av innvandrere ikke kommer med, er at det på et spørsmål i 2001-runden om religion, besvart ved selvutfylling, bare var 3 personer av 4000 (0,07 prosent) som krysset av for muslim. I 2005 er det stilt spørsmål om hvor en bodde i hoveddelen av oppveksten. Her er det 11 personer, det vil si 0,3 prosent, som oppgir et land i Afrika, Asia, Sør- eller Mellom-Amerika.
8. Tidsspennet gjelder for kommuner, for bydeler blir tidsspennet fra 1993 til 2005 (se vedlegg).
9. Respondentfilen inneholder opplysninger om bostedskommune og postnummer. Det siste er brukt til å fordele personer bosatt i Oslo på fire hovedområder, i noen analyser slått sammen til tre. Det knytter seg en viss usikkerhet til denne koblingen, ettersom en del postnummer går over flere bydeler. De ble klassifisert ut fra kriterier om hvilket hovedområde flertallet av berørte bydeler tilhørte. Tvilstilfeller ble ikke plassert i bydel, men gitt gjennomsnittstallene for hele Oslo som innvandrerprosent.
10. Med de tre variablene dikotomisert er effekten av utdanning på følelse av økonomisk utsatthet -0,15, mens effekten av utsatthet på negative holdninger er 0,09. Dette gir en indirekte effekt som ikke er på mer enn -0,01, det vil si bare ett prosentpoeng, sammenliknet med en direkte effekt av utdanning på følelse av utsatthet på -0,21.
11. Personlig tillit er utelatt fra analysen siden denne variabelen ikke er med i 2003-runden. De to variablene for innvandrerinnslag, nivå og endring, er som tidligere nevnt så høyt korrelert (0,67) at vi nærmer oss et multikollinearitetsproblem. Imidlertid har vi gjennomført tilsvarende analyser der disse variablene er erstattet av tre dummyvarianter som representerer de fire kombinasjonene av verdier på de to dikotome varia-

blene. Resultatene samsvarer godt med det som vises i tabell 10, ved at forskjellene i første rekke går mellom de to gruppene med høyt nivå og de to med lavt, mens variasjonen avhengig av endring er mer beskjeden.

Referanser

- Alesina, Alberto & Edward L. Glaeser (2004), *Fighting poverty in the us and europe. A world of difference*. Oxford: Oxford University Press.
- Banting, Keith G. (2000), «Looking in three directions. Migration and the European welfare state in comparative perspective». I: Michael Bommers & Andrew Geddes, red., *Immigration and welfare. Challenging the borders of the welfare state*. London/New York: Routledge.
- Bjørklund, Tor & Jo Saglie (2000), *Lokalvalget i 1999. Rekordlav og rekordhøy deltakelse*. ISF rapport nr. 12. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bonacich, Edna (1972), «A theory of ethnic antagonism: The split labor market». *American Sociological Review*, 37:547–559.
- Brochmann, Grete & Anniken Hagelund (2005), *Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser. Nordisk kunnskapsstatus*. København: Nordisk Ministerråd.
- Brox, Ottar (2005), *Arbeidskraftimport: Velferdsstatens redning – eller undergang?*. Oslo: Pax.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990), *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Fox, John (1997), *Applied regression analysis, linear models, and related methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Freeman, Gary P. (1986), «Migration and the political economy of the welfare state». *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 485:51–63.
- Gilens, Martin (1999), *Why Americans hate welfare. Race, media, and the politics of antipoverty policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goodhart, David (2004), «Too diverse?». *Prospect Magazine*, februar 2004.
- Goul Andersen, Jørgen (2006), *Immigration and the legitimacy of the scandinavian welfare state: some preliminary danish findings*. AMID Working Paper Series 53. Aalborg: Aalborg University, Centre for Comparative Welfare Studies.
- Gundelach, Peter (1992), «Danskernes intolerance». *Dansk Sociologi*, 1:4–22.
- Gaasholt, Øystein & Lise Togeby (1994), «Modviljen mod de fremmede. Er den bestemt af interesser eller ideologi?». *Politica*, 26:71–87.
- Gaasholt, Øystein & Lise Togeby (1995), «Interethnic tolerance, education, and political orientation: Evidence from Denmark». *Political Behavior*, 17:265–285.
- Hellevik, Ottar (1984), *Introduction to causal analysis. Exploring survey data by crosstabulation*. London: George Allen & Unwin.
- Hellevik, Ottar (1996), *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985–1995*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellevik, Ottar (2003), «Kvantitativ analyse: Statistisk raffinement versus mening». *Sosiologisk tidsskrift*, 10:54–74.
- Hellevik, Ottar (under utgivelse), «Linear versus logistic regression when the dependent variable is a dichotomy». *Quality & Quantity*.
- Hernes, Gudmund & Knud Knudsen (1990), *Svart på hvitt: norske reaksjoner på flyktninger, asylsøkere og innvandrere*. FAFO-rapport nr. 109. Oslo: Fagbevegelsens senter for forskning, utredning og dokumentasjon.

- Hernes, Gudmund & Knud Knudsen (1994), «Klimaskifte? Norske reaksjoner på flyktninger, asylsøkere og innvandrere 1988–1993». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 35:319–343.
- Inglehart, Ronald & Wayne E. Baker (2000), «Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values». *American Sociological Review*, 65:19–51.
- Korpi, Walter (1983), *The democratic class struggle*. Boston: Routledge and Kegan Paul.
- LeVine, Robert A. & Donald T. Campbell (1972), *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior*. New York: John Wiley & Sons.
- Miller, David (1995), *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.
- Nannestad, Peter (1999), *Solidaritetsens pris. Holdningen til indvandrere og flygtninge i Danmark 1987–1993*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Quadagno, Jill (1994), *The colour of welfare: How racism undermined the war on poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Sears, David O., Carl P. Hensler & Leslie K. Speer (1979), «Whites' opposition to 'busing': Self-interest or Symbolic Politics?». *American Political Science Review*, 73:369–384.
- Skog, Ole-Jørgen (1998), *Å forklare sosiale fenomener. En regresjonsbasert tilnærming*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Soroka, Stuart N., Richard Johnston & Keith Banting (2004), «Ethnicity, trust, and the welfare state». I: Philippe Van Parijs, red., *Cultural diversity versus economic solidarity. Proceedings of the Seventh Francqui Colloquium, Brussels, 28 February–1 March 2003*. Bruxelles: De Boeck.
- Stephens, John D. (1979), *The transition from capitalism to socialism*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Stouffer, Samuel A. (1949), *The American soldier*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Togeby, Lise (1997), «Er vi ved at vænne 'os' til 'dem'? Ændringer i danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere, 1993–96». *Politica*, 29:70–88.
- Yinger, Milton J. (1983), «Ethnicity and political change: The interactions of structural, cultural and personality factors». *Ethnic and Racial Studies*, 6:395–409.

På kino uten kontroll

En kommentar til Christer Thrane: Filmkritikkens og distribusjonens rolle for filmers økonomiske suksess

TARJEI HAVNES
tarjei.havnes@econ.uio.no

FREDRIK WILLUMSEN
f.h.willumsen@econ.uio.no

I *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 4/2006 diskuterer Christer Thrane filmkritikkens og distribusjonens rolle for filmers økonomiske suksess. Utgangspunktet for artikkelen er å rette «*søkelyset mot hvordan filmkritikk og forhold rundt distribusjon påvirker billettinntektene til filmene som hadde premiere på norske kinoer i løpet av 2003 og 2004*» (Thrane 2006:492–493, vår utheving). Et sentralt funn er at filmkritikernes dom har stor betydning for hvor store inntekter en film spiller inn på kino. Ifølge Thrane vil ett øye mer på kritikerterningen i snitt bety at filmen får fra 41 til 68 prosent høyere inntekter. Når kvalitet og distribusjon utelates, gir kritikken 56 prosent effekt (i vårt utvalg, se under).

Problemstillingen Thrane tar opp er både interessant og viktig, særlig i et samfunn der kultur- og rekreasjonskonsum legger beslag på en stadig større

Forfatterne ønsker å takke Christer Thrane for sjenerøst å dele sitt datamateriale, i tillegg til Kalle Moene, Erling Barth, Jo Thori Lind, Espen Henriksen og deltakerne på frokostseminaret for ph.d.-stipendiater ved Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo, for gode kommentarer og innspill.

andel av folks inntekter. I hvilken grad mediene yter påvirkning på folks valg, er spesielt viktig for opplevelsesgoder, der folk ofte må basere seg på såkalte ekspertuttalelser.

Imidlertid er det flere problemer med den empiriske metoden forfatteren anvender og de slutningene han trekker. For det første utelater modellene kvalitet, og overvurderer dermed effekten av filmkritikken. For det andre må distribusjonen rimeligvis i stor grad bestemmes av forventet inntjening, og kan dermed ikke analyseres med Thranes metoder.

Særlig er det problematisk at han ikke ser ut til å ta inn over seg at filmens kvalitet vil spille en avgjørende rolle, både for kritikernes og kinogjengernes dom. I alle testene står kvalitet uobservert, og siden kvalitet og kritikk henger sammen, plukkes effekten av en films høye kvalitet opp i anmeldernes gode kritikk. Dermed ser det ut som om kritikernes terningkast har en sterkere virkning enn vi må anta at de har i virkeligheten.

Studerer man for eksempel bilmagasinenes anmeldelser av biler og salget av nye biler på det norske markedet, vil man opplagt finne at kjøperne er villige

til å betale mer for biler som har fått gode anmeldelser. Betyr det nødvendigvis at bilanmelderne øver stor makt over etterspørselen i bilmarkedet? Nei, men siden bilmagasinenes anmeldere observerer de samme bilene som bilkjøperne, og siden de alle liker raske, kraftige, komfortable, sikre og energieffektive biler, så vil også vurderingene likne hverandre. For å finne effekten på bilkjøp av positive kritikker, kan en altså ikke bruke enkel regresjonsanalyse hvor betalingsvilligheten er forklart med omtale i bilmagasiner, uten samtidig å kontrollere for bilenes kvalitet. På samme måte må man bruke en annen framgangsmåte enn Thrane for å finne effekten av terningkast på filmers billettinntekter.

For å kunne se effekten av filmanmeldernes terningkast, må vi altså kontrollere for filmens kvalitet. Én måte å kontrollere for kvalitet på, er å bruke anmeldelser som det norske kinopublikummet ikke kjenner til, og som dermed ikke kan ha påvirket dem. I denne artikkelen ser vi nærmere på Thrane's analyse, og gjentar hans analyser der vi kontrollerer for kvalitet ved hjelp av filmkritikker fra Sverige, Danmark og USA. Resultatene viser at høye terningkast fortsatt ser ut til å gi høyere inntekter i utvalget. Estimaten er imidlertid ikke lenger statistisk signifikant. I vår foretrukne spesifikasjon tilsier våre punktestimater at ett øye mer på terningen gir sju prosent økning i inntektene. Kvalitet har som forventet en positiv effekt.

GJENNOMGANG AV THRANES METODIKK

Thrane bruker data for filmer som hadde premiere på kino i 2003 og 2004, totalt 437 filmer, i hovedsak innhentet fra bransjeorganisasjonen Film & Kino. Her finnes observasjoner av bl.a. tittel,

besøkstall, totale billettinntekter, premie-redato og distributør. For disse filmene har han i tillegg samlet inn anmeldelser i form av terningkast fra tre toneangivende norske aviser: VG, Dagbladet og Aftenposten. Gjennomsnittlig terningkast fra disse avisene brukes som uavhengig variabel for å hente ut informasjon om kritikkers effekt på inntektene.

Thrane tar også med antall kopier av filmen som er sendt ut til kinoene som forklaringsvariabel, i praksis altså et mål på hvor mange saler som viser filmen. Inntektene tillates også å avhenge av kvartalet for premiere, distributør, sjanger og produksjonsland.

Ifølge Thrane's estimater har kritikerne stor makt: hvert nytt øye på terningen medfører over 50 prosent høyere inntekter. Det virker kanskje ikke så overraskende at en film som får terningkast seks normalt får nesten fire ganger høyere inntekter enn en som får laveste terningkast. Men for oss virker det i hvert fall meget overraskende at den samme filmen normalt får mer enn dobbelt så høye inntekter som en film tildelt en hederlig firer på terningen.¹

Utelatt forklaringsvariabel:

Filmens kvalitet

Det virker som nevnt opplagt at estimaten på terningkast inkluderer effekten av kvalitet. Sett at kinogjengere tar utgangspunkt i to kilder for å avgjøre om de skal se en film: for det første terningkast, og for det andre alt annet de hører om filmen fra uavhengige kilder. Dette siste kan altså inkludere det man hører om filmen direkte og indirekte fra venner og bekjente, og andre kilder som vitner om filmens kvalitet. Hvis dette er en riktig beskrivelse av virkeligheten, har vi en utelatt variabel som er korrelert med en forklaringsvariabel. Da vet vi at estimatoren

på effekten av kritikker verken er forventningsrett eller konsistent (se for eksempel Cameron & Trivedi (2005:92–93) eller Greene (2003:148–149)).

Den virkelige effekten vil i vårt tilfelle antakelig være mindre enn estimert, og kan i prinsippet være både null og negativ. Siden effekten av en utelatt variabel er en funksjon av alle estimatorene og korrelasjonene i modellen, kan vi ikke uten videre si noe om hvilken vei skjevheten går. Hvis kritikken imidlertid ikke er korrelert med noen av de andre variablene som er tatt med, kan vi med stor grad av sikkerhet si at den virkelige effekten skal være mindre enn estimert (gitt at argumentet om sammenhengen mellom kritikker og kvalitet holder stikk).

Thranes estimering gir i seg selv altså lite eller ingen informasjon for å si noe om en eventuell kausalitet fra kritikker til filmers økonomiske suksess. Vi kan kun si at de to samvarierer, noe som vel ikke kan sies å være et oppsiktsvekkende resultat som sådan. Som Thrane selv er inne på, er *«ideen om influering mer interessant enn tanken om prediksjon, som vel ikke kan sies å være noe annet enn en black-box forklaring ...»* (s. 494). *Influering* brukes her om kausalitet, mens *prediksjon* innebærer samvariasjon uten kausalitet. I parentes bemerket ligger det i statistikkens natur at vi kun observerer samvariasjon, og at enhver kausal sammenheng følger fra teori. Etter vår oppfatning er den kausale sammenhengen vi beskriver over plausibel og rimelig.

*Endogen forklaringsvariabel:
Filmens distribusjon*

I Thranes modell (3) og (4) hentes også antallet kopier filmen er distribuert i inn som en forklaringsvariabel. Et rasjonale

for dette kan være det faktum at det mange steder er et begrenset antall saler. Antallet kopier en film distribueres i, vil derfor til en viss grad bestemme kostnaden kinogjengeren betaler for å se filmen: Når en film bare settes opp på utvalgte kinoer, blir blant annet reiseavstanden for mange potensielle publikum større. Vi kan derfor si at transportkostnadene i snitt blir høyere for filmer som distribueres i små antall, og at besøket og inntektene i snitt kan bli lavere for disse filmene. Tilsvarende får filmer som distribueres i store antall et konkurransefortrinn, og må forventes å tiltrekke seg flere besøkende.

Antallet kopier må imidlertid rimeligvis være endogen, eller avhengig, i denne spesifikasjonen, siden det virker urimelig at distributørene ikke vurderer filmens inntektspotensial når de avgjør omfanget av distribusjonen. Etter samtaler med Oslo kinematografer og United International Pictures, som i Norge distribuerer filmer for Universal og Paramount, har vi brakt på det rene at filmenes distribusjon i premierehelgen i hovedsak avgjøres av det forventede inntektspotensialet, i tillegg til filmselskaps eventuelle ønsker om å gjøre en film populær. Det finnes i tillegg ordninger hos bransjeorganisasjonen Film & Kino, der distributørene kan søke støtte til distribusjon. For eksempel er rikslanseeringsordningen opprettet med sikte på å

sikre ekstra kopier av særlig populær film til kinoer over hele landet og bidra til øket omløps hastighet på gode filmer med godt besøkspotensial. Ordningen sikrer små kinoer premiere på store filmer samtidig som de større kinoene.³

Slike ordninger kan opplagt gjøre endogenitetsproblemet enda større.

Det er også slik at når filmer gjør det uventet godt på norske kinoer, kan distributøren hente inn flere kopier til utsending i markedet. Dette har de siste årene for eksempel vært tilfellet for filmer som Tim Burtons *Charlie og sjokoladefabrikken*, sangfuglene i *Heftig og begeistret* og Kevin Spaceys midtlivskrise i *American Beauty*. Nok en gang vil endogenitetsproblemet forverres, og estimatene i analysene blir mindre pålitelige.

Normalt må vi dermed kunne anta at en film som distribueres i stor skala også forventes å appellere til et stort kinopublikum. Siden innbringende filmer kan etterdistribueres, og hvis distributørene som hovedregel gjør noenlunde riktige vurderinger, vil altså distribusjonen avhenge positivt av inntektene. Fra standard økonometri vet vi da at ikke bare er estimatoren på effekten av distribusjon forventningsskjev og inkonsistent, denne skjevheten rammer også alle de andre estimatorene (se for eksempel Biørn (2003:kapittel 7) eller Cameron & Trivedi (2005:92)).

Det er for eksempel ikke riktig å hevde med bakgrunn i estimatene fra modell (3) (se tabell 3 i denne artikkel) at «animasjoner faktisk genererer lavere inntekter enn dramaer, og altså ikke høyere – slik modell (2) viste» (s. 504). Dette kan like gjerne tolkes som et tegn på at distributørene tar hensyn til at animasjoner normalt spiller inn mer enn dramaer, og at de derfor også distribueres i flere kopier.

Det er heller ikke riktig å konkludere med at «det norske kinomarkedet [...] i stor grad er tilbudsstyrt», på bakgrunn av at elastisiteten på antall kopier estimeres til å være større enn én. Dette ville teoretisk i tillegg bety at distributørene kunne tjene stort på å sende ut flere kopier, noe som det i så fall virker rime-

lig å tro at de ville lagt merke til og tilpasset seg. Nok en gang, i den grad distributørene har tatt hensyn til forventet inntekt når de har bestemt antall kopier, vil ikke denne variabelen tilfredsstille de fundamentale kravene til en uavhengig variabel i regresjonssammenheng. Den estimerte modellen kan ikke gis noen meningsfull tolkning i denne sammenhengen.

Problemene vil være enda større når Thrane tar med interaksjonen mellom terningkast og distribusjon, siden endogeniteten der tas inn dobbelt, med størst vekt på filmer med gode kritikker. Tolkninger med bakgrunn i disse kan ikke forsvares.

Thrane viser på s. 495 til annen eksisterende forskning på området i sin videre argumentasjon for å ta med antall kopier som uavhengig variabel. Imidlertid er det uklart hvorvidt alle disse forfatterne har ønsket å avsløre de *partielle effektene* av eksempelvis kritikk og distribusjon. I stedet ser det ut til at i hvert fall enkelte av forfatterne har som mål å kunne predikere billettinntektene. I denne sammenhengen kan det være fornuftig å inkludere også endogene størrelser, da disse inkluderer informasjon som distributørene har, men som er uobserverbare for økonometrikeren.

Neelamegham og Chintagunta (1999) gjør det for eksempel klart allerede i tittelen at deres mål er «[...] to forecast *New Product Performance*», og foretar i artikkelen ingen partielle analyser med sine estimerte modeller. En annen av studiene Thrane siterer har til og med endogeniteten til distribusjonen som sitt hovedtema (screens, som igjen er bestemt av antall kopier ute på markedet). Dette avsløres allerede i artikkelens innledende sammendrag: «*Our findings emphasize the importance of considering the*

endogeneity and simultaneity of audience and exhibitor behavior» (Elberse & Eliashberg 2003:329).

Å instrumentere bort problemet

Imidlertid er det også grunn til å tro at nivået på distribusjonen tar opp andre effekter som potensielt kan påvirke inntektene, på toppen av den direkte effekten ved begrensningene i kapasiteten vi nevnte tidligere. For eksempel er det all grunn til å tro at markedsføring og avis-omtale, uavhengig av anmeldelser, vil øke besøket og dermed inntektene. Normalt vil vi videre anta at distributørene sender ut flere kopier av filmer som de markedsfører sterkt eller som får mye omtale, og at sterkt markedsførte filmer i sin tur får mer omtale. Det virker heller ikke urimelig å anta at disse filmene får høyere karakterer i snitt. Ideelt sett ville vi kontrollert for disse effektene separat, eller alternativt ved å bruke metoder for å fjerne endogeniteten i antallet kopier.

Standard framgangsmåte for å håndtere endogenitetsproblemer, er å instrumentere for den endogene variabelen. Det sentrale her er at instrumentet man bruker ikke selv påvirker den avhengige variabelen i regresjonen, annet enn gjennom den variabelen det instrumenterer for. Altså, når vi skal finne et instrument for distribusjonsomfanget, er det avgjørende at denne eller disse ikke er korrelert med noen av de andre variablene i spesifikasjonen. Hvis instrumentet er korrelert med billettinntekter direkte, er instrumentet ugyldig, og problemet står fortsatt uløst.⁴ Når Thrane i siste sluttnoter kommenterer endogenitetsproblemet, er derfor den foreslåtte instrumenteringen med sjanger, produksjonsland, distributør og premieredato ikke gyldig uten at resten av spesifikasjonene er gale,

da instrumentene jo brukes som forklaringsvariabler i regresjonsmodellene ellers i artikkelen.

Til denne artikkelen har vi ikke data som er egnet til å foreta en slik instrumentering. Vi viser heller til Elberse og Eliashberg (2003), og overlater undersøkelsen av disse effektene i Norge til videre forskning.

ESTIMERING KONTROLLERT FOR KVALITET

I det følgende vil vi kort skissere en framgangsmåte som kan forbedre analysen i Thrane (2006), og i beste fall isolere den direkte effekten av terningkast ved å kontrollere for filmens kvalitet. Vi presenterer deretter resultatene av å anvende denne metoden på Thranes datasett.

Vårt formål er altså å kontrollere for kvalitet i analysen til Thrane. Vi har ikke tilgang på data som gir oss mulighet til å løse endogenitetsproblemet, men inkluderer i det følgende disse spesifikasjonene for å gjøre sammenlikningen med Thrane gjennomslutlig.

Først og fremst gjelder det å finne et mål på kvalitet som vi kan inkludere i regresjonen for å estimere effekten av kritikker. Et egnet instrument til denne oppgaven er faktoranalyse. Stilisert er vårt argument at kritikernes dom har to komponenter: på den ene siden en generell 'kvalitet', og på den andre den enkelte kritikerens subjektive oppfatning. I faktoranalyse utnytter man nettopp en slik struktur til å hente ut mål på felleskomponenten kvalitet. For å kunne anvende denne metoden, er vi avhengige av å ha flere variabler der faktoren inngår. I analysen har vi til dette formålet gjort bruk av anmeldelser fra Sverige, Danmark og USA, i tillegg til de norske terningkastene.

Måling av kvalitet

Et godt mål på kvalitet i vår sammenheng er en uavhengig vurdering av filmens kvalitet, foretatt i et forum der norske kinogjengere ikke normalt vil søke informasjon om filmen. Den bør i tillegg være foretatt av noen som med rimelighet kan antas å dele det gjennomsnittlige publikummets oppfatning av kvalitet. Helst bør vurderingen altså være foretatt nær det norske kinopublikummet, i så vel tid som kultur. Som uavhengige mål på kvalitet har vi i denne undersøkelsen brukt kritikker fra Sverige, Danmark og USA.

Svenske anmeldelser er samlet fra fire svenske aviser: Aftonbladet, Arbetarbladet Gävle, Expressen og Göteborgsposten. Her brukes en skala som likner mye på de norske terningkastene, men som i stedet spenner fra en minus til fem pluser. Dataene er samlet inn fra aftonbladet.se og bioprogrammet.nu. 74 av filmene i vårt utvalg var ikke å finne i disse databasene.

Danske og amerikanske anmeldelser er gjennomsnitt fra ulike kilder, samlet fra henholdsvis scope.dk og rottentomatoes.com. Skalaen i begge disse databasene går fra 0 til 100. Oversetting av titlene til engelsk, norsk og svensk fra språket i databasen vi fikk oversendt fra Thrane, er gjort ved hjelp av dagbladet.no, vg.no, lovefilm.se og imdb.com. Produksjonsår er innhentet fra bioprogrammet.nu og imdb.com.⁵ For ytterligere beskrivelse av datasettet henviser vi til Thrane.

Så vel gjennomsnittlige karakterer som variasjonen i anmeldelsene er ulik i de forskjellige landene. Men om skalaen kritikere bruker ikke er lik, eller om de bruker skalaen marginalt forskjellig, er ikke problematisk for oss her. Så lenge kritikere gjennom karakterene gir uttrykk for sin oppfatning om filmens

kvalitet, og dette kvalitetsbegrepet likner over landegrensene, kan variabelen i analysen hente ut kvalitetseffekten fra de norske terningkastene.

Som nevnt utnytter framgangsmåten vi bruker at kritikkerne har en felles komponent, kvalitet, og bruker samvariasjonen mellom alle anmeldelsene til å kvantifisere denne faktoren. Dette målet kan vi så bruke til å isolere effekten av kritikker ut over at de gir en indikasjon om filmens kvalitet.⁶

Poenget er altså at norske og utenlandske kritikker kan være like gode mål på kvalitet hver for seg, men at det bare er de norske kritikerne som påvirker kinopublikummet i Norge. Selv om norske og svenske kritikere forsøker å gi uttrykk for sin oppfatning om filmens kvalitet, er det nemlig mange grunner til at terningkastene til enkeltfilmer kan bli forskjellige hos ulike kritikere. Hvis kvalitet for eksempel er et sammensatt begrep, slik at bl.a. så vel plot, skuespillerprestasjoner og manus som lys, lyd og klipping kan være av høy eller lav kvalitet, kan ulike kritikere vekte disse dimensjonene forskjellig. På samme måte kan en film ligge mer eller mindre midt mellom to terningkast, og det endelige utfallet i en enkelt anmeldelse kan dermed være tilfeldig.

Terningkastet kan altså ses på som realiseringen av en stokastisk variabel. Testen på hvorvidt kritikere påvirker kinogjengerne, blir i vår modell en test av hvorvidt den delen av kritikkerne som er tilfeldig, påvirker billettinntektene; dvs. hvorvidt det stokastiske feilleddet i norsk karaktersetting, målt ved avviket fra den estimerte kvaliteten, er positivt korrelert med inntekter. Med andre ord studerer vi hvorvidt det er slik at når norske kritikker *tilfeldigvis* er høye, relativt til kvaliteten, er også billettinntektene høye, relativt til sammenliknbare filmer.

TABELL 1. *Variablenes korrelasjon med den estimerte faktoren*

Variabel	Faktor
Norske kritikker	0,9108
Svenske kritikker	0,9011
Amerikanske kritikker	0,9385
Danske kritikker	0,9219

Tabell 1 viser hvor mye av variasjonen i de enkelte kritikkene som kan forklares med fellesfaktoren. Som antatt er denne forklaringskraften svært høy. Dette indikerer to ting: for det første at kritikere i stor grad forsøker å formidle sin oppfatning om filmens kvalitet, og for det andre at deres oppfatning om denne kvaliteten likner. Siden vi har brukt et gjennomsnitt av anmeldelser, er dette å forvente.⁷

Det kan være vanskelig å få tak på hva faktoren egentlig måler, og det er langt fra opplagt at et abstrakt begrep som 'kvalitet' er beskrivende. Det synes imidlertid klart at kritikere *ikke* bedømmer filmer isolert fra objektive konsepter om hva som gjør en film god.

For å gi et inntrykk av hva faktoren måler, viser vi i tabell 2 estimatet for et utvalg filmer, samt anmeldelsene de har fått i Norge og billettinntekter. Maksimal kvalitet målt i utvalget er 2,03, mens minimal kvalitet her er -2,3. Gjennomsnittet er null og variansen en.

Avgrensning av utvalget

Et problem for selve utvalget av filmer kan være at kritikere vanligvis er mer positive til filmproduksjoner fra hjemlandet, og at disse dermed får bedre kritikker enn utenlandske filmer, uavhengig av kvaliteten. I så fall kan for eksempel svenske kritikker være et dårlig mål for kvalitet i vurderingen av svenske filmer. Dersom svenske kritikere er mer positive til svenske filmer enn deres norske kolleger, vil deres vurderinger i mindre grad fange opp kvaliteten sett med norske øyne. I vårt datasett får de 36 norske filmene i snitt terningkast 4,25 av norske kritikere, mens de 403 utenlandske filmene i snitt bare får 3,78. Samtidig får de 16 svenske filmene 3,20 i snitt i de svenske avisene, mens snittet for de utenlandske er 2,66.⁸ Det kan altså se ut som

TABELL 2. *Utvalgte filmer og estimert kvalitet*

Tittel	Innspilt (kr)	Aftenposten	VG	Dagbladet	Kvalitet (faktor)
Harry Potter and the Prisoner ...	43 082 077	5	6	5	1,312
Shrek 2	37 568 617	5	5	5	1,020
Die another day	34 014 043	3	4	2	-0,219
Finding Nemo	31 801 929	6	5	6	2,031
Pirates Of The Caribbean	30 009 096	5	6	4	0,962
The kids stay in the picture	7 600	4	4	4	0,733
City of God	4 287 455	5	6	6	2,004
The Pianist	4 750 092	6	5	6	1,680
Agent Cody Banks	3 321 352	5	5	5	-0,210
Agent Cody Banks 2	876 880	4	4	2	-1,866
American Pie 3: The Wedding	11 717 563	1	1	1	-1,299

om det er problematisk å bruke svenske kritikere som kvalitetsmål på svenske filmer. For å unngå denne feilmålingen av kvalitet i terningkastene, utelater vi i det følgende svenske og danske filmer fra analysen.

Dette problemet kan selvsagt også gjelde i forhold til norske filmer, dog med motsatt fortegn. Videre er det også spesielt mange norske filmer som ikke er kritisert i utenlandske medier. Det virker rimelig at de filmene som *er* kritisert, representerer et utvalg plukket ut nettopp på bakgrunn av deres kvalitet og inntjeningsevne; seleksjonen er med andre ord endogen. Vi har derfor også utelatt de norske filmene fra analysen.⁹

Som nevnt over, har vi heller ikke funnet svenske, danske eller amerikanske kritikker for alle filmene i utvalget til Thrane, og har derfor måttet utelate også disse fra analysen.

Disse begrensningene av utvalget kunne naturligvis i seg selv ha gitt andre resultater enn de Thrane får, siden vi utfører en aktiv seleksjon. Som vi kan se av tabell 3, endres imidlertid ikke estimatene nevneverdig av seleksjonen (sml. Thranes tabell 2, side 503). Det ser altså ikke ut til at det innføres noen seleksjonsskjevheter ved dette utvalget.

Hovedresultater

Tabell 3 oppsummerer hovedresultatene fra analysen.

Kolonnene 1, 3 og 5 i tabellen gjengir Thranes originale spesifikasjoner estimert på vårt utvalg. I kolonnene 2, 4 og 6 gjengir vi resultatene, hvor vi i tillegg har inkludert vårt kvalitetsmål som uavhengig variabel. Vi ser at inkluderingen fører til store endringer i den estimerte effekten av terningkast.¹⁰ Dette tyder altså på at det har vært en skjevhet i den tidligere estimerte koeffisienten, slik vi

antok over. Effekten av terningkast er nesten ti ganger lavere etter at vi har kontrollert for kvalitet; terningkastets influeringseffekt synes altså mye mindre enn dets prediksjonseffekt.

Videre har ikke de norske terningkastene lenger en statistisk signifikant effekt på kinobesøket. Dette kan imidlertid skyldes at terningkastene og kvaliteten i stor grad beveger seg sammen: Korrelasjonen mellom disse er på over 91 prosent, jf. tabell 1. Dermed får vi brukt kun en liten porsjon av variasjonen i data til å måle virkningen av kritikker, og usikkerheten blir derfor stor. Det kunne derfor være mulig at man med et større utvalg ville ha funnet at effekten var signifikant.

Punkttestimatet i modell (2) indikerer at ett øye mer på kritikernes terning i snitt vil gi en økning i billettinntekter på sju prosent, sammenliknet med Thranes estimat i modell (1), der effekten estimeres til 56 prosent. Samtidig har kvalitet som forventet positiv effekt på inntektene.

Ellers endres estimatene lite når kvalitetsmålet tas med: Verken kontrollene for land eller sjanger endres nevneverdig, men blir noe mer upresise. Dette er som forventet når vi bruker færre observasjoner.

Når vi inkluderer antall kopier (kolonnene (3)–(6)), reduseres effekten av kvalitet, mens virkningen av terningkast går noe opp. Den estimerte virkningen av terningkast er imidlertid fortsatt klart lavere enn i Thranes analyse, modell (3) og (5). Men la oss igjen understreke at antall kopier er endogent i modellen, og at dette ikke bare vil gi skjevhet i den estimerte effekten av antall kopier; det vil også gjøre alle andre estimerte parametere forventningsskjeve. Vi avstår derfor fra å gi en videre tolkning av disse spesifikasjonene. Disse er primært inkludert

TABELL 3. Effekten av kritikk når filmenes kvalitet er tatt hensyn til

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Terningkast (TK)	0,444** (0,10)	0,063 (0,19)	0,340** (0,05)	0,113 (0,11)	0,520** (0,13)	0,280 (0,16)
Kvalitet (faktor)		0,476* (0,21)		0,284* (0,11)		0,272* (0,11)
Antall kopier, logget (AK)			1,379** (0,06)	1,370** (0,06)	1,621** (0,18)	1,583** (0,17)
TK x AK					-0,066 (0,04)	-0,058 (0,04)
<i>Sjanger: (Drama = referansegruppe)</i>						
Action/actionkomedie	1,620** (0,28)	1,747** (0,29)	0,059 (0,14)	0,145 (0,14)	0,051 (0,14)	0,134 (0,14)
Komedie	0,930** (0,27)	0,979** (0,25)	0,109 (0,14)	0,144 (0,14)	0,104 (0,14)	0,138 (0,14)
Thriller	0,863** (0,29)	0,896** (0,33)	0,036 (0,16)	0,061 (0,16)	0,029 (0,16)	0,055 (0,16)
Animasjon	1,452** (0,38)	1,430** (0,41)	-0,415* (0,18)	-0,417* (0,19)	-0,406* (0,18)	-0,409* (0,18)
Dokumentar	-0,033 (0,71)	-0,076 (0,49)	0,755* (0,35)	0,725* (0,36)	0,713* (0,35)	0,688 (0,36)
Eventyr/sci-fi	1,821** (0,39)	1,836** (0,40)	-0,307 (0,20)	-0,284 (0,20)	-0,293 (0,21)	-0,273 (0,21)
Annet	1,239 (0,65)	1,262* (0,55)	0,089 (0,17)	0,110 (0,16)	0,123 (0,17)	0,139 (0,17)
<i>Land: (USA = referansegruppe)</i>						
Storbritannia	-0,497 (0,36)	-0,563 (0,39)	-0,202 (0,16)	-0,243 (0,16)	-0,231 (0,16)	-0,267 (0,16)
Frankrike	-0,957 (0,49)	-1,001* (0,49)	-0,562* (0,27)	-0,591* (0,27)	-0,578* (0,27)	-0,604* (0,27)
Europa ellers	-0,653* (0,31)	-0,755 (0,45)	-0,037 (0,23)	-0,102 (0,21)	-0,077 (0,23)	-0,134 (0,21)
Amerika ellers	-0,270 (0,55)	-0,283 (0,65)	0,629** (0,23)	0,615** (0,22)	0,559* (0,25)	0,554* (0,23)
Østen	-0,835* (0,39)	-0,957* (0,44)	0,095 (0,22)	0,016 (0,22)	0,062 (0,22)	-0,010 (0,22)

* signifikant ved 5%; ** signifikant ved 1%

Standardfeil i parentes. Kolonne (3)–(6) inneholder en endogen variabel, antall kopier logget, og bør derfor ikke tillegges vekt (se teksten). Disse kolonnene er kun inkludert for enkelt å kunne sammenlikne våre resultater med Thranses. Data fra Thrane (2006), vg.no, dagbladet.no, imdb.com, rottentomatoes.com, aftonbladet.se, lovefilm.se og bioprogrammet.nu. Modellene kontrollerer også for distributør (11 dummy-variable) og tidspunkt for premiere (3 dummy-variable).

TABELL 3. Effekten av kritikk når filmenes kvalitet er tatt hensyn til

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Konstant	12,299** (0,50)	13,651** (0,75)	9,293** (0,31)	10,121** (0,47)	8,639** (0,58)	9,511** (0,66)
R-squared	0,396	0,408	0,842	0,847	0,844	0,848
N	273	273	273	273	273	273

* signifikant ved 5%; ** signifikant ved 1%

Standardfeil i parentes. Kolonne (3)–(6) inneholder en endogen variabel, antall kopier logget, og bør derfor ikke tillegges vekt (se teksten). Disse kolonnene er kun inkludert for enkelt å kunne sammenlikne våre resultater med Thranes. Data fra Thrane (2006), vg.no, dagbladet.no, imdb.com, rottentomatoes.com, aftonbladet.se, lovefilm.se og bioprogrammet.nu. Modellene kontrollerer også for distributør (11 dummy-variable) og tidspunkt for premiere (3 dummy-variable).

dert for å lette sammenlikningen, men viser i tillegg at reduksjonen i effekten av terningkast er relativt konstant over alle Thranes spesifikasjoner.

Vi er interesserte i å kontrollere hvorvidt små, og i prinsippet uskyldige, endringer i modellene kan føre til signifikante endringer i estimatene. Vi har testet ulike ikke-lineære spesifikasjoner, samt ulike utvalg av filmer. Vi testet også hvorvidt det påvirker estimatene at vi utelater kritikken fra ett av landene og estimerer faktoren bare ved hjelp av de tre gjenværende. Slike endringer fører ikke til vesentlige endringer i resultatene.

OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

I denne artikkelen har vi vist at det er helt nødvendig å kontrollere for filmens kvalitet, dersom man skal kunne forklare

effekten av terningkast på en films inntjening. Når kvalitet utelates fra analysen, blir ikke estimatene konsistente, og fortolkning av dem er umulig. Vi har også rettet søkelyset mot problemet med å identifisere effekten av distribusjon, når denne er avhengig av så vel forventede som faktiske inntekter.

Til slutt foretok vi en enkel empirisk analyse av kritikernes innvirkning på filmenes økonomiske suksess, kontrollert for kvalitet. Her fant vi at terningkast har en beskjeden og statistisk ikke signifikant effekt på en films inntjening. Ett øye mer på terningen forventes å øke inntektene med sju prosent. Kvaliteten er imidlertid enda viktigere, selv om det selvsagt er vanskeligere å få et intuitivt tak på hva et gitt kvalitetsnivå innebærer, eller hvordan kvalitetsforskjeller skal måles *ex ante*.

Noter

1. Det bør også nevnes at vi er skeptiske til enkelte av modelleringsvalgene i artikkelen. Særlig oppfatter vi kategoriseringen av sjangre som vanskelig, og mener spesielt at det burde vært inkludert en kategori for barnefilm. Slik det står nå, vil så vidt vi kan forstå familie- og barnefilmer sortere under 'Annet', sammen med ungdomsfilm og musikk. Dette er etter vår oppfatning problematisk.
2. Videre tar ikke Thrane hensyn til at enkelte av filmene i hans utvalg er gamle filmer som har blitt satt opp igjen i kortere perioder. Disse har gjennomgående fått svært gode kritikker, og lave billettinntekter. Når vi repeterer regresjonene der vi kontrollerer for dette, øker estimatet på terningkastene markant. Filmene dette gjelder er gjengitt i tabellen under.

Filmer i utvalget produsert før 1998

Tittel	Produksjonsår	Billettinntekter	Kritikk
Moderne Tider	1936	68 145	6,00
Alien – Director's Cut	1979	516 171	5,00
The Good, The Bad And The Ugly	1966	253 135	6,00
Fellinis 8 1/2	1963	256 705	6,00
Monty Pythons Life Of Brian	1979	385 120	5,00
The General	1927	99 015	5,67

3. <http://www.filmweb.no/filmogkino/stotteordninger/article54256.ece>
4. En fylldig innføring i metoder knyttet til instrumentering og 2SLS, optimal instrumentering med flere instrumenter, kan finnes i de fleste videregående lærebøker i økonometri, for eksempel Biørn (2003, kapittel 9), Cameron og Trivedi (2005:96ff.) eller Greene (2003:192ff.).
5. Databasen, logg og programfil kan gjøres tilgjengelige fra forfatterne på forespørsel.
6. En forutsetning for at dette skal fungere, er at kritikkene fremkommer på samme måte i alle landene. Nærmere bestemt at de er en konstant lineær funksjon i kvalitet med tilnærmet lik varians. Antakelig kunne man tillate mer generelle strukturer ved bruk av den generaliserte momentmetoden.
7. Test av egenverdiene viser at det med stor sannsynlighet kun er én faktor.
8. Forskjellen mellom kritikkene av innenlandske og utenlandske filmer er ikke statistisk signifikant i noen av tilfellene.
9. Vi har fulgt Thrane, og brukt Medietilsynets første oppførte opphavslend i deres filmdatabase. Dette fører til at Harald Zwarts *Agent Cody Banks* 1 og 2 defineres som amerikanske filmer, og dermed inkluderes i analysen. Vi har ikke kontrollert for dette, da å innføre slike kontroller ville bety at vi måtte gjøre subjektive vurderinger som ligger utenfor vårt kompetanseområde.
10. For enkelhets skyld bruker vi betegnelsen terningkast om norske terningkast og kvalitet om den estimerte faktoren.

Referanser

- Biørn, E. (2003), *Økonometriske emner. 2. utgave*. Oslo: Unipub Forlag.
- Cameron, C.A. & P.K. Trivedi (2005), *Microeconometrics: Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elberse, A. & J. Eliashberg (2003), «Demand and Supply Dynamics for Sequentially Released Products in International Markets: The Case of Motion Pictures». *Marketing Science*, 22(3):329–354.
- Greene, W.H. (2003), *Econometric Analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- Neelamegham, R. & P. Chintagunta (1999), «A Bayesian Model to Forecast New Product Performance in Domestic and International Markets». *Marketing Science*, 18(2):115–136.
- Thrane, C. (2006), «Filmkritikkens og distribusjonens rolle for filmers økonomiske suksess: En studie av filmer vist på norske kinoer i 2003 og 2004». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 47(4):491–510.

Sluttreplikk til Havnes og Willumsen

CHRISTER THRANE
christer.thrane@hil.no

Kort fortalt var mye av hovedhensikten i min artikkel i *Tidsskrift for samfunnsforskning* (Thrane 2006) å teste ut to hovedhypoteser:

- H_1 Jo flere øyne en kinofilm oppnår på terningen, desto høyere totale billettinntekter spiller den inn
- H_2 Jo flere kopier av en kinofilm på markedet, desto høyere totale billettinntekter spiller den inn

For å undersøke dette nærmere, designet jeg en studie som i størst mulig grad la seg opp til tidligere utenlandske studier som har sett på tilsvarende forhold. Min konklusjon var at begge hypotesene fikk klar empirisk støtte også for filmene vist på norske kinoer i 2003 og 2004.

Havnes og Willumsen (2007; heretter H/W) påpeker det de mener er noen mangler ved min studie, og utfører noen nye empiriske analyser for å belegge dette. De har to hovedpoeng:

- 1 Effekten jeg finner av terningkast overdriver effekten av filmkritikernes influering på kinofilmenes billettinntekter

Takk til Martin Rønningen, Per Arne Tuft, Trond Petersen og Tarjei Havnes for innspill til et tidligere utkast av denne sluttreplikken.

- 2 Dataene tillater ikke at H_2 kan undersøkes overhodet

Deres argumentasjon, design og analyser vil bli imøtegått nedenfor. Som det da vil fremgå, kan oppsummeringen av H/Ws studie være som følger: Ved å benytte et klart mindre omfangsrikt datamateriale, ved å inkludere flere forklaringsvariable og ved å benytte seg av litt andre statistiske metoder, finner H/W noe litt annet enn det jeg gjorde. Dette er ikke overraskende; snarere er det å forvente. Samtidig er det så mange problematiske sider ved deres design og empiriske analyser at mine resultater og konklusjoner i all hovedsak fortsatt står ved lag.

KVALITET, TERNINGKAST OG BILLETTINTEKTER

H/Ws sentrale poeng er at hele effekten av variabelen terningkast i min analyse ikke kan tilskrives influering fra filmanmelderne; noe av denne skyldes også filmenes iboende eller «objektive» kvalitet. Og da er det på sin plass med en innrømmelse innledningsvis: Muligens er jeg ikke presis nok i artikkelen i forhold til å få frem at man ikke «automatisk» kan tilskrive hele effekten av terningkast som influering fra filmanmelderne i de tre store løssalgsavisene. Jeg beklager

sånn sett at jeg ikke la inn en eksplisitt passus om at «... mye av effekten av terningkast kan trolig tilskrives influering». Når dette er sagt, skriver jeg heller ingen steder at effekten av terningkast er lik effekten av influering.¹

Effekten av terningkast på kinofilms billettinntekter inneholder altså både en subjektiv influeringskomponent og en komponent «objektiv» kvalitet. For enkelhetens skyld omtales dette i det følgende som effekten av kvalitet og effekten av influering. H/W nøyer seg imidlertid ikke med å fastslå dette; de ønsker også å gjennomføre en analyse som setter dem i stand til isolere eller separere kvalitetseffekten fra influeringseffekten. Dette er både originalt og ambisiøst. Med unntak av Reinstein og Snyder (2005), har ingen av de utenlandske studiene på feltet prøvd noe liknende. H/Ws strategi er enkel og tilforlataelig. Ved å legge inn i regresjonsmodellen en variabel som måler kvalitet, dvs. ved å kontrollere for kvalitet, vil de sitte igjen med den rene influeringseffekten. Hva gjør de så? Konkret utvider H/W «min» regresjonsmodell med en ekstra forklaringsvariabel, nemlig en faktorscore basert på kritikken de aktuelle filmene har fått i norske, svenske og danske aviser samt i amerikanske medier. Dette gjøres i modell 2, 4 og 6 i deres tabell 3 (s. 417).² I disse modellene reduseres effektene av de norske terningkastene betraktelig.

H/Ws strategi er imidlertid problematisk av flere grunner, både substansielle og metodiske. Jeg kritiseres først for at terningkastene i norske aviser både inneholder en kvalitetseffekt og en influeringseffekt, som jeg ikke klarer å separere. Da blir spørsmålet hvordan H/Ws faktorscore kun kan inneholde en kvalitetseffekt, som jo er det de ønsker å kon-

trollere for. Øyensynlig mener H/W at en faktoranalyse av de fire variantene terningkast skaper en ny variabel som kan forstås som et «objektivt» kvalitetsmål på film. Jeg er av den oppfatning at faktoranalysen ikke innehar disse «magiske» egenskapene. Tvert imot mener jeg at faktorscoren basert på de fire terningkastene er beheftet med akkurat de samme tolkningsproblemene som terningkastene er det isolert sett – helt uavhengig av om det norske kinopublikummet leser utenlandsk filmkritikk eller ikke. I klartekst kontrollerer altså ikke H/W for kvalitet i sine analyser; de kontrollerer for et «alternativt terningkast». Følgelig blir det misvisende når det står «Kvalitet (faktor)» i kolonnen til venstre i tabell 3; her burde det stått «Terningkast (faktor)». Dermed reduseres deres empiriske bidrag substansielt sett til en regresjonsanalyse som inkluderer to litt ulike operasjonaliseringer av filmkritikk.

Det kan også rettes andre innvendinger mot H/Ws faktoranalysestrategi, siden deres faktorscore er basert på de norske, svenske, danske og amerikanske terningkastene. De norske terningkastene benyttes med andre ord først til å ekstrahere en faktorscore og deretter som en selvstendig forklaringsvariabel *som kontrolleres for denne scoren*. Dette er problematisk både begrepsmessig og metodisk. Begrepsmessig forstås de norske terningkastene samtidig som en ufullstendig operasjonalisering av kvalitet og som en ufullstendig operasjonalisering av influering. Metodisk benyttes variansen i én og samme variabel (dvs. norske terningkast) til å skape to variabler ment å betegne to konseptuelt ulike forhold (dvs. influeringseffekten og kvalitetseffekten) *som igjen altså skal kontrolleres for hverandre*. En bedre strategi for å konstruere denne faktorscoren er å la *kun* de uten-

landske terningkastene danne utgangspunktet for denne. Gjøres dette, blir koeffisienten til de norske terningkastene på 0,185 for modell 4 (og ikke 0,113, slik H/W finner), dvs. en effekt på 20 prosent ($p < 0,025$). Dette betyr i så fall at H_1 støttes og at det også foreligger en betydelig influeringseffekt. Resultatet er tilgjengelig på oppfordring. Metodisk medfører H/Ws faktoranalysestrategi med nødvendighet også at den ekstraherte faktorscoren og de norske terningkastene blir høyt korrelerte med hverandre; den bivariate korrelasjonen er på hele 0,91 i H/Ws data. Dermed står H/W overfor et tilfelle av multikollinearitet som fører til at estimatene på både faktorscoren og de norske terningkastene verken er stabile eller reliable (Allison 1999; Fox 1997).³ (95 prosent konfidensintervallet for de norske terningkastenes effekt går for eksempel fra -0,10 til 0,32 i H/Ws modell 4.) Følgelig er det ingen grunn til å feste noen lit til resultatene for H/Ws modell 2, 4 og 6 i tabell 3, dvs. resultatene som mener å vise at influeringseffekten av de norske terningkastene er overdrevet.

I sum betyr dette at H/W substansielt sett ikke måler det de ønsker å måle, dvs. kinofilms iboende eller objektive kvalitet. Videre kan ikke deres analyse av tekniske grunner tjene som grunnlag for å separere en eventuell effekt av kvalitet fra influeringseffekten.⁴ Dermed er de ikke kommet noe lenger enn meg; det de isteden har oppnådd er å stille et forskningsspørsmål som de ikke evner å besvare med de dataene de har tilgjengelig. Og da bør det igjen nevnes at tidligere studier på feltet jevnt over ikke har befattet seg med kvalitetsspørsmålet. Hvorfor, kan man spørre. Kan det skyldes at forskerne på feltet ikke har tenkt på dette, eventuelt at de ikke maktet å sjekke hva slags kritikk filmene i deres

data fikk i nabolandet? Ingen av disse svarene virker overbevisende på meg. Jeg tror rett og slett at disse forskerne som meg mener at det å kontrollere for filmenes iboende objektive kvalitet er et fåfengt prosjekt i utgangspunktet, av den enkle grunn at det i praksis er umulig å komme opp med en slik variabel – om den overhodet finnes. Dette er også grunnen til at jeg tonet ned spørsmålet om kvalitet i min artikkel, og bare nevnte det i den første sluttnoten.

DISTRIBUSJONENS (DVS. ANTALL KOPIER PÅ MARKEDETS) ENDOGENITET

All forskning peker på at distribusjonsintensiteten er den viktigste faktoren i forhold til å forklare variasjon i kinofilms billettinntekter. Derfor er denne intensiteten både en viktig årsaksvariabel i seg selv og en helt nødvendig kontrollvariabel, gitt en ambisjon om å lage en plausibel regresjonsmodell med brukbar forklaringskraft. I mine data er antall kopier av hver kinofilm på markedet en variabel som måler intensiteten på distribusjonen. Og som forventet har denne distribusjonsintensiteten en svært markant effekt på billettinntektene. Samtidig er det klart at denne variabelen ikke er noe ideelt mål på denne intensiteten, siden den må antas å være såkalt endogen. Her kan det imidlertid virke som om H/W ikke har lest hva jeg faktisk skriver; derfor gjentas noe av dette nedenfor (Thrane 2006:497, 498, 499):

«I denne sammenhengen er det også stor grunn til å tro at distributørene vil kjøpe inn flere kopier av filmer med store produksjons-, distribusjons- og markedsføringsbudsjett bak seg, sammenlignet med filmer med mindre slike budsjett ...»

«Følgelig vil variabelen antall kopier trolig være høyt korrelert med filmers

produksjons-, distribusjons- og markedsføringsbudsjett ...»

«Videre er det grunn til å tro at sjanger og produksjonsland også vil variere systematisk med filmers produksjons-, distribusjons- og markedsføringsbudsjett (og dermed også med antall kopier).» ... «Mens det trolig er uproblematisk å betrakte variabelen terningkast som eksogen på linje med sjanger og produksjonsland, virker det mer tvilsomt å anta at dette kriteriet holder for variabelen antall kopier. Grunnen til dette er som nevnt at distributørene trolig kjøper inn flere kopier av filmer de tror har et stort publikumspotensial.»

Det ovenstående, samt det jeg skriver i artikkelens nest siste setning, burde fastslå at jeg er klar over problemene med antall kopiers endogenitet. Samtidig må det da understrekes at endogenitet i denne sammenhengen kan vise til to forhold: (i) at antall kopier delvis er en funksjon av de eksogene variablene (sjanger, produksjonsland osv.) på samme måte som billettinntekter er det, og/eller (ii) at det kan foreligge en resiprok (dvs. toveis) sammenheng mellom antall kopier og billettinntekter. Det siste betyr at distributører kan øke antallet kopier av en film i markedet dersom den «mot formodning» viser seg å bli en publikumssuksess.⁵ Dermed vil årsaksretningen også kunne gå fra billettinntekter til antall kopier, og ikke kun motsatt vei.

Spørsmålet blir da hvordan disse litt ulike scenariene bør håndteres empirisk. Hvis det er slik at antall kopier av en kinofilm bestemmes av distributørens forventninger om billettinntekter, virker det også svært rimelig å anta at antall kopier varierer systematisk på bakgrunn av sjanger, produksjonsland, distributør og premieredato (dvs. (i); jf. også sitatene ovenfor). I mine data får denne antakelsen empirisk støtte, i betydningen at

antall kopier langt på vei kan beskrives som en additiv funksjon av disse variablene. (Forklart varians (R^2) for denne modellen er på 0,51 eller 51 prosent. Resultatet er tilgjengelig på oppfordring.) Dermed er det også klart at min hierarkiske, trinnvise regresjonsprosedyre faktisk tar høyde for dette aspektet ved antall kopiers endogenitet, ved at den også gir mulighet for å kvantifisere de indirekte effektene av de eksogene variablene (i første rekke sjanger og produksjonsland) på billettinntektene.⁶ Det er imidlertid like klart at denne prosedyren *ikke* håndterer en eventuell toveis sammenheng mellom antall kopier og billettinntekter (dvs. (ii)). Den «teknisk korrekte» løsningen for å håndtere slike sammenhenger er, slik H/W påpeker, å benytte seg av såkalt Instrumentell Variabel (IV) regresjon. I praksis blir imidlertid dette like vanskelig for meg å få til som det er for H/W, siden vi åpenbart deler skjebne med hensyn til ikke å rå over egnede instrumentvariabler. Når dette er sagt, mener jeg likevel på det mest bestemte at H/Ws «løsning» på problemet – dvs. å ikke engang forsøke å komme rundt det – representerer en altfor defensiv, for ikke å si puritansk, holdning til kvantitativ dataanalyse. For meg er det nokså åpenbart at selv om det finnes eksempler på at årsaksretningen kan gå fra billettinntekter til antall kopier, kan jo ikke dette bety at ikke årsaksretningen generelt sett går andre veien. Det vil jo i så fall bryte med både sunn fornuft og mye tidligere forskning. Dermed tror jeg også at scenariet med resiproke sammenhenger i verste fall utgjør et nokså marginalt problem i denne sammenhengen, noe som igjen betyr at mine hierarkiske regresjoner trolig er mer enn gode nok til å kunne hevde at H_2 støttes. Samtidig koker også det ovenstående ned

til å velge mellom en modell med god forklaringskraft som inneholder én «problematisk» uavhengig variabel, eller modell med moderat forklaringskraft og ingen «problematisk» uavhengige variabler (men som da åpenbart mangler en relevant forklaringsvariabel!). Jeg foretrekker det første, mens H/W åpenbart foretrekker det siste.

Når dette er sagt, er jeg ikke uenig med H/W i at man kan tenke seg at «perfekte instrumenter» for antall kopier, i den grad de finnes, ville kunne medføre at effekten av denne variabelen endres.⁷ At den vil gå mot null (eller blir klart mindre enn 1, for den sakens skyld), anser jeg likevel som svært lite plausibelt. Videre er det verd å merke seg at effektene av terningkast og «kvalitet», som må sies å være H/Ws hovedanliggende, endrer seg lite i både H/Ws og mine analyser når det kontrolleres for antall kopier.⁸

KONKLUSJON

I sin oppsummering og konklusjon skriver H/W aller først (s. 418):

I denne artikkelen har vi vist at det er helt nødvendig å kontrollere for filmens kvalitet, dersom man skal kunne forklare effekten av terningkast på en films inntjening. Når kvalitet utelates fra analysen, blir ikke estimatene konsistente, og fortolkning av dem er umulig.

I den første setningen burde det etter kommaet isteden stått *dersom man skal kunne isolere influeringseffekten*. Det er heller ikke riktig at estimatet på terningkast ikke er konsistent; det er fortolkningen av det, dvs. hvor mye av denne effekten som skyldes henholdsvis kvalitet eller influering, som eventuelt er det problematiske å få tak på. Videre skriver de (s. 418):

Vi har også rettet søkelyset mot å identifisere effekten av distribusjon, når denne er avhengig av så vel forventede som faktiske inntekter.

Dette rettet også jeg søkelyset mot på flere steder i min artikkel, og jeg håndterte det som nevnt foran. Ut over å gjenta dette med mange ord, bidrar ikke H/W med noe mer her enn å vise at de har lest hva lærebøkene i økonometri sier om håndteringen av endogene forklaringsvariabler. Deres strategi, dvs. å *ikke* prøve å ta høyde for en viktig kontrollvariabel på grunn av at den er «noe problematisk», kan vel heller ikke sies å være en spesielt offensiv holdning til kvantitativ dataanalyse. Og til slutt skriver de (s. 418):

Til slutt foretok vi en enkel empirisk analyse av kritikernes innvirkning på filmenes økonomiske suksess, kontrollert for kvalitet.

Dette er kort og godt misvisende. H/W kontrollerte ikke de norske terningkastenes effekt for kvalitet, de kontrollerte for en faktorscore basert på både utenlandske og norske terningkast. Dermed ender de opp med to terningkastvariabler som nødvendigvis er svært høyt korrelerte med hverandre. Denne korrelasjonen er i neste omgang det som forklarer at de norske terningkastenes effekt forsvinner når faktorscoren også inkluderes i regresjonsmodellen. Slik sett er deres hovedfunn en metodisk artefakt som ikke kan tillegges noen substansiell vekt.

Konsekvensen av alt det forannevnte er enkel å trekke: Det eneste jeg ser grunn til å presisere i forhold til min originalartikkel, er det som går på den innledningsvis nevnte fortolkningen av regresjonskoeffisienten til de norske terningkastene.

Noter

1. Jeg har heller aldri skrevet at 50 prosent er det korrekte estimatet for hvordan filmkritikere influerer på filmetterspørselen. Jeg har derimot sagt, med basis i de empiriske resultatene, at (Thrane 2006:504, 507–08):
«... en film som oppnår en femmer på terningen, vil jevnt over spille inn mer enn to og en halv ganger så mye penger som en film som oppnår en toer ($\exp(0,415) - 1 = 0,514$; $0,514 \times 3 = 1,54$)»... og at «Analysene ... viste at ett ekstra øye på terningene i Aftenposten, Dagbladet eller VG i gjennomsnitt medførte en økning i filmenes billettinntekter på ca. 50 %.» Ellers henviser jeg leserne til avsnittet som begynner nederst på s. 508 i min artikkel for å avgjøre om H/Ws fortolkning av mine resultatfortolkninger er rimelig eller ikke.
2. Måleskalaene for de svenske og de danske og de amerikanske filmkritikkene er innbyrdes ulike, og ingen av dem er heller like de norske terningkastene. De kan imidlertid alle forstås som litt ulike varianter av terningkast.
3. For H/Ws modell 4 i tabell 3 er toleranseverdien for faktorscoren 0,146, mens den tilsvarende verdien for de norske terningkastene er på 0,153. Hva som er «for lave» toleranseverdier og dermed en indikasjon på multikollinearitet, er omdiskutert i litteraturen. Allison er nok noe konservativ når han foreslår 0,4 som en nedre grense (Allison 1999:141), men med tanke på utvalgsstørrelsen her ($n = 273$), er den ikke urimelig i mine øyne. Uansett er de faktisk oppnådde verdiene langt lavere enn dette. Tilsvarende er Condition Number for de to variablene på 17,31 der verdier over 10 tyder på ustabilitet (Fox 1997). Den alternative ekstraheringsstrategien nevnt i hovedteksten løser imidlertid heller ikke problemet med multikollinearitet i dette tilfellet, selv om det blir noe mindre. Den bivariate korrelasjonen mellom faktorscoren basert på de utenlandske terningkastene og de norske terningkastene er nemlig på hele 0,85.
4. I parentes kan det bemerkes at løsningen på multikollinearitet er «enkel» når man står overfor den situasjonen, som her, at to variabler kan betraktes som alternative mål på samme fenomen: man lager en indeks eller ekstraherer en faktor med basis i de to variablene (Pedhazur 1997). Men dette betyr selvsagt at man må gi opp prosjektet med å separere eller isolere effekter.
5. At denne muligheten eksisterer, var jeg ikke klar over før jeg leste utkastet til H/Ws manus.
6. Strategien med hierarkiske, trinnvise regresjonsmodeller ikke gir ett estimat på de ulike forklaringsvariablene, men flere. Kanskje er det dette som bekymrer H/W mest i forhold til spørsmålet om forventningsskjeve og inkonsistente koeffisienter. Poenget med denne strategien er at den gir en bedre beskrivelse av det prosessuelle (som for eksempel ved at antall kopier medierer det aller meste av effektene av sjanger og produksjonsland) enn en enkeltmodell gjør. I denne sammenhengen bør det kanskje nevnes at det er lang tradisjon i sosiologisk og statsvitenskapelig forskning for å analysere kvantitative data på denne måten.
7. *Ex post* peker både H/Ws og mine resultater i retning av at variablene sjanger og produksjonsland har svært begrensede direkte effekter på billettinntektene. I den grad de har effekter, så er dette i all hovedsak via eller gjennom variabelen antall kopier. Med andre ord, og uten at dette er ideelt på noen måte, kan man *ex post* tenke seg at en bedre utgangsmodell for disse dataene ville være å si at sjanger og produksjonsland kun påvirker antall kopier, som i sin tur påvirker billettinntektene. I så fall vil sjanger og produksjonsland kunne være egnede instrumenter for antall kopier. Hva skjer så med estimatet på regresjonskoeffisienten for antall kopier med denne modellspesifikasjonen (der altså sjanger og produksjonsland utelates som vanlige kontrollvariabler og

isteden er instrumenter for antall kopier)? Resultatene er tilgjengelige på oppfordring, og de viser at de oppnådde estimatene ved IV regresjon skiller seg svært lite fra estimatene ved OLS regresjon. Med de helt nødvendige forbehold tyder altså dette på at mitt opprinnelige estimat på regresjonskoeffisienten til antall kopier er mer enn godt nok.

8. To andre problematiske momenter i H/Ws studie kan også nevnes. Deres «løsning» for å måle kvalitet medfører at blant annet norske, svenske og danske filmer må utelates fra dataene. Dette reduserer jo resultatenes generaliserbarhet betraktelig. H/W lager også et poeng av at de kontrollerer for filmenes produksjonsår, uten at jeg kan se at det har noen avgjørende virkning på deres konklusjoner. Kanskje skyldes dette at det kun er syv filmer i mine data som er laget før 1998. Å lage en kontroll for dette grenser derfor i mine øyne mot flisespikking.

Referanser

- Allison, Paul (1999), *Multiple Regression: A Primer*. California: Pine Forge Press.
- Havnes, Tarjei & Fredrik Willumsen (2007), «På kino uten kontroll». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 48: xx–xx.
- Fox, John (1997), *Applied Regression Analysis, Linear Models, and Related Methods*. California: Sage.
- Pedhazur, Elazar J. (1997), *Multiple Regression in Behavioral Research. Explanation and Prediction*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Reinstein, David A. & Christopher M. Snyder (2005), «The Influence of Expert Reviews on Consumer Demand for Experience Goods: A Case Study of Movie Critics». *The Journal of Industrial Economics*, 53:27–51.
- Thrane, Christer (2006), «Filmkritikkens og distribusjonens rolle for filmers økonomiske suksess: En studie av filmer vist på norske kinoer i 2003 og 2004». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 47:491–512.

Jon Rogstad

Demokratisk fellesskap

Politisk inkludering og etnisk mobilisering

I et velfungerende demokrati deltar hele befolkningen i beslutninger som angår fellesskapet. I det flerkulturelle Norge er ikke dette tilfelle. Etniske minoriteter engasjerer seg lite i samfunnets demokratiske prosesser. Folkestyret avspeiler faktisk i mindre og mindre grad folket.

Demokratisk fellesskap er en bok om politisk integrasjon. Den tar blant annet for seg hvorfor den politiske deltagelsen er så lav blant etniske minoriteter, hva som forklarer forskjellene i engasjement mellom ulike grupper, og spør om det egentlig er uttrykk for politisk integrering når stemmeretten først og fremst blir brukt til å fremme politikere med ens egen etniske bakgrunn.

Ulike forklaringer diskuteres, særlig betydningen av rettigheter, individuelle ressurser, kjønn, familie, organisasjonsliv og uformelle nettverk. Dessuten, om den «demokratiske tradisjonen» i hjemlandet har betydning, og hvorvidt politisk deltagelse henger sammen med om man har innpass på andre samfunnsområder, som i arbeidslivet.

«En aktuell, spennende og informativ fagbok»

Professor Willy Martinussen

• Kr 249,-

www.universitetsforlaget.no

Sluttreplikk til Nils Christie

LEIF PETTER OLAUSSEN
l.p.olaussen@jus.uio.no

Nils Christie (2007) åpner sitt svar på min kritikk (Olausen 2007) av hans kontrollteori i boka *Hvor tett et samfunn?* med å antyde at jeg ikke har forstått teorien eller ikke er redelig i gjengivelse og argumentasjon: «Om man tar seg bryet med å lese [boka], kan man jo selv vurdere hvorledes Olausen oppfatter, gjengir og argumenterer.» – Dersom han ønsket en opplysende og avklarende diskusjon, burde han vært konkret mht. hva som er feil oppfattet eller gjengitt i min kritikk. I stedet manøvrerer han unna ved å fremsette påstander om hva jeg angivelig tror på og ikke er faglig interessert i.

Når Christie ikke går inn på noen av mine innvendinger mot teorien og underbyggingen av den, men bare fastslår at «hovedtankene står støtt» (s. 125), er det vel fordi han ser sin teori som et paradigme som er hevet over kritikk ut fra vanlige faglige standarder: Teorien kan ikke «tilintetgjøres med noen velrettede hugg i Poppers ånd. Poppers idealer er meget langt fra mine. Det er en humanistisk virksomhet vi holder på med» (Christie 2007:127).

Jeg tror alle som kjenner et rimelig utvalg av Christies arbeider, vil oppfatte ham som en klar og konsekvent talsmann for at teorier om fengselsstraffens

rehabiliterende og avskrekkende virkning ikke kan godtas uten forskningsmessig belegg for de påståtte virkningene, og han har konsekvent hevdet at slike teorier i all hovedsak må forkastes fordi belegget for de påståtte virkningene svikter. Christie har derved, kanskje uten å ville det, og i alle fall uten å skrive det, vært en viktig fanebærer i norsk kriminologi for Poppers idealer. En sentral del av Christies faglige praksis falsifiserer, ville Popper trolig ha sagt, Christies påstand at Poppers idealer står ham fjernt. Og det er all grunn til å hedre Christie for denne innsatsen, som også viser at Poppers idealer er lett å forene med humanistisk virksomhet som den Christie har stått og står for.

Jeg tror også at enhver som leser *Hvor tett et samfunn?* legger til grunn at Christie inkluderte tabeller og diagram i boka fordi han mente at dette skulle oppfattes som empirisk belegg for teoriens holdbarhet. Ved å gjøre det, opptrer han helt i Poppers ånd. Hvis Christie nå mener at Poppers krav ikke har relevans ved vurdering av hans kontrollteori og belegg for den, kan det hevdes at Christie bruker doble standarder. De han selv anvender overfor andres teorier, skal ikke gjøres gjeldende for hans egen. Det er et standpunkt som er umulig å opprett-

holde. Han, som andre forskere, må være villig til å følge det kantianske prinsippet for akseptable begrunnelser som Skjervheim (1992:27) minnet om: Forskere kan bare anvende prinsipper for begrunnelse som er slik at vi må ønske at alle forskere benytter samme prinsipper. Dersom Christie mener at *hans kontrollteori* unndrar seg vanlige standarder for prøving av holdbarhet, så må han *grunngi* dette, også fordi han selv har legitimert standardene ved å praktisere dem overfor andres teorier. Vi vil med rette miste troverdighet som forskere dersom vi skifter standarder etter som det måtte passe oss. At kontrollteorien er fremsatt ut fra Christies interesse for å styrke det sivile samfunn ved å gi konfliktene tilbake til folk, er uten relevans for spørsmålet om dens holdbarhet. Det samme gjelder hans henvisning til at han er opptatt av maktforhold og handlingers meninger, og at det «på en måte er et kjærlighetsarbeid vi holder på med, ett hvor man snakker med hverandre, – bygger samfunnsforståelse» (s. 127). Hvis den siste anførselen er ment som en påstand om at det kan finnes forskning der Poppers krav ikke er relevante eller anvendelige, så treffer innvendingen ikke mine argumenter. Jeg har ikke hevdet at Poppers standpunkt kan gjøres gjeldende for *all* (samfunnsfaglig) forskning.

Christies hovedinnvending (s. 125) mot min artikkel synes å være min «oppfatning om det normative fellesskap», og at jeg «tar som gitt nettopp det som burde undersøkes. Det er jo nettopp i spørsmålet om det finnes slike fellesskap, eventuelt skapt av og til fordel for hvem at de store spørsmål finnes.» [...] «Ved å insistere på at det normative fellesskapet finnes, mister Olaussen både spørsmålene om hvem som formulerer og håndhever normene på vegne av hvem, og han

mister også det sentrale spørsmål om handlingers mening for handlingenes utøvere» (s. 126).

Begrepet 'normativt fellesskap' forekommer ikke i min artikkel, fordi jeg ikke forstår samfunnet slik Durkheim og strukturfunksjonalistisk sosiologi gjør. Når jeg skriver at «[b]åde den uformelle og formelle sosiale kontrollen reguleres av felles normative oppfatninger» (Olaussen 1997:98), så burde det framgå rimelig tydelig av sammenhengen at jeg mener at oppfatningene er felles eller «samfunnsmessige, intersubjektive, fordi de er 'bygget inn i' det språket vi alle benytter oss av for å kunne kommunisere med hverandre, og fordi vi i fellesskap har sementert mange felles normative standarder i sosiale institusjoner som er bygd opp, og som vi bruker. Standardene er 'utvendiggjort' til felles bruk, ubevisst i språket, og bevisst i sosiale institusjoners utforming (Searle 1995). Av slike grunner har vi sjelden problemer med å skille mellom personlige og samfunnsmessige normative standarder, og vi kan trygt legge til grunn at personer som begår kriminalitet, som regel er klar over at handlingene er kriminelle fordi utøverne kjenner og i all hovedsak deler våre felles vurderinger av handlingene» (Olaussen 2007:98–99). Min bruk av Knut Erik Tranøys begrep 'allmenmoral' viser også at jeg er klar over manglende overensstemmelser (fra person til person og over tid) i mange viktige moralske spørsmål. Allmenmoralen er ikke noe som er akseptert i sin helhet av alle. Begrepet viser bare til «det settet av moralske verdier, normer og dyder – og de tilsvarende praksiser og institusjoner – som har bred aksept og er internalisert og respektert i en gitt kultur til en viss tid» (Tranøy 2001:132). Det er dette jeg betegner (Olaussen 2007:103) som 'fel-

lesskapets normer' og 'normer som er i fellesskapets interesse å opprettholde', slik det forstås og grunnlegger seg selv. Disse normene er instituert av og blir praktisert for og i et kommunikativt fellesskap, uten å tro at alle er enige i eller vil etterleve alt. Jeg hevder altså ikke (s. 103) at det finnes et 'normativt fellesskap', men at *sekundærkontrollen* er forankret i «en kollektivt uttrykt vilje til å etablere og respektere spesialiserte yrkesbaserte ordninger som markerer at det er en oppgave for det samfunnsmessige *fellesskapet* [altså ikke bare hver enkelt av oss] å håndheve normer som er i fellesskapets interesse å opprettholde, fordi de beskytter og er til fordel for de som inngår i fellesskapet. Derfor er de formelle kontrollørene utstyrt med fullmakter og maktmidler som kan utløse straff av de som overtrer fellesskapets normer for akseptabel atferd.»

Min vektlegging av normenes betydning skyldes at samfunnets normative aspekt mangler i Nils Christies kontrollteori, og at jeg forstår samfunn som kommunikativt koordinert/strukturert felles virksomhet der normer er én av flere ulike kommunikative «standarder», som vi forstår og vurderer både handlinger og institusjonaliserte ordninger i lys av. Jeg har derfor ingen problemer med å slutte meg til følgende spissformulering hos Niklas Luhmann¹ (1997:77):

Der findes [...] ingen normativ integration af individer i samfundet. Der findes med andre ord ingen normer, som man ikke kan afvige, hvis man har lyst. Og der findes ingen konsensus, hvis det betyder, at de empiriske tilstande, som individer befinner sig i, på en eller anden måde stemmer overens. Der findes kun modsvarende iagttagelsessekemaer, så en iagttagelse kan determinere

sig selv til at fastslå, at en bestemt adferd stemmer over ens med en norm eller avviker fra den (Luhmann 1997:77).

Jeg hevder ikke mer (Olausson 2007:98) enn at i «en kultur som er så vidt homogen som den norske, deler nok folk i stor grad normative oppfatninger som skiller mellom straffverdige og ikke-straffverdige handlinger». Som følge av dette er det «meget stor grad av *likhet* i når og hvordan den primære kontrollen blir satt inn, også det primære kontrolelementet som vanligvis kalles politianmeldelse.» Og (s. 103): «Den som har begått en kriminell handling, skal stå til rette for den.» – Om noen skulle ha lyst til å undersøke disse påstandenes holdbarhet i forhold til tradisjonelle forbrytelser som jeg skriver om, vil jeg selvsagt støtte det og ta funnene til etterretning.

Jeg er helt enig med Christie i at det er viktig å undersøke hvordan kriminelle beskriver det de har gjort. Noe av det interessante ved slike undersøkelser, f.eks. av underslagere som Christie nevner, er at de underbygger at allmenmoralen er velkjent også blant de som begår kriminalitet. Nettopp derfor omdefinierer underslagere ofte² sine straffbare handlinger som «kriselån», «kompensasjon for urimelig lav lønn» etc. Omskrivningene er «anstendigjørende unnskyldninger» for de som begikk handlingene. Det samme er et hovedtema hos Gresham Sykes og David Matza (1957). De fant at kulturen i ungdomsgjenger bidrar til at vanlige moraloppfatninger blant unge blir svekket eller sjaltet ut ved at de lærer i gjengen å omdefinere og derved «anstendigjøre» kriminelle handlinger ut fra tid, sted og omstendigheter. Forskningslitteraturen om vold mot kvinner og barn (f.eks. Skjørten 1994) er likeledes full av dokumentasjon av menns

omskrivninger av vold, og at omskrivninger («husbråk») også blir benyttet av samfunnsmessige instanser (politiet) som er normativt forpliktet til *ikke* å foreta omskrivninger. Vi er alle innforstått med hvilke konsekvenser dette har og har hatt. Forskningsmessig påvisning av omdefineringer og andre «nøytraliseringssteknikker» overfor moralske hemninger mot å begå kriminalitet viser både at allmennmoralens standarder er godt kjent og er virksomme, og at de kan settes ut av funksjon bl.a. ved omskrivninger av det som blir gjort. Denne forskningen er således helt i tråd med mine argumenter.

Når det gjelder forholdet mellom rett og makt, som han tar opp i sitt svar, skilles våre faglige veier fordi jeg ikke finner det fruktbart å følge ham i at strafferettssystemet er juristenes tyveri av folks konflikter. Jeg synes at det er mer fruktbart å forstå det som uttrykk for en institusjonalisert, kommunikativ standard ('krimi-

nalitet') for vurdering av et begrenset knippe av handlinger. Makt inngår like selvsagt i min forståelse av retten som det gjorde for Max Weber. Siden det er alminnelig enighet om at alle legitimt kan påberope seg normative standarder som er institusjonalisert i rettsystemet, er det et viktig samfunnsmessig «støtteapparat» for bestemte normative standarders legitimitet. Dette gjør at det enkelte offer ikke står alene, isolert i sin vurdering av en handling som har rammet, og at slike handlinger ikke bare angår offeret og offerets nærmeste, men gir offeret tilgang til samfunnsmessig makt som kan gripe inn. Videre skal rettssystemet også beskytte gjerningspersoner mot borgervern og myndigheters maktmisbruk. Det er heller ikke slik at mitt faglige ståsted er uforenlig med interesse for alternativer til vanlig straffeforfølgelse.

Ingen av Christies anførsler gir grunn til å revurdere min kritikk av hans kontrollteori.

Noter

1. For sikkerhet skyld: Jeg går ikke derved fullt og helt om bord i Luhmanns systemteoretiske forståelse av samfunnet, bl.a. fordi jeg finner deler av hans arbeider begrepsmessig ganske utilgjengelige og uoverskuelige, og teorien mangler etter mitt syn en fruktbar aktørforståelse og tilnærming til kollektive ordninger.
2. Karsten Ingvaldsen (2001) mener at det ikke var nødvendig for norske underslagere å omskrive de ulovlige handlingene fordi det i ulike sammenhenger, og på ulike nivåer i organisasjonene og utenfor, fantes en forståelse av underslag som ikke samsvarte med den juridiske, det loven legger vekt på.

Referanser

- Christie, Nils (2007), «Troen på det normative fellesskap. Et svar til Leif Petter Olaussen». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1:125–127.
- Ingvaldsen, Karsten (2001), *Ensomme ulver? Underslag blant noen bedrifts- og organisasjonsledere*. Hovedfagsoppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.
- Luhmann, Niklas (1997), *Iagttagelse og paradoks. Essays om autopoietiske systemer*. København: Gyldendal.
- Olaussen, Leif Petter (2007), «Kontrolltyper, kriminalitet og samfunn. En kritikk av Nils Christies kontrollteori om kriminalitet». *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1:91–124.
- Searle, John R. (1995): *The Construction of Social Reality*. New York/London: The Free Press.
- Skjervheim, Hans (1992), «Kritikk av mistankens hermeneutikk». I: *Filosofi og dømmekraft*, s. 25–31. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjørten, Kristin (1994), *Voldsbilder i hverdagen. Om menns forståelse av kvinnemishandling*. Oslo: Pax Forlag.
- Sykes, Gresham & David Matza (1957), «Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency». *The American Journal of Sociology*, 22:664–670.
- Tranøy, Knut E. (2001), *Det åpne sinn. Moral og etikk mot et nytt årtusen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Opinionen er en maktfaktor i dagens samfunn. Ingen med ambisjoner om innflytelse kan ignorere «folkets røst». De som evner å påvirke borgernes oppfatninger, holdninger og preferanser, har et avgjørende fortrinn fremfor de som ikke gjør det.

Ragnar Waldahl

OPINION OG DEMOKRATI

Opinion og demokrati tar for seg opinionen som sosialt og politisk fenomen. Boken presenterer sentrale teorier om hvilke kognitive, kollektive og politiske prosesser som er virksomme når opinionen dannes, utvikles og endres.

Den setter også søkelyset på opinionens politiske betydning – fra antikens Hellas til dagens mediesamfunn.

• Kr 299,-

 www.universitetsforlaget.no

Stoltheit og fordom

Økonomane sitt samfunn – og samfunnet sin økonomi

KLAUS MOHN
klaus.mohn@uis.no

Gjennom dei siste 30 åra er det norske samfunnet forma av markant materiell framgang. Hausting av naturgitte ressursar har utløyst store verdier, og internasjonale teknologiske og økonomiske impulsar har sett varige spor. Tankesett og politikk er prega av globalisering, liberalisering og deregulering. Betre effektivitet, høgare lønnsemd og større verdiskaping i privat og offentleg sektor har lagt eit solid fundament for den norske velferdsstaten, og gevinstane er fordelt gjennom ein balansert økonomisk politikk.

Om ei enkelt faggruppe skal peikast ut som ein spesielt sentral premissleverandør for samfunnsutviklinga, er det vanleg å peike på økonomane. Allereie i 1936 skreiv John Maynard Keynes: «Practical men, who believe themselves to be quite exempt from any intellectual influences, are usually the slaves of some defunct economist.» Dette synet held seg godt sjølv i dag, og har fått ny glød frå moderne røyster som er skeptiske til

Forfattaren er takksam for særns nyttige merknader og kommentarar frå Ola Kvaløy og Eirik Wærness, og ikkje minst frå redaksjonen i Tidsskrift for Samfunnsforskning.

økonomifaget si rolle og innverknad i politikk og samfunn. Gudmund Hernes er ein ivrig brukar av det aktuelle Keynes-sitatet,¹ og tankesettet pregar i høgste grad Tranøy (2006) si framstilling av «marknadsfundamentalisme» som dominerande idelogi i vår samtid. Same hovudsyn ligg bakom og lurar i Eika (2007) sine tankevekkande refleksjonar over marknadsretorikken si rolle i debatt og daglegliv. Men noko veletablert konsensus er det likevel ikkje tale om, i alle fall ikkje mellom akademiske økonomar. Frey (2000) og Coupé (2004) argumenterar til dømes for at økonomane sin påståtte innverknad så langt ikkje har tilstrekkeleg stød i empirisk forskning. Tida er moden for ei nærmare undersøking av økonomane si rolle i grensesnittet mellom vitenskap og verkelegheit.²

Med presise løysingar på samansette problemstillingar mellom menneske, organisasjonar og styresmakter kastar føretaksøkonomar og samfunnsøkonomar lys over viktige avgjerder i hushaldet, i næringslivet og i politikken. Økonomifaget byr på sterke og nyttige verktøy som gjer det mogleg å analysere komplekse problem i ei ryddig og over-

siktleg ramme. Si største kraft får økonomiske metodar når åtferd naturleg kan avgrensast til spesifikke område av tilværet, med tydelege intensjonar og eit klart definert sett av forklaringsfaktorar. Matematiske modellar sikrar konsistente analysar, og legg grunnlag for auka innsikt om samspelet mellom mål, middel og rammevilkår. Sist men ikkje minst gjev økonomiske analysar håndgripelege resultat med ei presis tolkning. Enkle svar på vanskelege spørsmål er kjærkomne for tidsfattige menneske i eit samfunn på høgt gir.

Men dei færraste gevinstar kjem utan kostnader, og økonomifaget sin medalje har òg ei baksida. Forskarar i filosofi, psykologi og sosiologi reiser nemleg viktige spørsmål om kor godt dei kvantitative metodane innanfor økonomifaget eigentleg eignar seg for å forstå relasjonar mellom menneske og organisasjonar. Kritikarane peiker på at det neppe er rimeleg å analysere samfunnet på same måte som fenomen frå naturen. Med klårt avgrensa matematiske modellar for analysar av menneskeleg åtferd neglisjerer økonomane viktige nyansar, og overser samstundes grunnleggande forskjellar mellom dei ulike vitenskapane, innvender kritikarane; ein loddar ikkje djupna i menneskenatur og samfunnsstruktur med 'sosial fysikk'. Kritikken mot økonomifaget rettar seg i hovudsak mot nyklassisk teori og modellar, og innvendingane trengjer inn i stadig fleire diskusjonar mellom økonomiforskarar.³ Men så langt har denne meiningsbrytinga fått heller lite å seie for *bruken* av økonomifaget – og heller ikkje for utdanning og pensum, vil mange seie.

Styrkane ved økonomiske analysar er velkjente for økonomisk politikk og samfunnsdebatt, medan metodemessige innvendingar, svakheiter og manglar får

mindre merksemd utanfor elfenbeinstårnet. Dette reiser viktige spørsmål, for samfunnsforskinga og for det offentlege ordskiftet. Bygger gjennomslaget for økonomiske analysar på overdriven tillit til metodar og modellar? Kva har økonomane sine metodar å seie for korleis vi forstår individuell åtferd og relasjonar mellom menneske og organisasjonar? Er økonomar flest i posisjon til å vise veg for samfunnet – eller bør samfunnet vise veg for økonomane? Kritikken som ofte skjuler seg bak slike spørsmål er neppe heilt utan grunnlag. Men å seie at økonomifaget ikkje tek kritikken innover seg vert likevel forkjært. Tvert om kan ein argumentere for at nye tankesett og modellar er utvikla som direkte resultat av den omtalte diskusjonen. Den vitenskaplege kjerna i konvensjonell økonomisk teori er under press frå ei rekke nye skolar, som til dømes spelteori, eksperimentell økonomi, åtferdsøkonomi, evolusjonær økonomi og neuro-økonomi. Eit viktig trekk i den nyare utviklinga av økonomifaget som vitenskap er nettopp at sameining og stereotypi i metodar og modellar gradvis gjev plass for auka mangfald og pluralisme.

I denne artikkelen vil eg rette søkelyset mot grunnlaget for økonomane si rolle i dagens samfunn gjennom ein kritisk diskusjon av metodar, abstraksjonsnivå og modellar, samt utvalde sider av forholdet mellom økonomi og politikk. Som bakgrunn og kontekst kjem først ein sosiologisk innfallsvinkel til økonomifaget og økonomane sitt samfunn. Deretter følger eit kort tilbakeblikk på utvalde sider ved den historiske utviklinga for økonomifaget, med vekt på eit fåtal observasjonar som er relevante for oversikten. Vidare held vi fram med å diskutere tre vanlege innvendingar mot forskarar og praktiskarar innanfor økonomi. Vi tek for oss kri-

tikken mot metodar og modellar i økonomifaget, spissformulert gjennom ei drøfting av økonomifaget som samfunnet sin fysikk. Åtferdsmodellen om rasjonelle, sjølv-orienterte optimerande menneske vert deretter sett under lupa, medan utvalde sider av spenningsfeltet mellom økonomi og politikk står i fokus i det nest siste kapitlet. Til slutt kjem som vanleg ei oppsummering.

SOSIOLOGISK PERSPEKTIV

Store idear kjem ofte som skot i natta. Å prege vitskapen tek lengre tid, for ikkje å snakke om å endre verda. Ålmenne oppfatningar er ei seig materie, også når det gjeld vitskaplege fenomen og fakta. Tunge tak og god tid må til for at veletablert kunnskap skal tvingast i kne: «Only by varied reiteration can alien conceptions be forced upon reluctant minds,» skal den britiske filosofen Herbert Spencer ein gong ha uttalt.⁴ Som vanleg finn vi høvelege bilete frå naturen. Øygarden langsetter kysten vår er forma gjennom tusenvis av år. Vassyta har stige og falt med ujamne mellomrom, isen har skura berga og finpussen har bølgiene stått for. For oss ser det dødt og uforanderleg ut, men gjennom århundra har det levd og utvikla seg – frå samanhengande land til tusenvis av øyer skilt av ope hav.

Slik er det på mange vis med oss menneske òg. Vi kjem til verda med ein bakgrunn av genar og familiekultur. Gjennom oppveksten vert vi gradvis forma – av familiesituasjon, skule og omgangskrins. Etter kvart tek vi eigne val, får oss ei utdanning, skaffar oss hobbyar, vel ein partner, stiftar familie, finn ein passende bustad, ein bil vi liker, ein jobb vi set pris på – og vi utviklar vår eigen omgangskrins. Gradvis isolerar vi oss med våre egne. Sett utanfrå er resultatet eit vell av subkulturar, som øyer i

det sosiokulturelle landskapet. Dei færaste av oss har omgang med menneske som er veldig annleis enn oss sjølve. Berre sjeldan tek vi turen til ei av dei andre sosiokulturelle «øyene». Og når vi gjer det er vi litt som framande, og ein del av oss vil kjenne seg utilpass. Slike idear står som kjent sentralt i arbeida til Pierre Bourdieu (t.d. Bourdieu 1984).

Bourdieu sitt tankesett gjev eit fruktbart analytisk utgangspunkt også for tilhøva mellom ulike akademiske gruppe-ringar (Bourdieu 1988). Kulturelle øylandskap gjer seg gjeldande innanfor fagområde og på tvers av fagområde. I tillegg kjem at akademikarar kanskje er endå meir sta og eigenrådige enn folk flest. Når ein sit på sin eigen haug har mange av oss ein tendens til å tru at vi har fått det meste av vitet, og at akkurat vårt eige fagområde kan gje fullgode svar på dei aller fleste spørsmål det er vits å bry seg med. Økonomifaget er neppe noko unntak.

Frå første førelesing vert økonomistudentar innprenta med eit særlege teoretisk tankesett, ein særeigen modellpark og ein særeigen måte å sjå menneske og samfunn på. Økonomistudia har tradisjonelt lagt utstrakt vekt på drilling i matematiske modellar, optimerande åtferd og rasjonelle aktørar – i snever forstand. Mindre vekt vert lagt på å utvikle ei kritisk innstilling til eige fag.⁵ Avstand og ulikheit mellom økonomifag og andre samfunnsfag vert reindyrka, i staden for å plassere økonomifaget i ein samfunnsvitskapleg tradisjon. For økonomiforskarar har samarbeid med andre samfunnsfaglege disiplinar hatt avgrensa prestisje, og berre sjeldan gjev slike samarbeid publisering med høg meritteringsverdi.⁶ Desse særtrekka ved utdanning og metodar har skapt ein kultur av økonomar som er svært lojale til faget sitt.

Samstundes har dei same særtrekka sementert økonomifaget og auka distansen til andre samfunnsvitskaplege disiplinar.

Som med livet elles, vil alle faggrupper tolke verda med utgangspunkt i eigne erfaringar, sosial bakgrunn, referansar og kontekst. Økonomar stiller med sitt utgangspunkt, sosiologar og statsvitarar med eit anna. Vi skal vende attende til skilnadene mellom økonomifag og dei andre samfunnsvitskapane.⁷ Men først eit kort blick over skuldra, på eit fåtal relevante trekk frå den historiske utviklinga for økonomifaget som akademisk retning.

HISTORISK TILBAKEBLIKK

Overlegningar om arbeidsdeling og effektivitet har prega tankesett og menneske i uminnelege tider. Vi finn fragment av økonomisk tankegods i skriftstykke frå antikken (Backhouse 2004), mellom andre hos Platon. Men forsøk på gjennomgripande systematisering er av nyare dato.⁸ Som akademisk disiplin er økonomifaget å rekna som ein ungdom. Det var først på 1700-talet at tenkarar tok til orde for at økonomiske aktivitetar som produksjon, distribusjon og handel eigentleg var styrt av lovmessige samanhengar for sosial åtferd. Adam Smith (1776) er eit viktig døme i så måte, med den velkjente usynlege handa som den regulerande mekanismen bak den økonomiske aktiviteten i frikonkurransemarknaden. Sjølv om enkelte tenkarar hadde rørt ved liknande mekanismar tidlegare, var dette nokså originale tankar for 250 år sidan. Det nye tankegodset forma grunnlaget for ein ny, stringent vitskap for analysar av sosiale fenomen.

Den engelske filosofen John Stuart Mill var viktig for utviklinga av økonomifaget fram mot midten av 1800-talet,

med viktige arbeid om logikk, liberalisme og nytteteori. Arbeidet til Mill (1861) om utilitarisme rydda veg for utviklinga av individuell nytte som evalueringsmål i moralsk og materiell forstand. Ideane hans på dette feltet skulle få mykje å seie for korleis filosofar og forskarar nærma seg individuell åtferd, ikkje berre innanfor økonomifaget, men også i andre samfunnsvitskaplege disiplinar. Mill (1848) var i tillegg oppteken av samanhengen mellom økonomi og andre samfunnsvitskaper. Han antok (a priori – utan vidare) at jakten på materiell velstand var ein styrande premiss for sosial åtferd, og gjorde seg til talsmann for at økonomifaget skulle avgrense seg til analysar av folk si strebing etter inntekter og rikdom. Her finn vi noko av det vitskapsteoretiske grunnlaget for økonomane sin tendens til å fokusere på den delen av menneskeleg åtferd som let seg måle i pengar. For økonomar flest er nok dette ein viktigare arv frå Mill enn den nysgjerrige interessa hans for andre samfunnsfag.

Dei tidlegaste nyklassikarane støtta opp under Mill sine tankar gjennom formaliserte teoriar for rasjonelle valg. Ei rivande utvikling fann stad fram mot 2. verdskrigen, og paradigmat vi kjenner i dag slo for alvor rot i mellomkrigstida, i eit jordsmonn av matematiske samanhengar for åtferd hos økonomiske aktørar. Teoriar for optimerande økonomiske menneske og føretak vart etablert som standardverk. Nyttmaksimerande konsumentar, profittmaksimerande produsentar og val mellom alternativ vart knytta opp mot nye omgrep som grensenytte og grensekostnad. Med desse nyvinningane var grunnlaget lagt for det vi i dag kjenner som mikroøkonomisk teori, og for ei banebrytande utvikling av makroøkonomisk teori, konjunkturanalyse og økonomisk politikk.

Basert på teoriar frå 1930-talet som vitskapleg kjerne (jfr. Lakatos 1970), utvikla økonomifaget seg i mange ulike retningar i etterkrigstida. Resultatet er i dag eit stort antal fagretningar og skolar. Nokre døme er makroøkonomi, mikroøkonomi og jamvektsteori. Hovudretningane har mange forgreiningar som til dømes tek for seg tema og problemstillingar innanfor økonomisk vekst, arbeidsmarknad, kapitalmarknad, energi og naturressursar, offentleg økonomi, internasjonal handel osv. Makroøkonomar får merkelappar som keynesianarar, monetaristar eller «real business-cycle»-økonomar. Samstundes vert hovudretningane utfordra av alternative innfallsvinklar og skular. Med eit fundamentalt syn om balanse og harmoni mellom produksjon, konsum og prisar vart til dømes likevektsteorien utfordra av synsmåtar basert på observasjonar av ulikevekt mellom tilbod og etterspurnad (t.d. arbeidsmarknaden).

Meir eller mindre oppportunt har ulike politiske grupperingar søkt støtte i passende delar av dette mangfaldet. Somme grupperingar har jamvel fått sine egne økonomiske fagretningar – som til dømes marxistisk økonomi eller feministisk økonomi. Men meir moderate ideologiar har òg henta stød frå ulike typar økonomisk teori. Venstreorienterte politiske krefter legg stor vekt på full sysselsetting og trur på ein aktiv offentleg sektor. Keynesiansk makroøkonomi passar godt i eit slikt politisk landskap, med tilrådingar om ein aktiv økonomisk politikk på kort til mellomlang sikt (King 2002). På same måte har høgorenterte marknadsliberalistar ofte orientert seg mot meir langsiktige likevektsteoriar for naturlege svingningar i økonomisk aktivitet og sysselsetting (t.d. Kydland & Prescott 1982). Desse modellane legg

inga særleg vekt på arbeidsløyse, og ein vanleg konklusjon er at staten gjer best i å gje frå seg handlingsrom i den økonomiske politikken.

Økonomi framstår i dag som eit fag med høge ambisjonar. Akademikarar og praktikarar viser stor appetitt på nye problemstillingar, og legg stadig nye område under modellplogen (Lazear 2000). Metodemessige utfordringer vert overskygga av ein ubøyeleg entusiasme for eit enkelt og presist verktøy for analyse av sosial åtferd. Tydelege svar på samansette problemstillingar er vanskelege å takke nei til, kanskje særleg for journalistar og politikarar. Men når noko ser ut som om det er for godt til å vere sant, så er det ofte akkurat det. Difor er det ikkje overraskande at økonomiske analysar stundom vert møtt med skepsis og kritikk.

Vi skal sjå nærmare på tre vanlege innvendingar mot økonomifaget i dag. Ei kilde til kritikk er metodeapparatet, som er henta frå naturvitskapane, og som skaper eit skille mot andre samfunnsvitskaplege disiplinar. Ei anna innvending gjeld den utstrakte bruken av idealisering og abstraksjon, og retter seg særleg mot dei grunnleggande føresetnadene om menneskeleg åtferd som gjer seg gjeldande i det meste av økonomiske analysar. Sist, men ikkje minst er det stadig fleire som peiker på vanskaner med å skilje økonomiske prioriteringar frå politiske omsyn. Vi tek dei etter tur.

SAMFUNNET SIN FYSIKK?

Debatten om leiarløn og statleg eigarstyring gjev oss inntrykk av at det finst samanhengar for økonomisk åtferd som er nærmast mekaniske. Utan opsjonar vil ikkje toppleiarane yte sitt beste, har vi fått høyre – mellom anna frå konsernsjefen i Telenor.⁹ Og utan eit einsretta fokus

på profittmaksimering vil ein sette store økonomiske verdiar over styr i selskap med statleg eigarskap.¹⁰ På dette planet handlar økonomi om relasjonar mellom menneske og organisasjonar. Ein kan difor kanskje undre seg over at konklusjonane frå dei økonomiske analysane er så presise, og ikkje minst at dei vert kommunisert så skråsikkert.

Økonomiske analysar av føretak og organisasjonar har sitt vitenskaplege utspring i samfunnsøkonomien (Ghoshal 2005). Her studerer ein samfunnet ved hjelp av metodar som elles er mest vanlege naturvitenskaplege disiplinar. Teoriane er som regel formalisert gjennom matematiske modellar. Intensjonar hos menneske får eit absolutt preg med liten plass for refleksjon og nyansering, hevdar Ghoshal (2005) og andre kritiske røyster. Dette skaper ein avstand frå dei andre samfunnsvitenskapane, og økonomifaget ser ofte ut til å strebe meir etter ein vitenskapleg status på linje med fagretningar som fysikk, kjemi og matematikk.

Forskarar i filosofi, psykologi og sosiologi har reist grunnleggande spørsmål om kor godt metodane frå naturvitenskapane eigentleg eignar seg for analysar av relasjonar mellom menneske. Kritikarar peikar på at det neppe er rimeleg å analysere samfunnet på same måte som fenomen frå naturen. Med mekaniske metodar for analysar av menneskeleg åtferd og sosial interaksjon overser økonomane grunnleggande forskjellar mellom natur og samfunn, vert det hevda. Verktøykassa får økonomifaget til å sjå ut som 'samfunnet sin fysikk' (Mirowski 1989).

Samanlikninga med fysikk er ikkje heilt utan relevans, men heller ikkje særleg god. John Maynard Keynes meinte i si tid at tannlegevitenskapen kunne vere ein betre parallell til økonomifaget: «If economists could manage to get themselves

thought of as humble, competent people on a level with dentists, that would be splendid» (Keynes 1931). Tannlegane henter òg reiskapen frå naturvitenskapen, men bruken er retta mot velferd for vanlege folk. Ein viktig skilnad frå fysikk er nettopp målsettinga med økonomifaget om å drive fram resultat og tilrådingar som kan gi eit betre liv for breie grupper av menneske. Ikkje dårleg for ein vitenskap! Likevel er det viktig å finne ut om valet av metodeapparat legg føringar for kva økonomar faktisk er opptekne av, korleis dei tenker og kva som faktisk kjem ut av analysane.

Framståande økonomar har med ujamne mellomrom tilrådd større varsemnd i omgangen med metodar frå naturvitenskapane til samfunnsvitenskaplege analysar. Då Fredrik von Hayek vart tildelt nobelprisen i økonomi i 1974, nytta han nobeltalen sin («The pretence of knowledge») til å åtvare mot farane ved å tru at ein rådde over uovertrufne metodar i analysar av sosiale samanhengar. Vitenskaplege metodar frå naturvitenskapane overforenkla analysar av sosiale samanhengar. Med innverknad på den økonomiske politikken kan dette få alvorlege konsekvensar. Korrekt, men ufullkomen kunnskap er ofte å foretrekke, om alternativet er ei forestilling om eksakt kunnskap som truleg er feil.

Bruken av matematiske metodar innanfor økonomifaget har trekt merksemda mot fenomen som let seg fange av slike metodar. Difor er økonomar spesielt opptekne av sider ved menneskeleg åtferd som er enkle å måle. Ein kan ikkje sette talverdiar på alle relevante sider ved sosiale relasjonar, seiar kritikarane, og difor vert økonomiske analysar i beste fall ufullstendige (Fullbrook 2004). Men resultatata vert ofte kommuniserte som om dei representerer ei heil løysing, i alle fall

i offentlig debatt. Eit norsk døme er fjorårets slag om sjukelønsordninga, der oppskrifta på redusert sjukefråver i regjeringa sitt framlegg heilt enkelt var at arbeidsgjevar skulle ta ein større del av rekninga for sjukeløna.¹¹

Pengar er den viktigaste målereiskapen for nytte og verdiskaping mellom menneske og føretak. Vi har difor fått ei avgrensing mellom økonomi og andre samfunnsfag ved at økonomifaget spesielt tek for seg menneska si posisjonering i høve til individuell nytte og materiell rikdom. Denne avgrensinga heng òg saman med dei metodemessige forskjellane mellom samfunnsvitskapane.

I nyare forskning har ein undersøkt om den kvantitative tilnærminga frå økonomar har noko å seie for korleis dei tenker om samansette problemstillingar. Ariel Rubinstein (2006) er ein av fleire omtykte økonomar som no åtvarar mot at utdanning i matematisk manipulasjon går ut over merksemda rundt mellommenneskeleg refleksjon. Empiriske analysar tyder nemleg på at metodebruket påverkar innfallsvinklar og oppfatningar, og at økonomistudentar er mindre fellesskapsorienterte enn studentar frå andre fagretningar. Ei spissformulering av denne ideen er at matematikken kjøler oss ned. I dette ligg òg ein implisitt kritikk av standardføresetnaden om det rasjonelle økonomiske mennesket.

ENKEL ÅTFERDSMEKANIKK

Homo oeconomicus – eller det økonomiske mennesket – er økonomane si tilnærming til det kloke mennesket, *homo sapiens*. Det økonomiske mennesket utnyttar informasjon og moglegheiter på ein effektiv måte, slik at ho oppnår høgast mogleg velvære for seg sjølv. Særleg oppteken er ho av nytte som kan målast i pengar, og difor er ho stadig på

jakt etter inntekt, avkastning og formue. Ho er umetteleg på kjøpekraft, og vil ha mest mogleg forbruk til lågast mogleg pris. Heilt framandt lèt det kanskje ikkje. Men dei fleste av oss gjer nok krav på litt fleire nyansar i forklaringane på korleis vi ter oss.

Hypotesen om det økonomiske mennesket er ein nyttig reiskap for økonomisk modellering, og ei slik avgrensing av åtferd har gevinstar i form av klarleik og stringens. Men heller ikkje denne forenklinga kjem utan kostnader. Rasjonalitet står til dømes sentralt for det økonomiske mennesket, ved at konkrete mål på eiga nytte vert maksimert til lågast mogleg kostnad. Men berre sjeldan vil denne rasjonaliteten omfatte ei større etisk, sosial eller humanistisk sfære. Den tradisjonelle forståinga av det økonomiske mennesket går såleis nokså langt i retning av ein reindyrka egoist. Det økonomiske mennesket er heldigvis berre ein konstruksjon. Men rollemodellen er framleis i flittig bruk i økonomiske analysar, som ein nyttig reiskap for å reindyrka enkelte sider ved åtferd og relasjonar mellom menneske og organisasjonar (Persky 1995).

Ei vanleg overtyding er at om alle opptrer som økonomiske menneske, så vil «ei usynleg hand» sørge for maksimal velferd for samfunnet totalt. Samfunnsøkonomien sin grunnleggjar Adam Smith var langt meir nyansert då han lanserte «den usynlege handa» som bilete på dei sjølvregulerande mekanismane i frikonkurransemarknaden (Sandmo 2006). Likevel er det framleis slik at eiga vinning ligg til grunn som den viktigaste drivkrafta i dei aller fleste av analysane frå økonomar – i academia, i næringslivet og i samfunnet elles. Ikkje alle kjenner seg att i slike rollemodellar, og kritikken mot denne standardføresetnaden

innanfor økonomifaget har auka på dei siste åra.

Kritikarane held fram at motivasjonen kan vere langt meir omfattande enn det som får plass i økonomane sine mål på individuell nytte. Folk har heller ikkje alltid tilgang til dei mengdene av informasjon som vert føresett for det økonomiske mennesket. Her kan det innvendast at «stråmenn» kan brukast for å redde modellen. Ein tidlegare landslagstrener i fotball skal ein gong ha sagt at han ikkje trong å analysere heile komplekset rundt norsk medlemskap i EU. Han berre reiste seg opp, såg rundt seg og slo fast kven som var for medlemskap. Det var meir enn nok til å avgjere at han sjølv var imot. Slik kan det òg tenkast at andre rasjonaliserar informasjonsmengdene rundt seg.

Teoriar for rasjonelle val er eit klassisk debattområde mellom samfunnsvitenskaplege forskarar frå ulike disiplinar. Elster (2007) gjev ein god introduksjon til denne diskusjonen, og argumenterer sjølv for at matematiske modellar i statsvitenskap og økonomi ofte er uttrykk for «hard obskurantisme» og «formalisme på tomgang». Slik plasserer Elster seg mellom kritikarane av overdriven bruk av matematiske modellar i modelleringa av menneskeleg åtferd: «Når slike handlingsval blir skildra i avanserte matematiske utrekningar som det krev høg intelligens og mykje matematisk kunnskap for å utføre, ... korleis kan ein då forvente at aktørane skal meistre slike resonnement, jamvel i 'real time'?» spurde Elster under lanseringa av den nye boka våren 2007.¹²

Sosiologar har lenge innvendt at økonomane har eit statisk syn på nytte og velvære, at dei ikkje forklarar kor preferansane kjem frå, og heller ikkje korleis individuell smak og behag utviklar seg i

relasjonar mellom menneske (Swedberg 2003). Modellen om det økonomiske mennesket har òg måtta tåle kritikk frå faggrupper som legg vekt på kollektive verdiar i samfunnsbygginga, som til dømes altruisme, lagarbeid og fellesskapsløysingar. Ekte glede over speidargjeringar, dugnadar eller godt handverk let seg vanskeleg forklare av standardmodellen om det økonomiske mennesket. Om ikkje modellen kan forklare vanlege fenomen i verda rundt oss, har han eit alvorleg problem. Reinhekla egoisme er ikkje berre ei unøyaktig skisse av menneskeleg åtferd, det er òg uetisk, hevdar andre røyster (t.d. Ghoshal 2005). Det konvensjonelle økonomiske mennesket vert i det heile lasta for ei avstumpahaldning til livet rundt seg.

Økonomifaget er ikkje upåverka av kritikken mot det økonomiske mennesket, og nye fagretningar løyser på vanlege føresetnader i tradisjonell økonomisk teori. Hypotesar om avgrensa rasjonalitet har kome i plassen for føresetnaden om fullkommen informasjon (Conlisk 1996). Innanfor den nye åtferdsøkonomien har ein utvikla teoriar for utvida motivasjon som eksplisitt møter kritikken mot eit snevert omgrep for individuell nytte. Her tek ein omsyn til motivasjonskjelder som rettferd, offervilje og omdømme. Eit rikt utval av alternative åtferdshypotesar er testa i nyare forskning innanfor eksperimentell økonomi, med interessante resultat.

Eit vanleg eksperiment frå denne forskinga er det såkalla Ultimatum-spelet, der den eine spelaren (servaren) skal foreslå ei deling av 100 kroner mellom seg sjølv og ein annan spelar (mottakaren). Om mottakaren aksepterer framlegget, vert dei 100 kronene delt som planlagt. Avslag inneber at ingen får nokon ting – og dei 100 kronene for-

svinn. Om servaren er eit typisk økonomisk menneske, skulle han tilby ein marginal sum og halde mesteparten av dei 100 kronene for seg sjølv. Rasjonelle mottakarar burde på same måte akseptere eit urimeleg forslag, ettersom ein symbolsk sum er betre enn alternativet – som er null og niks. Med økonomiske menneske som deltakarar skulle ein altså forvente ei svært skeiv deling som utfall i slike spel.

Men ei lang rekke eksperiment med faktiske menneske frå ulike delar av verda viser at det økonomiske mennesket skjuler seg godt (Oosterbeck, Sloof & van de Kuilen 2004). Hjørneløysingar er sær s uvanlege i resultatata frå desse eksperimenta. Servaren vil typisk hauste ein viss fordel av posisjonen sin, men samstundes viser han omhug for mottakaren. Tilboda frå servaren er sjeldan symbolske, og endå sjeldnare er det at symbolske tilbod faktisk vert aksepterte. 60/40-løysingar er mest vanleg. Ei rekke variantar av slike spel er arrangert i eksperimentelle forsøk over heile verda. Resultata vekker oppsikt, og reiser viktige spørsmål om gildskapen hjå det økonomiske mennesket som reindyrka rasjonell, inntektsmaksimerande egoist.

Teoriar om utvida motivasjon har potensial til å viska ut grensene mellom økonomi og andre samfunnsfag. Somme vil kanskje vinkle dette som imperialisme (t.d. Fine 2002), etter som økonomane legg stadig større område under «modellplogen». I eit meir optimistisk perspektiv gjev den såkalla imperialismen eit løfterikt potensial for den vidare utviklinga av økonomifaga – i nærare samanheng med andre samfunnsvitskaplege fagretningar.

Økonomifaget har med dette vist fleksibilitet og tilpassingsevne. Men framleis hevder kritiske røyster at fagretninga har

fjerna seg frå verda ho er ein del av. Denne kritikken retter seg oftast mot føretaksøkonomiske fagretningar, som har sin bakgrunn i anvendt mikroøkonomi, og som kviler på det same vitenskapsteoretiske fundamentet som samfunnsøkonomien. Her argumenterer enkelte for at utviklinga av økonomien som vitskap har gitt opphav til leiararskapskulturar som vi i dag tek avstand frå (t.d. Ghoshal 2005). Om dette er ei utvikling som får gripe om seg mellom økonomar flest, risikerer ein tap av kollektiv integritet, omdømme og gjennomslag.

ØKONOMI OG POLITIKK

Den siste innvendinga eg vil diskutere gjeld skuldinga mot økonomar om utidig og uryddig innblanding i saker av politisk karakter. Eit sær stort engasjement for saker i grensesnittet mellom økonomi og politikk har prega samfunnsdebatten i Noreg det siste året. Mellom dei mange døma finn vi saker om styreval og leiarløn i Telenor, Statoil og Hydro. Slaga om sjukeløn, klimapolitikk og statleg eigarskap viser også sprik mellom økonomiske og politiske interesser. Kraftige spenningar mellom økonomiske og politiske prioriteringar gjer det fristande å skille mellom det som er økonomisk fornuftig og det som høyrer til politikken. Økonomar er spesielt ivrige i denne krevjande øvinga, til tross for at analysane deira sjeldan gjev uttømmmande svar i saker der økonomiske og politiske interesser står imot kvarandre. Samstundes ser ein støtt at konklusjonar frå økonomiske analyser bråkjekt vert tekne til inntekt for spesifikke politiske syn som eigentleg har djupe ideologiske røter. Politisk objektivitet vert difor svært problematisk i slike analyser, og det metodiske fundamentet for økonomifaget gjev

neppe grunnlag for dei skråsikre konklusjonane ein ofte møter i denne samanhengen.

Denne kritikken er mot økonomifaget er grunnleggande, alvorleg og svært kontroversiell – med potensial til å undergrave verdiar som uavhengigheit og integritet hos økonomar flest. Eit naturleg utgangspunkt for diskusjonen av økonomar i politikken er det veletablerte skiljet mellom positiv og normativ økonomi. Allereie her kan ein reise spørsmål ved om det i det heile tatt er mogleg å frikople økonomisk analyse frå ikkje-økonomiske verdiar? Knappeheit er til dømes eit nøkkelord i alle økonomiske overlegningar. Difor er økonomiske analyser høgst relevante i spørsmål om fordeling, som igjen er mellom dei aller viktigaste områda i den politiske debatten. Verdineøytral økonomisk analyse vert difor ei svært krevjande øving.¹³ Den reelle innverknaden frå økonomar i politik- og samfunnsspørsmål er omdiskutert, i det minste mellom akademiske økonomar (sjå note 2). Men vi kjem ikkje unna at økonomar spelar ei rolle i politiske prosesser og debattar. Og når dei uttalar seg, er det ofte med stor sjølvsikkerheit. Angner (2006) fører til dømes solid argumentasjon for at overdriven sjølvtilitt er typisk for makroøkonomiske rådgjevarar.¹⁴ Det same gjer nobelprisvinnar Joseph Stiglitz (2000), etter fire år som sjeføkonom for Verdsbanken på slutten av 1990-talet.

Mitt inntrykk er at fleirtalet av økonomane som grip ordet i saker med politiske overtoner løfter fram dei gode eigenskapene i frie marknadskrefter, og er gjerne grunnleggande skeptiske til regulering og offentlege inngrep. Dette gjeld i første rekke praktikarar i næringslivet med studier i føretaksøkonomi, og særleg dei som har arbeidsplassen sin i

tilknytning til finansmarknaden. Med grunnlag i økonomisk teori slår dei gjerne fast at maksimering av nytte og inntekt på individnivå er det som gjev størst velferd for samfunnet totalt. Frie marknadskrefter med hjelp frå «ei usynleg hand» er difor det beste for oss alle.¹⁵ Det er ei naiv tolkning av den økonomiske velferdsteorien som vert lagt ut på dette viset. Verda rundt oss er meir komplisert, og let seg ikkje alltid fange av dei enkle økonomiske modellane. Spesielt ikkje når resultatane vert brukt kun i passende brudd og brokkar, av interessegrupper med ein klar agenda. Like fullt ser ein ofte at ei forenkla praktisering av økonomifaget oppnår stort gjennomslag, for private avgjerder og i utforminga av politikken (t.d. Stiglitz 2000).

Samstundes finst det sterke politiske interessegrupper som ynskjer å halde marknadskreftene i strammare tøyler, ofte av omsyn til inntektsfordelinga. Den fine balanseringa mellom effektivitet og fordeling reknast mellom dei framste eigenskapane til den norske økonomi- og velferdsmodellen (Barth, Moene & Wallerstein 2003). Her ligg ei viktig forklaring på kvifor saker i grensesnittet mellom økonomi og politikk har skapt eit så stort engasjement i samfunnsdebatten i Noreg dei siste åra. Aktuelle døme er skattar og avgifter, landbrukspolitik, bruk av oljepengar, rentesetting, handteringa av staten sine eigarposisjonar og ikkje minst forvaltninga av finansformuen.

Sambandet mellom økonomi og politikk reiser ei rekke problemstillingar, som involverer grunnleggande filosofiske spørsmål, metodemessige problemstillingar og ikkje minst haldningar og verdisyn hos dei menneska som representerer økonomifaget. Alle sider av dette breie feltet kan umogleg dekkast av mi knappe framstilling. Men vår eigen ande-

dam byr på interessante døme, og vi skal sjå nærmare på eit par av dei.

Sidan etableringa for ti år sidan var Statens pensjonsfond – Utland (SPU) lenge under kritikk for manglande etiske retningslinjer. Dei viktigaste argumenta mot slike retningslinjer var lenge at dei var kompliserande – og kostbare. Risikoen var at ein måtte gi frå seg litt av avkastninga om den etiske standarden for investeringane skulle hevast.¹⁶ Å kaste lys over kostnadene ved etiske ambisjonar er utan tvil ei viktig oppgåve. Men spørsmålet er om økonomisk lønns- emd er det einaste relevante kriteriet når etiske standardar skal vurderast for plasseringa av staten si formue? Ei oppfatning som gradvis har vunne terreng, går ut på at preferansar og haldningar hos eigaren av dei investerte midlane bør kome tydeleg til uttrykk i rammevilkår og retningslinjer for forvaltninga. Eigenen i vårt døme er Stortinget – eller rettare sagt norske veljarar. Hovudsynet mellom økonomar stod seg ikkje mot det politiske presset, og kursen for SPU måtte justerast. Etiske retningslinjer i tråd med innstillinga frå Graver-utvalet vart innførte i desember 2004. I dag foregår ei kontinuerleg vurdering av investeringane i dei enkelte selskapa, med Etikkrådet som sentralt rådgjevande organ. Det er vanskeleg å argumentere for at økonomane i Finansdepartementet og i Norges Bank gikk i bresjen for denne utviklinga, og verken i Graver-utvalet eller Etikkrådet er økonomar spesielt godt representert.

Eit anna område der reinhekle økonomiske interesser stundom kjem på kant med politiske straumar, er i utøvinga av den statlege eigarskapen. Næringspolitikken har sklidd gradvis mot høgre i det politiske landskapet gjennom dei siste 25 åra. Globalisering, liberalisering og dere-

guling har gripe om seg i privat og offentleg sektor, og rommet for ein aktiv næringspolitikk er innsnevra i forhold til tidlegare tider.¹⁷

Saman med krefter i LO og SV har venstresida i Ap teke til motmæle mot denne utviklinga. Etter regjeringsskiftet hausten 2005 vart forventningane om større pågangsmot i næringspolitikk og statleg eigarskap spent høgt gjennom Soria Moria-erklæringa. Sterke kryssande interesser var innsydde i bakteppet då styret i Statoil skulle justerast våren 2006.¹⁸ Det mest overraskande i den såkalla Odfjell-saka var kanskje styrken i engasjementet – i begge leirar. Når leiarar i selskap med store statlege aksjepostar hankar inn tosifra millionbeløp i opsjonsgevinstar, ser vi at det gnistrer i samfunnsdebatten. Grunnen er ikkje at det står om store pengar. Grunnen er at desse sakene handler om politikk.

Sjølv om det ikkje ser slik ut her i Norge, finst det faktisk to hovudsyn på eigarstyring og selskapsleiing i den internasjonale faglitteraturen. Den angloamerikanske tradisjonen set investorane sine interesser i sentrum, og målet for selskapet kretser utelukkande rundt maksimering av den økonomiske avkastninga til eigarane. Ein litt annleis tradisjon har utspring i kontinental-Europa, med større vekt på å balansere økonomiske interesser hos eigarane mot andre interessegrupper rundt selskapet (medarbeidarar, kundar, lokalsamfunn). Ei dansk tilråding frå Nørby-utvalet i 2001 gjev eit døme på den kontinentaleuropeiske tilnærminga (Nørby Johansen et al. 2001), medan den norske tilrådinga til eigarstyring og selskapsleiing er sterkt prega av den angloamerikanske tradisjonen (Aksjonærforeningen m.fl. 2005).

I utøvinga av eigarskapen har regjeringa hittil valt ei passiv rolle, i tråd med

prinsippa i den norske tilrådinga. Eit gjennomgåande syn på høgresida er at regjeringa på dette viset framstår som ryddig, kompetent, profesjonell og heilt i tråd med moderne prinsipp for eigarstyring og selskapsleiing. På venstresida vert regjeringa si haldning kritisert for å vere håplaus passiv. Eitt og same fenomen får såleis diametralt motsett evaluering, avhengig av kompetansemessig utgangspunkt, verdisyn og politisk ståstad. Det ville vere naivt å tru at det kun er venstresida som er påverka av politiske interesser i desse sakene.

KONKLUSJON

Økonomifaget byr på kraftfulle og nyttige verktøy for analysar av menneske, organisasjonar og samfunn. I omgang med kraftig reiskap er det vanleg å vise varsemd, og sjølv om ein er netthendt er det ofte naudsynt med omfattande finpuss før ein kan setje strek. Økonomiske modellar har sin styrke i at dei skjer til beinet av ei problemstilling, og analyserer henne i ei stram og ryddig ramme. Kostnaden er at viktige nyansar kan gå tapt gjennom forenklingar og føresetnader. Desto viktigare er det at økonomane er opne om styrker og svakheiter ved metodar og modellar, om eigne posisjonar og preferansar – og ikkje minst om uteletne sideomsyn som kunne ha vippra resultat og råd i ei anna retning. Ei generell tilråding er difor ein porsjon meir varsemd for økonomar som uttalar seg i offentleg debatt, og ein porsjon meir skepsis hos dei som lytter.

Gjennomgangen har demonstrert at forskarar i vitkapsfilosofi reiser framleis viktige spørsmål om kor godt økonomifaget eigentleg eignar seg til analysar av mellommenneskeleg åtferd. Framståande økonomar har med ujamne mellomrom tilrådd større varsemd i omgan-

gen med metodar frå naturvitskapane til samfunnsvitskaplege analysar, og nyare forskning i eksperimentell økonomi tyder på at einsretta fokus på matematikk og modellar kan gå ut over merksemda rundt mellommenneskeleg refleksjon. Slike spørsmål vert sjeldan lufta i den offentlege debatten. Kunnskapen er godt utbreidd om styrkane ved økonomiske analysar, medan metodemessige utfordringar, svakheitar og manglar får lite merksemd. Som med andre fagretningar er praktiseringa av økonomifaget tent med kritiske og sjølvransakande blikk frå tid til anna, og slike er det ikkje altfor mange av. Her ligg eit stort og viktig ansvar for forskarar, lærekrefter og alle andre som bruker økonomifaget i sitt daglege arbeid.

Til slutt har drøftinga mi gitt tydelege indikasjonar på at økonomifaget kan vere tent med ei åpnare haldning til andre samfunnsvitskaplege disiplinar. Med eit langt steg attende kan vi ta lærdom frå John Stuart Mill (1848), ein av pionerane i samfunnsøkonomi:

«For practical purposes, Political Economy is inseparably intertwined with many other branches of Social Philosophy [samfunnsvitskap]. Except on matters of mere detail, there are perhaps no practical questions, even among those which approach nearest to the character of purely economical questions, which admit of being decided on economical premises alone» (Mill 1848).

På dette området er det heldigvis mykje godt i emning. Gjennom dei tre siste tiåra er nyklassisk teori utsett for omfattande og raffinert kritikk frå ei rekke kjelder. Eit sameint paradigme er utfordra av nye tankesett, og eit vell av inspirert forskning er utført under samleomgrepet heterodoks økonomi. Gjennom den samme perioden har ei strukturert tilnærming til

økonomisk metodologi inspirert av Lakatos (1970) møtt aukande motstand frå meir pragmatiske og pluralistiske perspektiv. Dette speiler ei generell utvikling i økonomi-vitskapane. Samla heilskap og stereotypiske metodar vert gradvis erstatta av teoriar og synsvinklar prega av openheit og konstruktiv nyfikkne. I så måte sig erkjenninga inn om at det kan-

skje ikkje berre er økonomane som kan vise veg for samfunnet – men at samfunnet også kan vise veg for økonomane. Dette sett retninga for ei løfterik vidare utvikling av økonomifaget – i tettare samarbeid med andre samfunnsvitskaplege disiplinar, og med eit breiare grensesnitt mot samfunnet vi alle er så interesserte i å forstå betre.

Noter

1. T.d. radio-intervju i «Her og nå» på NRK, 9. januar 2007.
2. Med «økonomifaget» skal vi i denne artikkelen forstå akademiske disiplinær innanfor føretaksøkonomi, samfunnsøkonomi og økonometri.
3. Som motstykke til konvensjonell, nyklassisk teori har såkalla heterodoks økonomi breidd om seg, med eigne tidsskrift, konferansar, forskarnettverk og studentorganisasjonar. For internasjonale døme, sjå «The post-autistic economics network» (<http://www.paecon.net>) og «The heterodox economics portal» (<http://www.open.ac.uk/socialsciences/hetecon/>). I Norge er Radikalt økonominettverk (<http://okonominettverket.no>) inspirert av denne rørsla.
4. Sitert frå Buchanan (1975).
5. Med si kritiske innføring i økonomisk teori gjer Gaute Torsvik (2003) eit forsøk på å bøte på denne svakheiten ved utdanninga av samfunnsøkonomar.
6. Det finst ei rekke døme på at dei kvantitative metodane frå økonomifaget tek seg inn på andre samfunnsvitskaplege fagfelt (sjå t.d. Lazear 2000), men ei analyse av tverrfagleg kommunikasjon mellom internasjonale tidsskrift for økonomisk forskning konkluderer med at «... no area of economics seems to build substantially on insights from its sister disciplines» (Rik & Baumgartner 2002).
7. Slike tema diskuterte eg i eit meir vitskapsteoretisk perspektiv i ein annan artikkel seint i fjor (Mohn 2006a).
8. Å oppsummere historia om økonomifaget over ei side er ei umogleg oppgåve, og resultatet er dømt til å bli mangelfullt og urettvist. For interesserte lesarar vil eg minne om Agnar Sandmo (2006) si ferske historiebok over økonomifaget. Eller ta ein tur til «The history of economic thought web-site» ved The New School for Social Research, New York (<http://cepa.newschool.edu/het/>).
9. Intervju i Dagens Næringsliv 17. november 2006 (<http://www.dagensit.no/bedriftsit/article930600.ece>).
10. Sjå til dømes intervju med børsdirektør Bente A. Landsnes i Dagens Næringsliv 19. desember 2006 (<http://www.dn.no/forsiden/borsMarked/article959415.ece>).
11. Framlegget frå regjeringa innebar at arbeidsgjevarane skulle betale ein større del av sjukepengane, og la til grunn at dette ville auka innsatsen for å redusere fråværet. Kritikarar heldt fram at sjukefråværet er ein litan del av eit svært samansett bilete, og at skikkeleg omsyn til kompleksiteten i problemstillinga gjerne kunne munne ut i heilt

andre tiltak enn regjeringa la opp til. Eit døme (mellom mange andre) er Steinar Westin sin kronikk i Dagbladet 12. september 2006: <http://www.dagbladet.no/kultur/2006/09/12/476459.html>.

12. Omsetjinga av Elster til nynorsk har avisa Klassekampen ansvaret for (Klassekampen, 19. mai 2007).

13. Under tittelen «Økonomi som språk for makt og motmakt» gjev Eika (2007) eit interessant innspel til debatten om form (retorikk) og innhald (substans) i grensesnittet mellom økonomi og politikk. Retorikken mellom fagøkonomar er også eit tema hos Mohn (2006a).

14. Angner (2006) nyttar omgrepet «over-confidence», som er definert som forskjellen mellom egne oppfatningar om kvalitet og treffsikkerheit på den eine sida, og faktiske utfall på den andre. Eit enkelt eksempel på «over-confidence» har vi når 90 prosent av bilistane meiner at dei køyrer betre enn gjennomsnittet.

15. Sandmo (2006) minner oss om at Adam Smith i si tid faktisk var svært nyansert – og full av reservasjonar – i si omtale av den usynlege handa. I ein tankevekkande kommentar åpner Rotschild (2004) til og med for at ironi kan spelt ei rolle for Smith si eiga haldning til omgrepet.

16. Sjå til dømes brev frå Norges Bank til Finansdepartementet 22. april 1998: «Konsekvenser for forvaltningen av Petroleumsfondet av å innføre spesielle etiske retningslinjer».

17. For ei fersk utgreiing om den tafatte staten i næringspolitikken, sjå Sørheim og Tranøy (2006).

18. For ei nærmare drøfting av den spesielle rolla for Statoil i norsk økonomi og politikk, sjå Mohn (2006b)

Referansar

- Aksjonærforeningen i Norge m. fl. (2005): «Eierstyring og selskapsledelse (norsk anbefaling)». (<http://www.aksjonaerforeningen.no/>).
- Angner, E. (2006), «Economists as Experts: Overconfidence in Theory and Practice». *Journal of Economic Methodology*, 13 (1):1–24.
- Backhouse, R. (2004), *The Ordinary Business of Life*. Princeton University Press.
- Barth, E., K.O. Moene & M. Wallerstein (2003), *Likhet under press. Utfordringer for den skandinaviske fordelingsmodellen*. Oslo: Gyldendal.
- Bourdieu, P. (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1988), *Homo Academicus*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Buchanan, J.M. (1975), «A Contractarian Paradigm for Applying Economic Theory». *American Economic Review*, 65 (2):225–230.
- Conlisk, J. (1996), «Why Bounded Rationality?». *Journal of Economic Literature*, 34 (2):669–700.
- Coupé, T. (2004), «What do we know about ourselves? On the Economics of Economics». *KYKLOS* 57 (2):197–221.
- Eika, K. (2007), «Økonomi som språk for makt og motmakt». *Samtiden* 1:30–39.
- Elster, J. (2007), *Explaining Social Behaviour: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fine, B. (2002), «'Economic Imperialism': A View From the Periphery». *Review of Radical Political Economics*, 34:187–201.

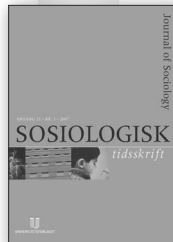
- Frey, B. (2006), «How Influential Is Economics?». *The Economist*, 154 (2):295–311.
- Fullbrook, E. (2004), *A Guide to What's Wrong With Economics*. London: Anthem Press.
- Ghoshal, S. (2005), «Bad Management Theories Are Destroying Good Management Practices». *Academy of Management Learning & Education*, 4:75–91.
- Hayek, F.A. von (1974), «The pretence of knowledge». Nobel Prize Memorial Lecture.
- Keynes, J.M. (1924). «Alfred Marshall, 1842–1924». *Economic Journal*, 34 (135):321–322.
- Keynes, J.M. (1931), *Essays in Persuasion*. New York: Norton.
- Keynes, J.M. (1936), *The General Theory of Unemployment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- King, J.E. (2002), *A History of Post- Keynesian Economics Since 1936*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kydland, F. & E. Prescott (1982), «Time to Build and Aggregate Fluctuations». *Econometrica*, 50:1345–1370.
- Lakatos, I. (1970), «Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes». I: I. Lakatos & A. Musgrave, red., *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazear, E.P. (2000), «Economic Imperialism». *Quarterly Journal of Economics*, 115 (1):99–146.
- Mill, J.S. (1848), *Principles of Political Economy*. London: Longmans, Green & Co. Lasta ned frå: <http://www.econlib.org/library/Mill/mlP0.html>.
- Mill, J.S. (1861). *Utilitarianism*. Ny utgave 1998. New York: Oxford University Press.
- Mirowski, P.J. (1989), *More Heat Than Light: Economics as Social Physics: Physics as Nature's Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mohn, K. (2006a), «Hva er det med økonomene?». *Nytt Norsk Tidsskrift*, 23 (3):268–276.
- Mohn, K. (2006b), «Statoil, staten og samfunnet». *Økonomisk Forum*, 7:9–16.
- Nørby Johansen, L. et al. (2001), Nørbyudvalgets rapport om Corporate Governance i Danmark: <http://www.corporate-governance.dk/db/files/file006618a0f33.pdf>
- Oosterbeek, H., R. Sloof & G. van de Kuitlen (2004), «Differences in Ultimatum Game Experiments: Evidence from a Meta-Analysis». *Experimental Economics*, 7:171–188.
- Persky, J. (1995), «Retrospectives: The ethology of Homo economicus». *Journal of Economic Perspectives*, 9 (2):221–231.
- Rik, P. & H. Baumgartner (2002), «Who Talks to Whom? Intra- and Interdisciplinary Communication of Economics Journals». *Journal of Economic Literature*, 40 (2):483–509.
- Rotschild, E. (1994), «Adam Smith and the Invisible Hand». *American Economic Review*, 84 (2):319–322.
- Rubinstein, A. (2006), «A Sceptic's Comment on The Study of Economics». *Economic Journal*, 116:C1–C9.
- Sandmo, A. (2006), *Samfunnsøkonomi – en idéhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sen, A. (1979), «Personal Utilities and Public Judgments: Or What's Wrong with Welfare Economics?». *Economic Journal*, 89:537–558.
- Smith, A. (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Reprint 1937. New York: Random House.
- Stiglitz, J. (2000), «The Insider – What I Learned at The Economic Crisis». *The New Republic*, April 17:56.
- Sørheim, I.Ø. & B.S. Tranøy (2006), «Sølibatets politiske økonomi – næringspolitikk som 'bare se, men ikke røre'». *Samtiden*, 3:38–47.
- Swedberg, R. (2003), *Principles of Economic Sociology*. New Jersey: Princeton University Press.
- Torsvik, G. (2003), *Menneskenatur og samfunnsstruktur*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Tranøy, B.S. (2006), *Markedets makt over sinnene*. Oslo: Aschehoug.

Samfunnsvitenskapelige tidsskrifter

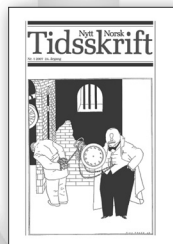
Arbeidsrett

En sentral kilde for alle som vil følge med på den arbeidsrettslige utviklingen. Antall hefter per år: 4
Abonnementspriser 2007: Institusjon/Privat kr 820,-/ Student kr 350,-

Sosiologisk tidsskrift

Publiserer sosiologiske forskningsresultater i Norge. Antall hefter per år: 4
Abonnementspriser 2007: Institusjon kr 680,-/ Privat kr 470,-/ Student kr 250,-

Nytt Norsk Tidsskrift

Et flerfaglig tidsskrift med perspektiver på politikk, kultur, litteratur og vitenskap. Antall hefter per år: 4
Abonnementspriser 2007: Institusjon kr 695,-/ Privat kr 395,-/ Student kr 260,-

Stat & Styring

Fokuserer på aktuelle problemstillinger knyttet til ledelse, kompetanse, kvalitet, brukerrelasjoner, effektivisering og omstilling i offentlig sektor. Antall hefter per år: 4
Abonnementspriser 2007: Institusjon kr 630,-/ Privat kr 300,-/ Student kr 250,-

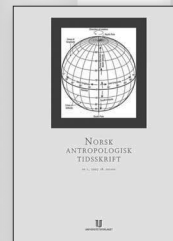
Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift

Publiserer bidrag innenfor fagets hovedområder: Politisk teori og metode, offentlig politikk og administrasjon, komparativ politikk og politisk atferd og internasjonal politikk. Antall hefter per år: 4
Abonnementspriser 2007: Institusjon kr 750,-/ Privat kr 500,-/ Student kr 250,-

Tidsskrift for samfunnsforskning

Presenterer resultater fra dagsaktuelle samfunnsvitenskapelige undersøkelser for et bredere publikum. Antall hefter per år: 4
Abonnementspriser 2007: Institusjon kr 900,-/ Privat kr 500,-/ Student kr 250,-

Norsk Antropologisk Tidsskrift

Det viktigste norske forum for formidling av sosialantropologisk forskning og meningsytring på norsk. Antall hefter per år: 4
Abonnementspriser 2007: Institusjon kr 670,-/ Privat kr 440,-/ Student kr 250,-

www.universitetsforlaget.no

For å bestille abonnement:
Send en e-post til abonnement@universitetsforlaget.no
eller ring: 24 14 75 12 / 24 14 75 43

For mer informasjon om de enkelte tidsskriftene se www.universitetsforlaget.no
eller www.idunn.no

BOKANMELDELSER

Bent Sofus Tranøy

Markedets makt over sinnene
Oslo 2006: Aschehoug, 270 sider.

Dette er en irriterende bok. Bent Sofus Tranøy lykkes i å skrive en provoserende debattbok om markedsprinsipper og markedstenkning i samfunnet. Han oppnår dette ved å konsentrere seg ensidig om det som kan være og er galt i ulike markeder. Eller for å si det med hans egne ord: «Fungerende markeder har skapt velstand og valgfrihet på mange områder. Men jeg vil ikke konsentrere meg om det her. Det finnes så mange som taler markedets sak.»

I de siste 30–40 årene har Norge opplevd en formidabel velstandsøkning. Mer markedstenkning, dereguleringer og innføring av markedsprinsipper i deler av offentlig sektor kan ha bidratt til dette. Men enkelte land har faktisk i senere tid gjennomført rereguleringer av tidligere privatiserte tjenester etter uheldige erfaringer. Boken fremstår dermed som et viktig bidrag i debatten om vårt samfunns organisering.

Markedsfundamentalistene utgjør Tranøys primære angrepsmål. En markedsfundamentalist mener at privat sektor alltid er bedre og mer effektiv enn offentlig sektor, at alt med letthet kan og bør omsettes i et marked, at markedet alltid er rettferdig, og at i markedet bestemmer alltid konsumentene. Tranøy vil vise at verden er mer komplisert. Dette problematiseres med utgangspunkt i markedsfundamentalistens ideal: den økonomiske frikonkurransmodellen. Her antar man at det finnes uendelig mange

profittmaksimerende produsenter, uendelig mange nyttemaksimerende konsumenter, og at alle aktørene har all informasjon om priser og tilgjengelighet og er små i den forstand at de ikke i seg selv kan påvirke prisen. Dernest viser Tranøy hvordan denne modellen møter problemer når det gjelder å skildre dagens økonomiske virkelighet i Norge. Han redegjør for informasjonsproblemer, diskuterer ulike dimensjoner ved markeds- makt og markeds- maktutøvelse, tar for seg privatisering og offentlig sektor, samt drøfter politisk maktutøvelse for å styre markedet. Boken drøfter maktutøvelse og et vidt spekter av prinsipielle forhold ved markeder.

Jeg fant særlig interessant diskusjonen om omstillinger og avlønning, spesielt i offentlig sektor. Tranøy hevder at profesjonelle omstillingsprofeter sjelden har gjort noen grundig beregning av omstillingens lønnsomhet og overvurderer gevinsten. Dette tror jeg ofte stemmer. Få etablerte sannheter finnes om når man skal omstille og reorganisere seg, og det er notorisk vanskelig på forhånd å anslå de endelige kostnadene og gevinstene ved omstillinger. Dette gjelder også spørsmålet om privatisering. Prestasjonslønn er heller ikke alltid det rette. Motivasjon skapes av mangt, og i litteraturen finner man også eksempler på at prestasjonslønn faktisk kan demotivere. Forholdet mellom omstilling, privatisering og avlønning blir ekstra pikant når rolleblanding forekommer. Tranøy skildrer personer som i løpet av kort tid sitter med flere hatter, dvs. de går fra å være besluttende politikere til utøvende pri-

vate ledere på kort tid. Drøftingen av liknende ugunstig nærhet mellom meglere, mellommenn, bedriftsledere og deres belønning er også god. Opsjonsdyrkelsen i det private næringslivet har ikke vært tuftet på god empirisk viten og har gitt opphav til sinnssvake belønninger. Nå skyldes ekstremtilfellene Tranøy skildrer bandittvirksomhet, men kanskje er det slik at «mulighet gir tyv», i hvert fall når gevinsten blir stor nok?

Boken er underholdende skrevet og lettlest. Hvis alle forskere hadde kunnet fortelle historier som Tranøy, så hadde formidlingsbehovet via journalister blitt kraftig redusert. Alle bør kunne lese denne boken. Formidlingsmessig er boken forbilledlig.

Det er dessverre andre sider ved boken jeg er mer skeptisk til. Ensidigheten i Tranøys bok er ingen tilfeldighet og inngår i forfatterens grep for å få frem sin historie. I hvilken grad det er vellykket er jeg mer usikker på, fordi som leser spør man seg uunngåelig om de tilfellene som Tranøy trekker frem er unntakene. Er det faktisk slik at markeder stort sett fungerer godt? Eller er disse problemene bare toppen av isfjellet? Men hvis Tranøy skulle gi et balansert bilde, så ville det blitt en annen bok i en annen genre.

Mens ensidigheten ikke irriterer, så gjør derimot hans valg av retoriske virkemidler, hans summariske og overflatiske stil og hans manglende vilje til å forklare og angi løsninger det. Tranøys retoriske virkemiddel er konstruksjonen av markedsfundamentalisten, som han knytter visse egenskaper til. Dernest kopler han dette til økonomifaget og økonomene. Tranøy møter markedsfundamentalistene stadig vekk i sin bekjentskapskrets, i selskapslivet, blant venner og eksvenner. Han er derfor den rette til å fortelle hva de egentlig mener.

Nå sier Tranøy at han ikke er sint på økonomene generelt og at mange av dem har mye å fare med, men i bunn og grunn koker dette ned til Joseph Stiglitz, Paul Krugman, Georg Akerlof, Karl Ove Moene, Erling Barth og et par til. Men hvorfor refererer han så lite til relevant litteratur som vedrører de områdene han omtaler? Nå skriver han jo at økonomifagets rolle i spillet om samfunnsutviklingen og vår forståelse av markedets plass er tvetydig og vanskelig å forstå seg på, men er dette en grunn til ikke å skrive om det? Når man mener at økonomene er betydningsfulle premissleverandører og ber om mer realistisk og åpen analyse av markedets virkemåte?

Det er kjedelig at frikonkurransemodellen og individers rasjonalitet nok en gang trekkes frem som det problematiske ved økonomifaget. Frikonkurransemodellen er sentral som referanse i sammenligningsøyemed, men man skal virkelig gjøre en innsats for å unngå andre markedsmodeller som direkte beskriver maktutøvelse. Hele *industrial organization* (IO)-litteraturen og mye arbeidsmarkeds litteratur analyserer nettopp markedsrett. En kan jo bare titte i læreboka til Jean Tirole fra 1988, så ser man hvordan bedrifter slåss for profitt og for å holde konkurrentene fra livet. De fleste teorier for lønnsfastsettelse avviker fra frikonkurransemodellen, blant annet med koordinering, forhandlinger og friksjonsutnyttelse. Friksjoner i arbeidsmarkedet er en måte å beskrive at man ikke har fullstendig informasjon. Det tar tid å innhente informasjon, og det koster. Ulike grupper besitter ulik informasjon (mengde og type). Friksjoner er opphav til ledighet, og de kan medføre at ansattes lønninger settes lavere enn de burde. Økonomer som fremhever avvik fra den super-rasjonelle karikerte *homo econo-*

micus er heller ikke spesielt avantgardistiske eller radikale. Daniel Kahneman fikk nettopp Sveriges Riksbanks Nobelminnepris (aka nobelprisen i økonomi) for å integrere innsikter fra psykologi i økonomifaget, og dette er i dag en del av standardlærdommen. Jean Tirole og David Kreps skriver tilsvarende om iboende motivasjon, mens Gary Becker skriver om status. Jeg syntes derfor som økonom fra Blindern at Tranøy gjennomgående presenterer et forflatet og fordummende bilde av økonomifaget og av økonomene.

En finner i tillegg irrelevante og ubegrunnede verbale «slengere» som bidrar til bildet av økonomer som enten teite eller kyniske opportuniste. Økonomene er flinke til å få med de nødvendige forutsetninger og forbehold i fagartikler, men glemmer (med vilje) disse senere. Økonomer tror på reguleringer som virkemiddel for å rette markedssvikter fordi det er økonomene som styrer i de institusjonene som regulerer. Økonomer er hovedsakelig opplært til å se på markedet gjennom frikonkurransmodellens øyne. Stoltenberg er moralsk og intellektuelt splittet fordi han som skoleflink økonom ikke kan ha dyp forpliktelse overfor alle typer fellesskap. Skoleflinke økonomer som Stoltenberg skal åpenbart stort sett mene at effektivitet alltid betyr bedriftsøkonomisk effektivitet. Hvorfor er det et problem å være skoleflink? Jeg hadde bekymret meg mer hvis Stoltenberg ikke hadde vært skoleflink – i og med han gikk på Blindern fikk han helt sikkert med seg at samfunnsøkonomisk effektivitet og bedriftsøkonomisk effektivitet ikke behøver å være det samme, og at disse effektivitetsmålene sier lite om rettferdighet.

Jeg ble kjent med mange økonomer så vel som andre samfunnsvitere gjennom

Blindern-studiet. Jeg møtte påfallende få fundamentalister. Det samme gjelder i yrkeslivet senere, hvor jeg har møtt ansatte og studenter fra de næringslivsorienterte studiestedene NHH og BI. Det er en uting å ta mannen og ikke ballen i taklinger (les debatten), og dette blir ikke bedre av at Tranøy tar et vrangbilde av mannen.

Tranøy ser nok ikke alltid hva han har skrevet (eller ikke skrevet). Ta for eksempel biten hvor han diskuterer aksjeselskapets rolle som ansvarlig for helse, omsorg og undervisning. Ved hjelp av en jurist fra Canada får han knyttet psykopatbetegnelsen til konseptet Aksjeselskap, og spør om vi vil at en psykopat skal ha ansvaret for helse, omsorg og undervisning. Jeg deler Tranøys bekymring om at aksjeselskap kanskje ikke er den rette organisasjonsformen for undervisnings-, helse- og omsorgstjenester. Men slik Tranøy stiller spørsmålet, så er jo svaret gitt, ingen ønsker vel at en psykopat skal ha ansvaret for noe. Veien blir her veldig kort til å avvikle aksjeselskapet, og da bør man ha en god analyse. Hvis ikke, blir dette bare et billig retorisk grep.

Tranøy er opptatt av at økonomifaget ikke alltid gir entydige svar (for eksempel markedsteori) og kan tolkes i ulike retninger. Dermed blir faget sårbart for lobbyvirksomhet. Hvorfor er manglende entydighet et problem? Verden er tross alt mer kompleks enn alle modeller. Tranøy fronter politisk økonomi (og beslektede disipliner som økonomisk sosiologi, økonomisk geografi og økonomisk historie), åpne fag som har ofret stringens og matematisering, som alternativer til økonomifaget, men presenterer ikke disse fagenes løsninger på de problemene han skildrer. Matematiserte er nok ikke disse fagene, men jeg deler

ikke Tranøys oppfatning om at de er ikke-stringente (stringent betyr ifølge Gyldendals Blå fremmedordbok klarhet, grundighet og streng følgeriktighet). Gjør deres åpne struktur dem mindre utsatt for lobbyvirksomhet? Er de mer entydige i sine svar enn økonomisk markedsteori? Tja. På den andre siden tror jeg nettopp at disse fagenes innsikt gir viktige komplementære innspill i de ulike sakene. Saklig uenighet i argumentasjon og løsninger er kun berikende.

I boken fremhever Tranøy at den økonomiske veksten i perioden 1950–80 lå rundt fire prosent, mens ledigheten lå rundt tre prosent. Siden privatiseringen stort sett starter etter dette, er følgelig den gamle økonomiske modellen overlegen og privatisering dumt. Samtidig skriver han implisitt at kvinnelig yrkesdeltaking er irrelevant for verdiskapningen i økonomien og ikke kan gi bidrag til ledigheten. Dette er for enkelt. «Gamle dager» var kanskje bedre, og kanskje har konkurranse og privatisering redusert veksten. Flere empiriske studier av vekst og konkurranse impliserer det motsatte, men la gå. Andre mer konkurranseorienterte land opplevde også høy vekst. Oppbygning etter krigen og økonomisk hjelp ga grobunn for vekst i Europa. Senere i perioden bidro økt kvinnelig yrkesdeltaking, og dermed økt arbeidsstyrke i Norge, til verdiskapningen, bl.a. som arbeidskraft i den fremvoksende velferdsstaten. Næringsstruktur og arbeidsstyrke er viktig for verdiskapningen, mens økt arbeidsstyrke kan klart påvirke ledighetsraten.

Markedets makt over sinnene er skrevet for å være en debattbok, og man skal derfor ikke forlange fagbøkens dybde og diskusjoner. Stilen i boken innebærer at Tranøy forteller småhistorier og anekdoter mellom de mer faglig interessante

betraktningene. Småhistoriene er velfortalte, men mange av dem er irrelevante, de gir lite ny forståelse, og de er i overflod. Plassen burde i stedet blitt anvendt til å analysere og gi løsninger. Spørsmålet er om Tranøy gjennom sin retoriske stil og manglende vilje til å forklare og angi løsninger egentlig skygger for hans meget legitime mål: å få oss til å seriøst å vurdere hvordan vi ønsker at vårt samfunn skal være.

Harald Dale-Olsen
hdo@samfunnsforskning.no

Trond Løyning

Økonomisk sosiologi

Oslo 2006: Det Norske Samlaget, 135 s.

Det er uenighet mellom representanter for fagene økonomi og sosiologi når det gjelder forholdet mellom økonomi og samfunn og forklaringer av økonomiske aktiviteter som produksjon, fordeling og forbruk. Økonomer (klassiske og nyklassiske) velger å se på økonomien som selvstendig, upåvirket av andre sosiale relasjoner. Bare selvregulerende økonomiske institusjoner, som for eksempel markedet, bringes inn i økonomiske modeller for å analysere økonomiske aktiviteter. Sosiale relasjoner som nettverk, maktrelasjoner og klassestrukturer ligger utenfor. Økonomisk sosiologi behandler derimot økonomiens sosiale forankring og analyserer sosiale mekanismer som påvirker økonomien.

Boka *Økonomisk sosiologi* gir en nyttig oversikt over utvikling, teorier og sentrale begreper og presenterer nasjonal og internasjonal forskning innen dette feltet. Med utgangspunkt i et nettverksperspektiv gir boka en grundig beskrivelse av

den økonomiske sosiologiens analyser av marked, aktører og interesser. Forfatteren begynner med en gjennomgang av kontraster mellom analyser innen sosialøkonomi og økonomisk sosiologi. Her presenteres kjernebegreper innen økonomisk sosiologi som sosial forankring, økonomisk handling og markedet som sosial institusjon.

Kapittel 2 tar for seg hvordan sosiologiens klassikere, og teoretikere innen ny økonomisk sosiologi, ser på økonomien og markedet. Kapitlet avsluttes med en presentasjon av økonomisk sosiologi i Norge. Forfatteren framhever korrekt at i perioden fra 1920 til 1980 hadde økonomien ikke noen sentral plass innen sosiologifaget. Imidlertid ble det også i denne perioden utviklet økonomisk sosiologisk teori, noe som ikke kommer klart nok fram. Flere sosiologiske bidragsyttere på feltet i perioden 1940 og 1950 kan nevnes. Polanyi introduserte begrepet økonomiens «samfunnsmessige forankring», ett av de mest sentrale begrepene innen økonomisk sosiologi. Swedberg kategoriserer perioden 1920–1960 med betegnelsen «økonomisk sosiologi» for Europa og «økonomi og samfunnsperspektiv» for amerikansk sosiologi. Impulser innen ny økonomisk sosiologi kom allerede på 1970-tallet med Harrison Whites arbeid. Granovetter skrev artikkelen «The strength of weak ties» i 1973 og doktoravhandlingen «Getting a job» i 1974. Forfatteren overser alle disse arbeidene og retningene som ligger tett opp mot økonomisk sosiologi.

I boka legger forfatteren vekt på hvordan moderne markeder blir forstått. I kapittel 3 framstiller han oppfatningen av markedets sosiale forankring ut ifra nettverkperspektiv og institusjonelt perspektiv. En del bidragsyttere, som Di Maggio, Zelizer, Dobbin plasseres innen-

for det forfatteren kaller «andre perspektiver». Men rekkefølgen er forvirrende. Kapitlet begynner med nettverk og går så over til institusjoner, mens den økonomiske sosiologiens utvikling heller har gått fra en orientering mot institusjoner til en orientering mot nettverk.

I resten av boka presenteres mer detaljerte økonomiske aktørtyper: bedrifter, entreprenører, forbrukere etc., samt nettverkene som knytter dem sammen, både på nasjonalt og internasjonalt plan. Analysene av aktørtyper er grundig, likeså gir boka en god presentasjon av Granovetters kritikk av nye institusjonelle økonomer som Williamson. Her argumenteres det for at den nye økonomiske sosiologiens forståelse av nettverk og makt i næringslivet, og særlig av organisasjonsutvikling og entreprenørvirksomhet, kan forstås og forklares bedre med klassiske sosiologiske teorier enn med transaksjonsøkonomiske modeller.

Et implisitt element i det institusjonelle perspektivet handler om forholdet mellom økonomisk politikk og ideologi. I denne sammenheng presenteres debatten omkring planøkonomi i motsetning til blandingsøkonomi, og markedets og statens roller i økonomien.

Politikk og ideologi er også knyttet til interesser, konflikter og økonomisk ulikhet. I kapittel 6 drøftes interessekonflikter som oppstår mellom kapitaleiere og arbeidere, mellom kvinner og menn, mellom rike og fattige land. Her er Marx' syn på økonomiske relasjoner som sosiale relasjoner tydelig. I det påfølgende kapittel beskrives endringsprosesser som involverer innovasjoner, institusjoner og relasjoner, både på nasjonalt og globalt nivå. Forfatteren avslutter med å presentere noen utfordringer for økonomisk sosiologi, spesielt refereres det til økono-

mifagets metodologiske formalisme og analyse av marked–statsrelasjoner.

På samme måte som kultursosiologi, politisk sosiologi og utviklings sosiologi, dekker økonomisk sosiologi et stort og komplekst felt. Det overlapper dessuten med generelle sosiologiske teorier. En innføringsbok som skal dekke alle temaområder på 135 sider må nødvendigvis bli i knappest laget. Forfatteren evner imidlertid å trekke fram de viktigste bidragene fra klassisk sosiologi, økonomisk sosiologi og ny økonomisk sosiologi, både fra Europa og fra USA. Likevel savnes viktige impulser bak feltets utvikling. Da tenker jeg særlig på sosiologiens kritikk av klassisk og nyklassisk økonomi, samt ny institusjonell økonomi, både når det gjelder oppfatninger av økonomien og begreper som benyttes for å studere økonomien. En beskrivelse av sosiologiens kritikk av sosialøkonomien ville vært formålstjenlig for boka, siden det griper rett inn i den økonomisk-sosiologiske grunnantakelsen om økonomiens sosiale forankring. I resten av anmeldelsen utdyper jeg denne kritikken med henvisning til klassisk og moderne økonomisk sosiologi.

Marx' analyse av basis og overbygning og interne motsetninger presenteres i boka. Men det mangler en drøfting av den viktigste anklagen Marx retter mot politisk økonomi, nemlig at den antok at betingelser for kapitalistisk produksjon finnes i alle samfunn. For Marx er det kapitalistiske samfunn en historisk spesifikk sosial organisering av økonomien som involverer varegjøring av arbeid, penger, land osv. Denne type argumentasjon ble videreført av Polanyi, selv om han brøt med den økonomiske determinismen i basis/overbygningsskjemaet.

Forskjellene mellom Marx og Weber når det gjelder forholdet mellom produk-

sjonsforhold (basis) og ideologi (overbygning) er gjort rede for hos forfatteren, med vekt på koblingen mellom den protestantiske etikk og utviklingen av moderne kapitalisme. Men hva med Webers skiller mellom sosialøkonomi og økonomisk sosiologi, og diskusjoner av hvordan samfunnsforskere bør studere økonomiske fenomener? Weber hevder at sosialøkonomi studerer rene økonomiske fenomener. Økonomisk sosiologi har som oppgave å analysere hvordan rene økonomiske fenomener interagerer med økonomisk relevante fenomener og økonomisk betingede fenomener. I denne sammenheng skiller Weber mellom *formal* og *substantiv rasjonalitet*. Den marginalistiske økonomien i Webers samtid (forløper for den moderne nyklassiske økonomien) brukte bare *formal rasjonalitet* i sine modeller. For Weber er den moderne rasjonelle kapitalismens framgang basert på en økende grad av *formal rasjonalitet* som er muliggjort av en rekke historisk spesifikke institusjoner, maktforhold og kulturelle forhold (økonomisk relevante fenomener).

Bokas redegjørelse for Durkheims *Arbeidsdelingen i samfunnet*, og de to integrasjonsformer, *mekanisk* og *organisk solidaritet* er god. Men som en bidragsyter til økonomisk sosiologi har Durkheim mer å si enn det som presenteres i boka. Durkheims kritikk av økonomifaget og av Herbert Spencer burde fått plass i boka. Durkheims *Arbeidsdelingen i samfunnet* har vært skoledannende for senere økonomikritikk fra økonomisk sosiologer, ikke minst Parsons' kritikk av utilitarismen. Denne kritikken må sees som et viktig bidrag til økonomisk sosiologi. I sine senere arbeider utviklet Parsons AGIL-skjemaet, som viser at økonomien som subsystem har sosiale funksjoner og er forankret i samfunnet.

Polanyis syn på økonomien hviler på tre grunnleggende integrerende prinsipper for økonomiske aktiviteter: gjensidighet, redistribusjon og markedsmønstre. Disse prinsippene er godt analysert med empirisk belegg hos forfatteren. Men leseren får ikke vite hva disse prinsippene betyr for økonomien, fordi boka mangler en redegjørelse for Polanyis begrep «økonomikk» (*economic* på engelsk). Begrepet refererer til endringer i lokalisering eller appropriering av ressurser. Produksjon, sirkulasjon og administrasjon av goder, så lenge de er del av en slik prosess, kan betraktes som *økonomikk*. Begrepet har to betydninger. Den første er *substantiv* og innebærer menneskers samhandling med naturen og deres sosiale omgivelser, for å sikre sitt livsgrunnlag. Den andre er *formal* som innebærer et sett av regler i forbindelse med valg av alternative midler for å oppnå mål. Økonomiske analyser anvender den *formale* betydningen. Polanyi hevder at bare den *substantive* betydningen av *økonomikken* kan generere begreper som er nødvendig for samfunnsvitere for å undersøke empiriske økonomier, og hvordan en økonomi får stabilitet i tre empiriske former: *gjensidighet*, *redistribusjon* og *(marked)bytte*.

Forfatteren viser sin styrke i drøftingen av nettverkperspektivet som benyttes for å analysere økonomiske aktører som produsenter, entreprenører og forbrukere, multinasjonale selskaper, og forbindelser innen og mellom disse aktørgruppene og økonomisk makt. Det mangler imidlertid en redegjørelse for Granovetters kritikk av den nyklassiske og nyinstitusjonelle økonomien, funksjonalisme innen sosiologien, samt Polanyis *substantivisme*. Alle disse teorier har ifølge Granovetter det fellestrekk at handlinger og beslutninger utføres av atomiserte

individer. I en *undersosialisert* økonomisk redegjørelse er *atomisering* et resultat av en snever utilitaristisk påstand om individers bestrebelse på å fremme egen interesse. Den *oversosialiserte* funksjonalistiske antakelsen er basert på påstanden om at handlingsmønstre er internalisert, og at nåtidige sosiale relasjoner derfor bare har en begrenset innvirkning på handling. Til grunn for denne kritikken av *under-* og *oversosialiserte* teorier ligger det et argument om at konkrete personlige relasjoner og strukturer av relasjoner genererer *tillit* og hindrer alvorlig tillitsbrudd (*malfesance*). For Granovetter er det sentralt å analysere menneskelige handlinger på en måte som unngår den *atomiserte* oppfatningen implisitt i både de *undersosialiserte* og de *oversosialiserte* antakelsene.

Granovetter og Swedberg hevder at sosiologiens kritikk av økonomien, når det gjelder syn på økonomi og samfunn, legger til grunn tre antakelser som kjenneretegner økonomisk sosiologi: a. økonomisk handling er en form for sosial handling, b. økonomien er institusjonalisert og c. økonomisk handling er sosial konstruert. Disse antakelsene er knyttet til ulike former for forankring, for eksempel kulturelle, institusjonelle og strukturelle (Zukin og Dimaggio).

Til tross for disse manglene, det er mye bra i boka. Sosiologistudent, særlig på bachelornivå, vil finne boka nyttig. Det er en økende interesse for feltet, ikke bare blant sosiologer, men også blant sosialantropologer. Men det har lenge manglet en samlet innføringsbok i økonomisk sosiologi. Boka vil sikkert bli mottatt med glede av samfunnsforskere i Norge.

Masudur Rahman
masudur.rahman@hibo.no

Anne Lise Ellingsæter og Arnlaug Leira (red.)
Politicising Parenthood in Scandinavia.
Gender relations in welfare states
Bristol 2006: The Polity Press, 286 s.

I en globalisert verden preget av individualisering, markedsretting og ulikhet, trøster skandinaver seg gjerne med bildet av den nordiske modellen. I de nordiske velferdssamfunn kombineres effektivitet med likhet og romslige minstestandarder. Økonomisk trygge borgere frykter ikke omstillingens konsekvenser, så velferdsstaten sikrer et fleksibelt og tilpassingsdyktig arbeidsliv. Likestillingen er også kommet lenger her: i Norden deltar kvinnene mer i arbeidslivet, og mennene tar forholdsmessig mer ansvar på hjemmefronten. En sjenerøs stat bidrar til å dempe jobb-hjem-konflikten og ulikhetene mellom kjønnene. Familien berges og omsorgen trygges gjennom en vel utbygget barnehagesektor og gode støtteordninger rundt foreldreskapet. «The woman-friendly welfare-state» er et godt sted å være for mor og barn, noe som kan avleses i relativt oppløftende skandinaviske fødselsrater.

Bak denne boken ligger antakelsen om at de nordiske velferdsstater kan ha funnet gode løsninger på viktige samfunnsproblemer i vår tid, og forestillingen om at andre ute i Europa og verden ellers kan lære av våre erfaringer. Kapitlene gir en gjennomgang av det skandinaviske eksperimentet i balanseringen av arbeid (utenfor hjemmet) og omsorg særlig de siste 10–15 år, med vekt på drivkrefter og argumenter i den politiske prosessen rundt foreldreskapets utforming. Man spør hva som særkjenner den nordiske velferdsstatens tilnærming til arbeid-familie-forholdet i en periode med dels betydelige økonomiske og ideologiske skift, og hva som er følgene av

valgte politiske grep i disse landene. Særlig interesse vies det politiske rasjonale bak «fritt valg» i omsorg for barn samt foreldres reaksjon på politikken, og man spør om de skandinaviske velferdsstater kanskje nærmer seg slutten på kjønnslikhet som et sentralt politisk mål.

Boken har tre hoveddeler. Den første gjennomgår hovedtrendene i de senere tiårs innsats i familiepolitikken, og tar opp forholdet mellom demografiske utviklingstrekk og valgte tiltak. Utgangspunktet er støtten til kombinasjonen av arbeid og familie som kjennetegn ved velferdsstaten. Arnlaug Leira trekker opp hovedlinjene i den sosiale og politiske omforming av mors- og farsrollen i Skandinavia fra 1970-tallet og fram til vår tid. Fokus er på reformer dels for å frigjøre foreldre til betalt arbeid – med omsorg for barn via andre, dels for å frigjøre foreldre fra betalt arbeid for selv å kunne bidra med omsorg. Samspillet mellom foreldreskapets utvikling og politiske reformer står sentralt. Marit Rønsen og Kari Skrede går inn på mulig sammenheng mellom familiepolitikk og fertilitetsnivå, med bakgrunn i den nordiske modellens tilsynelatende fortrinn ved både høy sysselsetting for kvinner og relativt høy fertilitet. Resultatene basert blant annet på et større komparativt materiale er ikke entydige, men taler vel alt i alt til velferdsstatens fordel.

Den andre delen omhandler mødres og fedres reaksjoner på politiske tiltak, og analyserer følger av individualisering og valgmuligheter i skandinaviske reformer på nittitallet. Man er opptatt av debatten og politikken knyttet til farsrollens utvikling og den faktiske bruk av alternative rettigheter og ordninger, med papkvote og kontantstøtte som typiske cases. Johanna Lammi-Taskula stiller spørsmål ved om forholdet mellom de to

kjønn egentlig kan endres gjennom velferdspolitikken, og hun går inn på forhandlinger rundt kjønnsrelasjonen i dagliglivet i familien og på jobben. Danskenes spesielle erfaringer omkring politisering av farsrollen, herunder avskaffelsen av pappaperm, drøftes av Anette Borchorst; nordmenns hybridvariant med støtte både til to-inntektsideen og kontanttilskudd diskuteres av Anne Lise Ellingsæter, mens Minna Salmi vurderer finnes reformerfaringer i et likestillingsperspektiv.

I den tredje delen trekkes analysen av mulige modeller for samspillet mellom arbeidsmarked og familie videre. Heikki Hiilamo bruker den tidligere økonomiske krisen og påfølgende oppsving i Finland og Sverige som strategisk case for vurdering av bærekraften til likestillingsambisjonen. Thomas P. Boje sammenligner Danmark og Sverige med Nederland og Storbritannia, og diskuterer hvordan valg av arbeid-omsorg-strategier kan forstås på bakgrunn av nasjonale prioriteringer i omsorgspolitikken. Anita Haataja og Anita Nyberg analyserer Sveriges og Finlands dels ulike utviklingsforløp i 1990-årene, mens Anne Skevik tar opp nordiske alenemødrestilling i økonomisk vanskelige perioder.

Redaktørene Ellingsæter og Leira avslutter boken med et sammenfattende og syntetiserende kapittel der temaene blant annet har følgende illustrerende overskrifter: «From welfare state crisis to internal 'enemies'», «Parental 'choice' – confronting gender equality», «Policies for whose needs – mothers', fathers', or children's?», «Dismantling gender equality?».

Boken er kommet i stand på bakgrunn av samarbeid mellom forskere fra de fleste nordiske land. Resultatet er interessant og innsiktsgivende. Kapitlene er

gjennomgående velskrevne og relevante i forhold til problemstillingene som trekkes opp. Analysene bygger dels på nyere empirisk tilfang der funnene presenteres på en forståelig måte. Gjennomgangen gir en betimelig oppdatering og reflektert sammenstilling av familiereformene i de nordiske landene de senere år, blant annet med vurdering av utvidelsen av omsorgstjenester som sosial rettighet, foreldrepermisjon, kontantstøtte og regulering av arbeidstiden. I boken utforskes den politiske diskurs og de faktiske følger av politiske grep vurderes. Dette på en måte som får fram likheten i de nordiske forløp samtidig som forskjellene vises.

Arbeidet preges slik av faglig styrke og seriøsitet. Bokens hovedsvakhet gjelder forholdet mellom de uttalte forsknings spørsmål i starten og den samlede innretning på kapitlene. En analyse av den nordiske velferdsstatens typiske tilnærming til arbeid-familie-balansen fordrer en komparativ tilnærming, der kjennetegn ved Nordens løsninger kunne jevnføres med andre sammenlignbare nasjoners. I dette skulle gjerne ligge et gjennomgående teoretisk rasjonale, fortrinnsvis med metodisk og datamessig behandling over en tilnærmet felles lest. Slike overordnede grep for et samlende analytisk sikte skimtes bare i begrenset grad. Følgene er i alle fall to. For det første framstår innslaget av komparativ analyse som lite systematisk. Nordiske forhold sammenlignes bare i liten grad med andre lands, selv om kapitlene til Rønsen/Skrede og Boje representerer hederlige unntak. Oppmerksomheten rettes heller innover mot Skandinavia, og da gjerne på begrensede kryssnasjonale sammenligninger. Tilnærmingen gjør det vanskelig for leseren å få oversikt og sammenheng med henblikk på mer allmenne lærdommer om forel-

drerollen og kjønnsrelasjoner i Norden. For det andre: Mangelen av et tydeligere analytisk rasjonale synes å snevre det samfunnsvitenskapelige søkelys. I alle fall denne leser skulle ønske at forfatterne oftere kunne heve blikket ut over betraktninger omkring den normbestemte treghet i utviklingen av kjønnes likeverdige deltakelse i arbeid og omsorg. Dagens handlingsmønstre kan i stor grad ses som resultat av mange rasjonelle valg som tas av individer og par. Den grunnleggende utfordring for politikken blir dermed: Hvordan frambringe strukturelle endringer som gir andre betingelser for menns og kvinners valg av utdanning og yrke, og dermed for tilpasningen mellom arbeid og familie? Ved å endre de strukturelle betingelsene kan en også forandre relasjonen og maktforholdet mellom kvinner og menn. Det kan tidvis virke som bidragsyterne har latt seg imponere slik av den skandinaviske «woman-friendliness» at man glemmer at disse velferdsstatene også forvalter sterkt kjønnsdelte og dels klassebaserte utdanningssystemer og arbeidsorganisasjoner. Kort sagt: Så lenge den kjønnsbestemte skjevrekuttering til dårligere betalte og deltidstilpassede jobber fortsetter, kan man vanskelig vente fundamentale endringer i parens tilpasning mellom jobb og hjem. Politisering av foreldreskapet har også med makt å gjøre, herunder politikkenes evne til maktutøvelse for å heve de tradisjonelle kvinneyrkene til et tilfredsstillende nivå. Slike spørsmål tas bare i begrenset grad opp i hovedteksten, selv om de får tydeligere plass i redaktørens avsluttende og sammenfattende kapittel, der trådene for øvrig samles på en forbillidlig måte.

Det står som en viktig oppgave for den internasjonale samfunnsforskningen å frambringe faktiske kunnskaper og kri-

tiske analyser av mulige fortrinn og vansker ved den nordiske modellen. *Politicising Parenthood in Scandinavia* gir et viktig bidrag til bedre faglig innsikt i de politiske rammers betydning for utviklingen av kjønnsrelasjoner og foreldreskap.

Knud Knudsen
knud.knudsen@uis.no

Torild Hammer & Einar Øverbye (red.)

Inkluderende arbeidsliv?

Erfaringer og strategier

Oslo 2006: Gyldendal Akademisk, 205 sider.

I boka *Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier* behandles en rekke tema med stor aktualitet for sysselsettings- og sosialpolitikk i Norge. Boka er redigert av Torild Hammer og Einar Øverbye og består av bidrag fra flere forskere som alle har tatt del i en strategisk institutt-satsing om inkluderende arbeidsliv ved forskningsinstituttet NOVA. Felles for alle bidragene er også formålet om å formidle forskningsbasert kunnskap om erfaringer og strategier for et inkluderende arbeidsliv. Sentrale spørsmål som diskuteres i boka er hvorfor enkelte grupper stenges ute fra det norske arbeidslivet og hvorfor andre grupper forlater arbeidslivet tidlig og går over på offentlig stønad. Et viktig spørsmål er hvordan myndighetenes satsing på inkluderende arbeidsliv svarer på de utfordringene som ligger i de politiske målsettingene om å redusere sykefraværet, samtidig som en ønsker å integrere flere mennesker som er utestengt fra eller utstøtte av det norske arbeidslivet.

Innledningsvis trekker redaktørene Hammer og Øverbye opp en rekke inter-

essante problemstillinger knyttet til strategier for et mer inkluderende arbeidsliv (IA-strategier). Introduksjonen til de øvrige kapitlene i denne boka er både oversiktlig og tankevekkende gjennom at de store linjene i velferdspolitikken tegnes opp og knyttes til målsettinger om et mer inkluderende arbeidsliv. I innledningskapitlet diskuteres hvordan norsk arbeids- og velferdspolitik har forsøkt å møte disse problemene. Herunder gis en gjennomgang av endringer i norsk velferdspolitik når det gjelder de ulike ordningers utforming og organisering, det statlige samarbeidet med partene i arbeidslivet (gjennom IA-avtalen) og lovregulering for arbeidsmiljø og mot diskriminering. Den nye utformingen av velferdsordningene skal i økende grad stimulere den enkelte mottaker til aktivitet og til å komme i arbeid. Det er dette som kalles *arbeidslinja* i norsk sosialpolitikk. Det innebærer innskjerpinger i ordningene, men også større krav til aktivitet for den enkelte mottaker.

Gjennom artiklene i denne boka fokuseres det, i ulik grad, på tre problem som innledningsvis betegnes som *utestengning*, *utstøtning* og *innlåsning*. Utestengning handler om mennesker som ikke kommer inn på arbeidsmarkedet, utstøtning om de som forlater arbeidsmarkedet for tidlig, mens innlåsning dreier seg om de som aldri får annet enn jobber med dårlige arbeidsvilkår. I bokas kapittel 2 ser Torild Hammer og Christer Hyggen nærmere på om unge sosialklienter og unge arbeidsledige møter «stengte dører» eller om de får komme inn i arbeidslivet seinere og på hvilke jobber de i tilfelle får. De baserer seg her på en kvantitativ oppfølgingsstudie av et utvalg unge sosialhjelpsmottakere fra 1985 til 2003. En så lang oppfølgingsstudie som dette gir dem et godt utgangs-

punkt for å formidle verdifull kunnskap om hvorvidt unge sosialhjelpsklienter og unge arbeidsledige lykkes med å bli integrert i arbeidslivet. Et hovedfunn fra denne studien er at unge som er arbeidsledige synes å ha gode muligheter for å komme i jobb seinere i livet, mens unge sosialhjelpsmottakere strever mer med å bli integrerte i arbeidslivet. Hammer og Hyggen diskuterer mulige årsaker til dette knyttet til problemer med utestengning og utstøtning som unge sosialhjelpsmottakere møter. Her problematiseres også dagens velferdsordninger gjennom å peke på det faktum at svært mange unge arbeidsledige får sitt første møte med arbeidslivet på sosialkontoret fordi de ikke har rett på dagpenger. Trygdeordningene er for en stor grad konsentrert om de som faller ut av arbeidslivet og i liten grad rettet mot de som strever med å komme inn. Sosialhjelp gir et dårligere inntektsgrunnlag og kan for mange være stigmatiserende. Det som derimot viser seg å ha gode langtidseffekter på integrering av unge arbeidsledige i arbeidslivet, er tiltak som kombinerer kvalifisering og arbeidstrening. Men til tross for myndighetenes satsing på et inkluderende arbeidsliv, finnes denne typen tiltak for unge arbeidsledige bare i begrenset grad.

Ragnhild Sollund drøfter inkludering og marginalisering gjennom å se nærmere på innvandrerkvinner i norsk arbeidsliv. Hun studerer hvilke konsekvenser *innlåsning* har for arbeidstakere som befinner seg nederst i hotellbedriftenes hierarki. Videre gir artikkelen innsikt i fenomenet gettoisering og i språklig og etnisk inkludering og ekskludering. Selv om gettoisering kan gi positive effekter for den enkelte, som følelsen av å tilhøre et fellesskap på arbeidsplassen der en kan snakke fritt på sitt eget språk, finner Sollund at gettoisering like fullt innebæ-

rer at innvandrerkvinnene ikke får anledning til å lære norsk og at dette legger hinder for deres fremtidige muligheter til sosial mobilitet gjennom arbeidslivet. Marie Louise Seeberg og Rannveig Dahle tar også for seg innvandreres situasjon i servicearbeid gjennom sin artikkel om innvandrede helsearbeidere, men her fokuseres det mer på forholdet mellom norskfødte og innvandrede arbeidstakere. Et viktig funn når det gjelder inkludering av innvandrere fra denne undersøkelsen er at innvandrere møter et glasstak i denne delen av arbeidslivet. Artikkelen viser at prisen som innvandrere ofte betaler for inkludering er en underordning i hierarkiet, enten som gruppe nederst i hierarkiet eller som individuell ensomhet.

Lars Grues artikkel om funksjonshemming og yrkesaktivitet er tankevekkende med hensyn til den politiske målsettingen om et mer inkluderende arbeidsliv. Grue tar utgangspunkt i begrepet funksjonshemming og hvordan ulike forståelser av dette begrepet har betydning for myndighetenes sysselsettingspolitikk i forhold til yrkeshemmede. Politikken for et mer inkluderende arbeidsliv kan ikke sies å ha lyktes i å øke mulighetene for funksjonshemmede i arbeidslivet. Grue peker derfor på behovet for nytenkning på dette området dersom ønsket er å få flere av de som betegnes som yrkeshemmede ut i inntektsgivende arbeid.

I artikkelen «Attføring som integreringsstrategi» diskuterer Margaret Ford hvilke erfaringer som er gjort med attføring som virkemiddel. Artikkelen gir leseren innsikt i hvordan attføring er brukt for å motvirke utestengning, dempe innlåsning i utilfredsstillende jobber og redusere for tidlig utstøtning.

I de politiske diskusjonene knyttet til dagens sykelønnsordning har spørsmålet

om hvordan en skal få langtidssykmeldte tilbake i arbeid ikke fått like stor oppmerksomhet som en kanskje skulle ønske. Diskusjonene har i større grad handlet om hvordan en skal få langtidsfraværet ned. Gjennom å lese Morten Blekesaune og Axel West Pedersens artikkel «Sykefravær – innfallsporten til permanent trygding?», slår det meg at svaret på disse to spørsmålene ofte kan være sammenfallende. Årsakene til at folk blir langtidssyke av jobben kan ofte være de samme som gjør at de ikke kommer i jobb igjen. Blekesaune og Pedersens analyser viser imidlertid at det er noen grupper som sliter mer med å komme tilbake i jobb enn andre. Det er ikke overraskende at de med lav utdanning har større sannsynlighet for å bli trygdet enn de med høy utdanning og at unge arbeidstakere i større grad kommer i jobb igjen enn de eldre. Dette tema blir forfulgt videre i bokas neste artikkel, «Uførepensjonister i arbeid», der Morten Blekesaune og Einar Øverbye ser nærmere på hva som gjøres for å få uførepensjonister tilbake i jobb. Her redegjøres det for offentlige tiltak som skal motivere uførepensjonister tilbake i arbeid, og ved hjelp av data fra Forløpsdatabase – trygd (som inneholder data fra offentlige registre om inntekt og arbeid) undersøkes det hvor vellykket slike tiltak har vært.

Intensjonsavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv innebærer også en målsetting om å øke den reelle pensjoneringsalderen. Dette er utgangspunkt og tema for Per Erik Solems artikkel «Inkludering av eldre i arbeidslivet». Artikkelen gir en gjennomgang av forskningsfeltet og en diskusjon av årsaker til tidlig pensjonering blant arbeidstakere. Solem peker på at hovedutfordringen nok ikke ligger i å få eldre til å jobbe, men snarere

i å få arbeidsgivere interesserte i eldre arbeidstakere.

Boka *Inkluderende arbeidsliv? Erfaringer og strategier* gir viktig kunnskap på et felt der det er «et skrikende behov for ny forskning», for å sitere SINTEF-forsker Solveig Osborn Ose som nylig har publisert en kunnskapsstatus på sykefraværsforskning på oppdrag av NFR.

På baksiden av boka heter det at den er rettet mot studenter og yrkesgrupper som jobber med integrering i arbeidslivet. Jeg vil tilføye at den også bør være en viktig bok for de som skal utforme en ny politikk som skal gjøre arbeidslivet mer inkluderende. Det som gjør boka så viktig er først og fremst at den inneholder forskningsbasert kunnskap på et felt som er komplisert og sammensatt. Det er ikke enkelt å meisle ut gode tiltak som virker når en ønsker flere ut i arbeidslivet, noe flere av artiklene i boka også peker på.

Hammer og Øverbye viser innledningsvis til hvilke begrensninger en politikk for et mer inkluderende arbeidsliv kan ha. I hvor stor grad kan for eksempel arbeidslivet i et lite land som Norge med åpen markedsøkonomi bli påvirket av IA-strategier? Bedrifter kan ikke bruke mer penger på lønn og arbeidsmiljø enn hva de tjener. På den annen side er jo IA-strategiene også tenkt å

være motiverende og lønnsomme for bedriftene. Men selv om det her uttrykkes håp om en slags vinn-vinn-situasjon (en situasjon der både de ansatte og bedriften profiterer på et inkluderende arbeidsmiljø der alle får lov å være med å dra sammen), så sitter ikke jeg som leser igjen med inntrykket av at dette er noe forfatterne egentlig har stor tro på.

Et spørsmål som også stilles innledningsvis i boka er om arbeid alltid og for alle er et gode? Og hva gjør arbeidslinja i norsk sosialpolitikk med de mennesker som ikke lykkes med å bli inkludert i arbeidslivet? Kan de verdsettes som fullverdige samfunnsmedlemmer i et samfunn der arbeid synes å være selve meningen med livet? Denne problematiseringen av den norske arbeidslinja er både interessant og viktig, det er derfor synd at den i liten grad er fulgt opp videre i bokas artikler. Et paradoks som imidlertid trekkes frem i flere av artiklene i denne boka, er at IA-tankegangen skal gjennomføres i et arbeidsmarked med stadig økende krav til effektivitet og produktivitet. Økt produktivitet kan i seg selv føre til utstøtning av de med svekket arbeidsevne.

Brita Bungum
brita.bungum@svt.ntnu.no

SAMMENDRAG

PARTIDEMOKRATI UTEN DELTAKERE? OM PARTIENES NOMINASJONSPROSESSER I LOKALPOLITIKKEN

Hans-Erik Ringkjøb og Jacob Aars

Partiene spiller en hovedrolle i rekruttering og nominering av kandidater ved kommunevalg. I denne artikkelen reises to spørsmål om partienes betydning i lokale nominasjonsprosesser: Hvordan organiseres partienes nominasjonsprosesser, og hvilke kriterier legges til grunn når listekandidatene velges? I lokalvalgene velger innbyggerne sitt lokalpolitiske lederskap, men valget er bare en siste fase i en lengre rekrutteringsprosess som domineres av politiske partier. Velgerne velger innenfor et avgrenset utvalg kandidater. Før valget har selvutvelgelse blant potensielle kandidater og utvelgelse fra partienes side funnet sted. Det er i disse fasene premissene for valget legges, noe som understreker betydningen av de tidligere fasene for å forstå lokalpolitisk rekruttering. Vi har gjennomført våre analyser på grunnlag av intervju med ansvarlige for nominasjonsprosessen i 28 partier fordelt på fire kommuner.

Vi finner at nominasjonsprosessene er svært like fra ett parti til et annet og at de er dominert av en standard gjennomføringsprosedyre. Kandidatutvelgelsen er preget av mange kriterier, men på et overordnet nivå er prosessen normstyrt. Normene tilsier at en liste skal ha bred appell, noe som blant annet innebærer at den skal være noenlunde sosialt representativ og bestå av personer som representerer partiets holdninger. De viktigste enkeltkriteriene er om kandidatene ønsker å velges og har lokalpolitisk interesse, men selv disse kriteriene må veies i forhold til gjeldende normer for rekrutterings- og nominasjonsprosessene.

DEN SUNNE, DEN GIFTIGE OG DEN USTABILE: FISKENS MØTE MED VITSKAP OG FORVALTING

Guro Ådnegard Skarstad

Matfeltet kryssar både administrative og vitenskaplege grenser. Maten tilhøyrer ernæringsfeltet, gjerne forstått som næringsinnhaldet i det vi menneske et, men også vilkåra knytta til matproduksjonen og dei framandstoffa som kan ureine maten. Men trass i dette har politikken på dette området vore svært sektorinndelt, noko som manifesterar seg i skiljet mellom trygg og sunn mat. Denne sektorinndelinga gjeld også matforskinga, som kjem til uttrykk i skiljet mellom ernæringsvitskap og

næringsmiddel toksikologi. Med analytiske ressursar frå i hovudsak vitskaps- og teknologistudier, undersøker artikkelen korleis skiljet har bidrege til å forme politikken innhald ved å analysere korleis fisk som mat har vorte handsama som to ulike objekt, som «sunn fisk» og som ein «farleg miljøgiftsfisk». Eit anna føremål er å vise kvifor og på kva måte det auka fokuset på miljøgifter i fisk har ført til at skiljet mellom mattryggleik og ernæring no synest å verte utfordra, slik at fisk som forvaltingsobjekt er vorte meir ustabil. Med dei analysegrepa som er valde, ynskjer eg også å bidra til ein diskusjon om korleis ein kan analysere matpolitikk.

SVEKKER INNVANDRING OPPSLUTNINGEN OM VELFERDSSTATEN?

Ann-Helén Bay, Ottar Hellevik og Tale Hellevik

De mest utbygde velferdsstatene kjennetegnes av befolkningsmessig homogenitet. Dette har gitt opphav til antakelser om at innvandring vil kunne svekke oppslutningen om en sterk og omfordelende velferdsstat. I artikkelen kombineres survey- og registerdata for å se om innvandrerinnslag i lokalmiljøet har negativ betydning for folks holdninger til velferdsordninger i Norge. Analysen avdekker en viss sammenheng, men langt svakere enn hva en kunne ventet ut fra litteraturen. Den lille sammenhengen innvandrerandel har med støtte til velferdsstaten, framstår som en direkte effekt. De ulike hypotesene om at innvandring vil kunne påvirke individers kollektivistiske verdiorientering, tilliten til andre individer og til myndigheter, eller holdningen til innvandrere, slik at disse formidler en negativ indirekte effekt på holdning til velferdsordninger, blir ikke bekreftet. For holdning til innvandrere er forekomsten av negative oppfatninger mindre jo høyere andel innvandrere utgjør i bostedskommunen eller -bydelen. Spesielt gjelder dette når et relativt stort innvandrerinnslag har hatt en viss varighet.

FORFATTERE

- AARS, JACOB, f. 1964. Cand.polit (administrasjon og organisasjonsvitenskap), Universitetet i Bergen 1992. Dr. polit. (administrasjon og organisasjonsvitenskap), Universitetet i Bergen, 1998. Forsker ved Rokkansenteret fra 1999.
- BAY, ANN-HELÉN f. 1958. Cand.polit. (statsvitenskap), Universitetet i Oslo 1995. Dr.polit. (statsvitenskap), Universitetet i Oslo 1998. Ansatt som forsker I ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) fra 1998. Førsteamanuensis ved Høgskolen i Oslo fra 2006. Instituttleder ved institutt for samfunnsforskning fra oktober 2007.
- BUNGUM, BRITA f. 1965. Cand.polit. (sosiologi), Universitetet i Trondheim 1994. Stipendiat ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU fra 2003.
- DALE-OLSEN, HARALD f. 1966. Cand.oecon. (sosialøkonomi), Universitetet i Oslo 1994. Dr.polit. (økonomi), Universitetet i Oslo 2003. Ansatt ved Institutt for samfunnsforskning fra 1997, forsker II fra 2002.
- HAVNES, TARJEI f. 1979. M.phil. (samfunnsøkonomi), Universitetet i Oslo 2005. Stipendiat ved Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo fra 2005.
- HELLEVIK, OTTAR f. 1943. Magistergrad (sosiologi), Universitetet i Oslo 1968. Ansatt ved Institutt for statsvitenskap fra 1971, professor fra 1985.
- HELLEVIK, TALE f. 1969. Cand.polit. (statsvitenskap), Universitetet i Oslo 1997. Dr.polit. (sosiologi), Universitetet i Oslo 2005. Ansatt ved Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) fra 1998. Forsker II fra 2006.
- KNUDSEN, KNUD f. 1944. Cand.polit. (sosiologi), Universitetet i Bergen 1972. Dr.philos. (sosiologi), Universitetet i Bergen 1979. Professor ved Universitetet i Stavanger fra 1984. Professor II ved NHH i Bergen.
- MOHN, KLAUS f. 1964. Cand.oecon. (samfunnsøkonomi), Norges Handelshøyskole 1991. Stipendiat ved Institutt for industriell økonomi, risikostyring og planlegging ved Universitetet i Stavanger fra 2005.
- OLAUSSEN, LEIF PETTER f. 1947. Cand.polit. (kriminologi), Universitetet i Oslo 1979. Ansatt som førsteamanuensis ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitetet i Oslo fra 2000.
- RAHMAN, MASUDUR, f. 1948. Cand.sociol. (sosiologi), Universitetet i Oslo 1990. Ansatt som førsteamanuensis ved Høgskolen i Bodø fra 2000.
- RINGKJØB, HANS-ERIK f. 1970. Cand.polit. (administrasjon og organisasjonsvitenskap), Universitetet i Bergen, 1996. Dr.polit (administrasjon og organisasjonsvitenskap), Universitetet i Bergen 2004. Ansatt som forsker ved Rokkansenteret fra 2003.
- SKARSTAD, GURO ÅDNEGARD f. 1977. Cand.polit. (statsvitenskap), Universitetet i Oslo 2004. Ansatt som forsker III ved Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning fra 2004. Stipendiat ved Senter for teknologi, innovasjon og kultur (TIK), Universitetet i Oslo fra 2006.
- THRANE, CHRISTER f. 1966. Cand.sociol. (sosiologi), Universitetet i Oslo 1993. Dr.polit. (sosiologi), Universitetet i Oslo 2001. Ansatt ved Høgskolen i Lillehammer fra 1993. Professor fra 2005.
- WILLUMSEN, FREDRIK f. 1982. M.phil. (samfunnsøkonomi), Universitetet i Oslo 2007. Stipendiat ved Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo fra 2007.

FORFATTERINSTRUKS

TIDSSKRIFT FOR SAMFUNNSFORSKNING (TfS) publiserer originalartikler innen sosiologi, statsvitenskap, sosialantropologi, samtidshistorie m.v. med empirisk og/eller teoretisk perspektiv. TfS trykker også mindre artikler om aktuelle emner, oversiktsartikler, debattartikler, bok-kronikker og bokanmeldelser. Artikkelmanuskripter blir vurdert av to anonyme konsulenter som skal sikre at publiserte artikler holder et godt faglig nivå.

INNSENDING: Manuskripter sendes elektronisk til tfs@samfunnsforskning.no. Hvis ikke tilgang til e-post, sendes manus på papir og diskett til: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, Postboks 3233 Elisenberg, 0208 Oslo. Forfatter, adresse og manuskriptets tittel oppgis.

MANUSKRIFTSTANDARD FOR ARTIKLER I TFS: Et gjennomsnittsmanskript for en artikkel vil være rundt 25–30 sider i ferdig hefte. Manuskriptet må skrives med dobbel linjeavstand, skrifttypen bør være Times New Roman, 12 punkter. Manuskriptet for artikler må ikke overskride 70 000 tegn inkludert mellomrom.

MANUSKRIFT FOR EN ARTIKKEL SKAL INNEHOLDE: Tittel på norsk og engelsk, engelsk abstract, 3–5 engelske nøkkelord, norsk sammendrag, noter, referanser, tabeller, figurer/illustrasjoner og forfatteropplysninger (fullt navn, institusjonsadresse og e-post).

TITTELARKET skal omfatte artikkelens fulle tittel (inkludert eventuell undertittel), forfatternavn, samt tekst til eventuell fotnote (takksigelser, finansieringskilder o.l.).

ENGELSK ABSTRACT skal være maks 1400 tegn inkludert mellomrom og inneholde tittel og eventuelt undertittel på engelsk og forfatterens navn.

NORSK SAMMENDRAG skal være maks 1400 tegn inkludert mellomrom, inneholde tittel og eventuelt undertittel og forfatterens navn.

HOVEDTEKSTEN begynner på ny side.

OVERSKRIFTER OG UNDEROVERSKRIFTER i løpende tekst skal være uten tallangivelse og klart angitt ved konsekvent bruk av typer (ikke store bokstaver i mellomoverskrifter). Det skal være maksimum tre overskriftsnivåer, inklusive hovedtittel.

SITATER: Sitater over en lengde på tre linjer skilles ut i eget avsnitt. Kortere sitater integreres i løpende tekst med anførselstegn. Alle sitater må ha en referanse som plasseres i parentes umiddelbart etter sitatet, men før punktum eller komma.

NOTER skal være i form av «sluttnoter» og følger i fortsettelsen av artikkelteksten.

LITTERATURREFERANSER skrives etter følgende retningslinjer: I teksten settes forfatters etternavn og publikasjonens utgivelsesår: Duncan (1959). Hvis forfatter ikke er nevnt i teksten, oppgis etternavn og utgivelsesår i parentes: (Gouldner 1963). Oppgi sidetall hvis du tror det vil hjelpe leseren. Sideangivelse oppgis etter utgivelsesår: (Kuhn 1970:71). Hvis det er to forfattere, oppgis begge etternavn: (Martin & Bauiley 1988). Hvis verket det refereres til har

mer enn to forfattere, oppgis alle navnene ved første referanse. Bruk dernest «et al.»: (Carr, Smith & Jones 1962) og senere (Carr et al. 1962). Skill mellom flere referanser innenfor samme parentes ved å bruke semikolon.

Liste over litteraturreferanser plasseres sist i manuskriptet (etter eventuelle noter): Referanser følger etter teksten med overskriften «Referanser». Alle referanser som benyttes i teksten må oppgis i alfabetisk orden på denne listen. Opplysninger om de enkelte publikasjonene må være komplette og korrekte. Skriv referansene alfabetisk etter forfatternavn, bruk fulle for- og etternavn. Hvis det oppgis to eller flere arbeider av en forfatter, settes det eldste arbeidet først. Hvis det henvises til upublisert materiale som er blitt akseptert for publisering, skrives «under utgivelse» i stedet for årstall. Ellers benyttes betegnelsen «upublisert» uten tidsangivelse. Hvis to eller flere arbeider er utgitt i ett og samme år, føyes bokstavene a, b, c osv. til årstallet. EKSEMPLER

- Bøker:* Valen, Henry & Daniel Katz (1964), *Political Parties in Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tidsskrifter:* Merton, Robert K. (1985), «The Historicist/Presentist Dilemma: A Composite Imputation and a Foreknowing Response». *History of Sociology*, 6:137–151.
- Antologier og artikkelsamlinger:* Ricoeur, Paul (1992), «Vad är en text?». I: Peter Kemp & Bengt Kristensson, red., *Från text till handling*. Stockholm: Symposion.

TABELLER nummereres fortløpende og plasseres i manuskriptet. Hver tabell skal ha et tabellhode som beskriver presist hva tabellen inneholder. Vertikale linjer bør unngås. Horisontale linjer brukes bare der det er helt nødvendig, f.eks. for å skille kolonneoverskrifter fra tabellinnhold. Betegnelser på rekker og kolonner skal være uten bruk av forkortelser. Eventuelle fotnoter til tabeller samles nederst og nummereres a, b, c osv. Asterisk*** benyttes kun til å angi signifikansnivåer.

FIGURER OG ILLUSTRASJONER skal følge manuskriptet i en egen fil, og nummereres fortløpende. Angi i manuskriptet hvor man ønsker figuren plassert. Unngå mange og tykke streker. Tabeller og figurer bør begrenses for å opprettholde lesbarheten.

MANUSKRIPTER TIL SEKSJONEN FOREDRAG/AKTUELL DEBATT ELLER BOKKRONIKK: Manuskriptene skal maks inneholde 45 000 tegn inkludert mellomrom. Dette tilsvarer ca. 20 sider i ferdig hefte. Manuskripter til Foredrag/Aktuell debatt eller Bokkronikk skal ikke inneholde abstract eller norsk sammendrag. Ellers gjelder de samme standarder som for artikkel.

MANUSKRIPTER TIL SEKSJONEN BOKANMELDELSER: Bokanmeldelser skal inneholde maksimum 12 000 tegn inkludert mellomrom. Dette tilsvarer ca. 5 sider i ferdig hefte. Et bidrag her skal inneholde: bokforfatter, boksittel, utgave/årstall, forlag, sted, antall sider i boken og hvem anmelder er. Det skal ikke være noter eller referanser i en bokanmeldelse.

Å sende inn et manuskript til et vitenskapelig tidsskrift er uttrykk for at man har til hensikt å publisere manuskriptet i dette tidsskriftet. Det går med mye tid og oppmerksomhet i redaksjonen og hos eksterne konsulenter. Ved å sende inn et manuskript til TfS aksepterer derfor forfatteren at manuskriptet ikke kan vurderes av andre tidsskrifter mens det er til vurdering i TfS' redaksjon.